

Ideologiskolan

Studiehäfte för deltagare

Innehållsförteckning

Vad är Ideologiskolan?	5
Om dokumentet och studiehandledningen.....	6
Förslag till studiecirkelupplägg (varje träff = upp till 3 tim/4 studietimmar).....	6
Diskussionsfrågor till början av träff 1	7
1 Varför är vi vänster?.....	8
1.1 Därför att världen går åt fel håll	8
Från folkhem till flest fattiga och miljardärer.....	8
Växande otrygghet.....	10
Rasism, repression och reaktion	11
Global uppvärmning, fattigdom och krig	11
1.2 Därför att världen går åt rätt håll	12
En demokratisering som bara har börjat.....	12
Välfärdsstaten	13
Jämlikhet och jämställdhet	13
Klimatomställning, utveckling och fred – kräver politiska lösningar	14
1.3 Hur frigörelsen gick från dröm till möjlighet	14
1.4. Liberalismen sår hopp den inte lever upp till	15
1.5. Motrörelser från höger och vänster.....	19
Den reaktionära högern: rasism, fascism och religiös fundamentalism ..	20
Vänstern och frigörelsen: socialister, feminister och antikoloniala/antirasister.....	20
Miljörörelsen och vänstern	22
1.6. Socialismen och den gröna omställningen: påbörjade, nödvändiga och populära.....	23
2 Den samlade politiska ekonomin.....	24
Den odelbara människan – i det uppdelade samhället.....	25
Demokratiseringen har bara börjat	26
2.1 Kapitalismen	28
Vad är kapitalism?	28
2.1.1 Produktionsmedlen kontrolleras av några få	29
2.1.2 Alla vi andra måste sälja vår arbetskraft.....	30

2.1.3 Produktion för marknader i vinstsyfte och konkurrens – inte för självförsörjning	30
2.1.4 Marknadsrelationer och ekonomiskt tvång döljer exploatering och legitimerar klassamhället	31
2.1.5 Produktion för vinst, inte behov – bruksvärden, bytesvärden, pengar och priser	32
2.1.6 Dynamisk men destruktiv: Överproduktion och kapitalkoncentration – klyftor, spekulation och kriser	34
2.1.7 Undergräver förutsättningar för reproduktion av människor, samhälle och natur	36
2.1.8 Global kapitalistisk maktordning mer än bara kapitalistiskt produktionssätt.....	39
2.1.9 Kapitalismen i sammanfattning	39
2.2 Klass och klassamhället.....	41
Klass som position och intressegemenskap.....	41
Klassamhället och ”medelklassen”	42
Klass påverkar vår inkomst	44
Den rikaste procenten och ”den härskande klassen”	45
Klass påverkar vår välfärd	47
Klass påverkar vår hälsa och hur länge vi lever	48
Det globala klassamhället	50
Rasismens exploatering och exkludering	54
Diskussionsfrågor – klass, klassamhället och rasismen:	55
2.3. Könsmaktsordningens politiska ekonomi.....	56
Kultur, sexualitet, institutioner och förändring.....	57
Makten över kvinnors arbete i samhälle och familj.....	59
Makten över kroppen, reproduktionen och sexualiteten.....	63
Mäns våld mot alla – och svagare nära relationer	65
Hedersrelaterat våld och kollektiva kontrollmekanismer	67
Genus i förändring	68
2.4. Klass, kön och rasism – olika men samverkande	69
Diskussionsfrågor – könsmaktsordningen samt klass, kön och rasism: ..	71
2.5 Ekosystemens politiska ekonomi.....	72
2.6 Staten, kapitalet och demokratiseringen	74
Från kriser och krig till jämlikhet och frigörelse	75
Den svenska modellens styrkor, framgångar och bakslag.....	76

Finansialiseringen, nyliberalismen och EU	82
En påbörjad men otillräcklig omställning.....	87
Diskussionsfrågor – Staten, kapitalet och demokratiseringen, och ekosystemens politiska ekonomi:	89
2.7. Imperialismens politiska ekonomi	90
Imperialismen utmanas – och återuppstår i Ryssland.....	94
Global maktordning skapar ojämlika och ohållbara ekologiska fotavtryck	96
Diskussionsfrågor – imperialismens politiska ekonomi och globala ekologiska fotavtryck.....	98
3.Vårt alternativ	99
3.1. Vänsterns politiska lösningar bär redan upp samhället	99
3.2. Vad innebär en socialistisk samhällsutveckling?.....	100
3.3. I Sverige, Europa och världen	102
3.4. En ny roll för Vänsterpartiet	104
3.5. Att förflytta maktförhållandena	105
3.6. Ett samhällsbygge för framtiden.....	107
3.6.1. En ny ekonomisk politik som en fortsatt demokratisering	107
3.6.2. Ett starkt och jämlikt samhälle	113
3.6.3. En snabb och rättvis omställning	118
4. Fördjupning om nytt förslag till partiprogram.....	124
Exkurser	126
EXKURS: Marxistisk teori och historiematerialism	126
EXKURS: Motsättningen mellan ekonomisk diktatur och politisk demokrati	127
EXKURS: Ägande och makt	128
EXKURS: Kapitalismens och rasismens historiska utveckling	131
Ordlista	134

Vad är Ideologiskolan?

Detta studiematerial är en del av *Vänsterskolans fortsättningskurser*, närmare bestämt *Ideologiskolan*. Ideologiskolan bestod tidigare av tre delar som fokuserade på olika delar av Vänsterpartiets ideologiska och teoretiska grunder, socialism, feminism och ett grundläggande ekologiskt förhållningssätt ("omställningsskolan").

Som en förberedelse för partiprogramdebatten inför 2024 års partikongress, där ett nytt partiprogram kommer att tas, så slog vi i början av 2023 ihop de tre ideologiskolorna till en, och passade samtidigt på att uppdatera den.

Den samlade ideologiskolan utgår särskilt från partiprogrammet, strategidokumentet från kongressen 2020 samt den ekonomisk-politiska färdplanen från 2022. Fokus ligger framför allt på att reda ut hur Vänsterpartiets olika teoretiska och ideologiska grunder förhåller sig till varandra, och förklara de principer, ställningstaganden och strategier vi har i partiprogrammet, samt att reda ut hur de förhåller sig till vårt politiska projekt i övrigt.

Ideologiskolan finns i några olika versioner.

- Det dokument du håller nu, som är själva ideologiskolan *med studiehandledningen*.
- Ideologiskolan utan studiehandledningen.
- En Power Point kallad snabbideologiskolan, som översiktligt sammanfattar innehållet i ideologiskolan. Snabbideologiskolan lämpar sig väl för att ha ett kvällsmöte som en introduktion om vår ideologi, t.ex. inför programdebatten på kongressen 2024. Antingen separat, i samband/inför programkommissionens besök, eller som en introduktion till en längre studiecirkel.
- En version av det längre studiematerialet som läggs upp på Vänsterpartiets digitala studieplattform Learnifier under hösten 2023. Den som inte har inloggning dit kan, om den är medlem, få det genom att mejla learnifier@vansterpartiet.se

Ideologiskolan börjar med att kort titta på några exempel på problem vi ser i världen idag, för att därefter visa på hur progressiva krafter dragit världen åt rätt håll. För att slutligen diskutera varför de här högst motsägelsefulla utvecklingarna existerar samtidigt, och varför progressiva krafter har tenderat att växa fram och samverka allt mer, just under de senaste tvåhundra åren.

Därefter går vi igenom hur vi i Vänsterpartiets partiprogram, som socialister och feminister med ett ekologiskt förhållningssätt ser på kapitalismen och klassamhället, könsmaktsordningen, rasismen och den orättvisa världsordningen, och på människans förhållande till naturen.

I den tredje och sista delen går vi igenom vårt politiska projekt idag och hur dessa principiella och ideologiska ingångar förhåller sig till det.

Om dokumentet och studiehandledningen

Det här dokumentet är till för dig som vill hålla i en studiecirkel kring Vänsterpartiets ideologiska, teori och långsiktiga projekt eller läsa själv och lära dig mer om Vänsterpartiets ideologi, teori och strategi och politik. Studiecirkeln kan förstås hållas både fysiskt och digitalt, det viktiga är att ha någon eller några som cirkelledare och några deltagare.

I slutet av detta dokument finns själva studiehandledningen. Den kan vara till hjälp både om du håller en cirkel eller en föreläsning om ideologiskolan.

Ideologiskolan har även en litteraturlista som kan användas för vidarestudier, ett antal exkurser med bonusmaterial på slutet, samt en ordlista för teoretiska eller ovanliga begrepp som förekommer i materialet.

Ideologiskolan är uppbyggd kring fyra övergripande kapitel:

1. Varför är vi vänster?
2. Den samlade politiska ekonomin
3. Vårt alternativ
4. Att prata om ideologi och politik, en praktisk argumentationshandledning för vardagen (uppdateras senare).

Förslag till studiecirkelupplägg (varje träff = upp till 3 tim/4 studietimmar)

Träff 1. Introduktion. Presentationsrunda och genomgång av studieplanen.
Avsnitt: 1. Varför är vi vänster?

Träff 2. Avsnitt 2.1 och 2.2: Kapitalismen och klassamhället. Har man tid kan man med fördel läsa avsnittet om kapitalismen på en träff och det om klassamhället på en annan.

Träff 3. Avsnitt 2.3 och 2.4: Könsmaktsordningen, samt Klass, kön och rasism – olika men samverkande.

Träff 4 Avsnitt 2.6: Staten, kapitalet och demokratiseringen.

Träff 5 Avsnitt 2.5 och 2.7: Ekosystemens respektive imperialismens politiska ekonomin (eftersom fördelningen av globala naturresurser avgörs mycket av internationella maktförhållanden så läses dessa avsnitt tillsammans).

Träff 6. Avsnitt 3 och 4: Vårt alternativ.

Vill man ha mer tid att diskutera kan förslagsvis en eller flera av träffarna delas upp i två träffar så att man kan diskutera ett avsnitt per träff. Träff 2 exempelvis kan ta mer tid att gå igenom ordentligt, även träff 6 kan ta längre tid om man fördjupar sig mer i detaljerna.

Diskussionsfrågor till början av träff 1

- Var det någon eller några särskilda ideologiska ingångar som var viktiga för dig när du bestämde dig för att organisera dig i Vänsterpartiet och i så fall vilka?
- Finns det någon skillnad mellan att vara socialist och feminist och att verka för jämlikhet och rättvisa överlag? Vilken då i så fall? Hur kommer antirasism och ekologiska perspektiv in där?
- Är det viktigt att kalla sig för socialist, feminist och antirasist idag och i så fall varför? Eller är det enklare att bara kalla sig vänster prata om rättvisa och frihet osv?

1 Varför är vi vänster?

1.1 Därför att världen går åt fel håll

Sverige var länge känt som ett av världens mest jämlika länder. Men de senaste decennierna har något skett. Klyftan mellan de superförmogna och resten av befolkningen har ökat snabbt. Andelen av ekonomin som ägs av den rikaste promillen är högre än i USA, och Sverige har fler dollarmiljardärer än Japan och Brasilien. Sverige är ett land där skatten på arbete tillhör jordens högsta, men där tillgångar beskattas betydligt lägre än i många andra länder. Det är ett land där det 2021 råder bostadsfeber, börsfeber och kryptofeber. Samtidigt. Där jakten på snabba pengar blivit en ny folkrörelse. 1996 fanns det 28 miljardärer i Sverige. Idag är de 542. Tillsammans har de blivit 30 gånger rikare på 25 år. Samtidigt är andelen svenska hushåll med låg ekonomisk standard den högsta någonsin.

Från folkhem till flest fattiga och miljardärer

Citatet ovan är en sammanfattning av ekonomijournalisten Andreas Cervenkas bok "Girig-Sverige", från 2022.

Det den fångar är egentligen en global utveckling, som fått bland de största effekterna just i Sverige. Sverige har gått från att ha varit det mest jämlika landet i Västvärlden i början av 1980-talet, till att vid flera tillfällen vara det land där ojämlikheten växt snabbast. Det vanligaste sättet att mäta ojämlikhet på är att se till Gini-koefficienten, där 0 betyder absolut jämlikhet och 1 absolut ojämlikhet, det vill säga motsvarande som om en person skulle äga allt i ett samhälle. Gini-koefficienten för disponibel inkomst har ökat markant i Sverige sedan 1980-talet. Den låg på 0,2 1980 men har de senaste åren legat en bit över 0,30. Det är en ökning med hela 63 procent. Det handlar framför allt om att den ekonomiska eliten dragit ifrån, men också om att de fattigaste halkat efter. Ser man istället till förmögenheter så har Sverige flest miljardärer per capita i Nordeuropa och förmögenhetsklyftor stora som i Brasilien eller Sydafrika. LO, som årligen presenterar sin maktutredning om ojämlikhet och maktförhållanden i Sverige, visar att det 2020 krävdes 65 genomsnittliga årsinkomster av industriarbetare i Sverige för att få ihop en genomsnittlig årsinkomst motsvarande en verkställande direktörs, i ett svenskt storbolag. 1980 krävdes enbart nio industriarbetarlöner. LO konstaterar att både den översta procentens inkomstandel av de totala inkomsterna *och* andelen relativt fattiga har fördubblats under de senaste decennierna.

På global nivå är ojämlikheten större än någonsin idag, där en procent av befolkningen äger mer än de övriga nittionio procenten tillsammans. Även fast vissa fattiga länder har fått en större medelklass och att den absoluta fattigdomen (antalet/andelen människor som lever på under knappt två dollar per dag) minskat snabbt i länder som Kina, så ändrar det inte att klyftorna

mellan de rikaste och de fattigaste idag är större än någonsin, framför allt globalt men också inom de flesta länder har klyftorna vuxit. Det här skapar naturligtvis en mängd stora problem. Bland annat leder denna utveckling till en enorm frustration, och instabilitet i både samhället och ekonomin, vilket är en avgörande anledning till konflikter, sociala spänningar och till den stora finanskrisen som ägde rum 2008 och framåt, vilken ledde till ännu större klyftor och fattigdom.

Men varför ser det ut så här? I partiprogrammet uttrycker vi det så här:

Vi lever i en orättvis, ohållbar och orimlig värld. I enlighet med det kapitalistiska systemets logik samlas allt större rikedomar i allt färre händer, medan det stora flertalet av världens människor hålls nere i fattigdom och ofrihet. Klyftorna vidgas, både inom länder och mellan rika och fattiga länder. Naturresurser plundras och miljön förstörs. Krig och förtryck medför ofattbara lidanden.

Kapitalismens ekonomiska logik och maktförhållanden är den viktigaste drivkraften bakom den här utvecklingen, och vi kommer i den här kursen utveckla detta vad det innebär. Men redan här kan vi också, liksom programmet, konstatera att den här utvecklingen inte är naturgiven, att världen inte bara formas av kapitalismens och andra maktordningars logik, utan också av systemkritiska rörelser som kämpar för att förändra samhället. Att klyftorna ökat de senaste decennierna är därmed inte bara en följd av kapitalismens logik utan också ett resultat av både medvetna och omedvetna politiska beslut som bejaktat denna utveckling.

Under 1970-talet skedde förändringar i den globala kapitalismen (som vi återkommer i del 2 av kursen) som ledde till ökade konflikter mellan höger och vänster i världen. I början av 1980-talet började högern, som svar på detta, kämpa för att etablera en ny politik och hegemoni – ett nytt ”sunt förnuft” vad gäller hur politik och ekonomi bör skötas. Utvecklingen började framför allt i USA och Storbritannien, men även i Sverige var Svenskt Näringsliv tidigt ute och pådrivande för detta systemskifte.

Den ideologi som kom att bära upp denna förändring kallas vanligtvis nyliberalism. Nyliberalismen har idag falnat vad gäller trovärdighet, men lever kvar som praktiskt ekonomisk politik, och har präglat flera decennier av politisk debatt, ekonomi och samhällsutveckling. Nyliberalismen förordar lägre skatter, en mindre stat genom avregleringar och privatiseringar, en ”marknadisering” av välfärden och försvagade socialförsäkringssystem, som sjukförsäkring och A-kassa. Att skapa nya marknader där det privata näringslivet kan göra nya vinster, har varit ett av nyliberalismens och dess politiska förespråkares främsta mål. Det ideologiska rättfärdigandet bakom detta är att om bara oreglerade marknader får sköta så mycket som möjligt i samhället, så kommer ekonomin och samhället bli såväl flexibelt som effektivt, med hög ekonomisk tillväxt.

I Sverige, liksom även i andra länder, har både borgerligheten och socialdemokratin i omgångar stått för den nyliberala omvandlingen av samhället, politiken och ekonomin.

Trots att Vänsterpartiet de senaste åren pressat igenom flera förbättringar på alla de här områdena, och gått i spetsen för att vända opinionen mot den här utvecklingen på fler områden så är Sverige idag ett land där det kan göras stora vinster på det gemensamma bekostnad och där skillnaden mellan de som redan har mycket och de som skulle behöva mer fortsätter växa.

Nyliberalismen har lett till ökande klyftor. Denna växande ojämlikhet bidrar till en allmänt ökande otrygghet som många människor i Sverige upplever, och som kommer till uttryck på många olika sätt. Arbetslöshet, urholkade socialförsäkringar, sjunkande skolresultat, bostadsbrist och stigande bostadspriser, och så vidare.

Växande otrygghet

Man kan tycka att ”det sunda förnuftet” borde visa att ojämlikheten är ohållbar, både för den skapar lidande för så många och för att den gör samhället instabilt, både politiskt och ekonomiskt. Det senare syns inte minst genom den radikaliserings både till höger och vänster som skett de senaste årtiondena – och genom att ekonomin stagnerar eller skakar – i stora delar av världen.

Men den politik som pressas på människor när kapitalet och borgerligheten (och tyvärr ofta även socialdemokrater) får bestämma är ändå ofta bara mer av samma. Den ökade ojämlikheten kopplar också starkt till den ökade otryggheten. Enligt LO började exempelvis inkomstskillnader i arbetsinkomster växa först med krisen på 1990-talet, då en för Sverige hög arbetslöshet bet sig fast i samhället, för att sedan aldrig igen sjunka tillbaka till de låga nivåer den låg på före 1990-talskrisen. Vetskapen om att man inte kan vara säker på att få ett nytt arbete om man blir arbetslös, är naturligtvis en stor orosfaktor för många som idag har ett arbete – inte bara för de arbetslösa.

De senaste decennierna har arbetslösheten stabiliserats på en relativt hög nivå, bostadsbristen förvärrats och välfärden urholkats. Samtidigt har även anställningstryggheten försvagats. I dag är tidsbegränsade anställningar allt vanligare och bland dessa är behovsanställningar – som räknas som den mest osäkra formen – den absolut vanligaste typen av tidsbegränsad anställning.

Ojämlikheten både leder till och förvärras av ekonomiska och politiska kriser som följer i dess spår. Första gången med den stora ekonomiska krisen i början av 1990-talet, som inledde Sveriges återgång till hög arbetslöshet och otrygghet. Men mönstret har varit liknande efter såväl finanskrisen 2008 som covidkrisen kring 2021. Men för några av de rikaste i världen – och i Sverige – har denna utveckling lett till snabbt växande förmögenheter och makt. Kriserna har helt enkelt fått väldigt olika konsekvenser för olika människor.

Både borgerliga och socialdemokratiska regeringar svarade allt för ofta på finanskrisens utmaningar med mer av samma politik som skapat den: avregleringar, minskad offentlig sektor, slopade investeringar och urholkning av välfärdsstaten, sjunkande löner (eller i alla fall löner som halkade efter vinsterna, vilket är vad som hänt i Sverige), och förvärrad bostadsbrist.

Rasism, repression och reaktion

Under och efter coronakrisen och Rysslands anfall på Ukraina blev det omöjligt att öppet göra samma sak – det var för uppenbart att det var just samhällets nedrustning av det offentliga, vården, krisberedskapen, försvaret, med mera, som gjort samhället så sårbart. Idén att om marknaden bara släpps fri så kommer den att lösa nästan alla problem av sig självt är det allt färre som tror på idag, det är som vi sett istället det som skapat kriserna och de sociala motsättningarna från början. Grundproblemet överallt är att varken högern eller socialdemokraterna varit beredda att gå till botten med och lösa de växande problemen i samhället, eftersom de istället prioriterat att säkerställa vinstmarginalerna för näringslivet, och låtit vanliga människor bära krisernas kostnader. Men ingendera av dem har brutit med den politiken efteråt heller. Istället har högern sedan länge – och allt mer – uttalat börjat skylla de problem man själv skapat nästan uteslutande på invandringen (eller ibland på arbetarrörelsen, miljörörelsen, feminismen, hbtqi-personer, osv), och precis som tidigare har socialdemokraterna tenderat att följa efter och allt mer problematiserat invandringen och fattiga rasifierade människor. Internationellt följer den globala högern samma mönster av ökande nationalism, rasism och repression, vilket bland annat bidrog till Rysslands angrepp på Ukraina i februari 2022. En allt mer reaktionär höger ifrågasätter och inskränker också kvinnors och hbtqi-personers rättigheter i allt fler länder. Högern ”löser” med andra ord inte samhällsproblemen – utan avleder från dem – genom att moralisera och måla upp ideologiska berättelser om syndabockar, och som kan splittra människor efter etnisk bakgrund, kön eller könsidentitet.

Global uppvärmning, fattigdom och krig

Det sätt ekonomin är organiserad på leder dock inte bara till allt större ojämlikhet och otrygghet, utan även till flera andra stora problem. Eftersom ekonomin fokuserar på det som är mest lönsamt för de som äger kapital, inte på det som är bäst för människor och miljö, så driver det ekonomiska systemet fram klimatutsläpp, fattigdom, svält, undernäring, sjukdomar, konflikter och krig.

Problemen beror alltså inte på ekonomisk nödvändighet eller brist på resurser – utan på hur ekonomin organiseras, och på att de problem det skapas måste skyllas på någon – andra länder eller etniska minoriteter till exempel – för att makthavarna ska kunna hantera missnöjet utan att förlora makten. Den gemensamma nämnaren bakom alla dessa problem är alltså att de – inte bara,

men i stor utsträckning – skapats direkt eller indirekt av den logik och konkurrens som råder i ett kapitalistiskt system.

Det kapitalistiska systemet är inte den enda maktordning som skapar orättvisor och förtryck. Andra maktordningar präglar människors liv varje dag på olika sätt. Patriarkatet eller könsmaktsordningen – där män överordnas på flera sätt – är en sådan. Rasismen är en annan, som är nära kopplad till de imperialistiska strukturer som gör att kapitalismens destruktiva konsekvenser är betydligt starkare i många av världens fattigare länder än i de rikare. Längre fram kommer vi att titta på hur dessa och andra maktförhållanden förhåller sig till varandra – och till kapitalismen. Politiska diktaturer tjänar ofta (men inte alltid) till att upprätthålla kapitalistiska, patriarkala och rasistiska maktordningar, men de har också sin egen politiska logik, och undertrycker människor som försöker utöva demokratiska rättigheter.

Även om mycket går åt fel håll i världen idag – med ojämlikhet, otrygghet och klimatförändringar – så finns det också åtskilligt med saker som har förändrats till det bättre de senaste dryga hundra åren – som en följd av att människor gått samman och lyckats förändra utvecklingen. Vi ska nu se vad de sakerna och processerna har gemensamt och vad vi som vill förändra världen även idag kan lära av dem.

1.2 Därför att världen går åt rätt håll

Allting i Sveriges och världens utveckling är lyckligtvis inte dåligt. Däremot finns det något gemensamt även för de saker som fungerar bra och rättvist i samhället – de har sällan kommit till bara för att de varit lönsamma för kapitalägarna i samhället. Istället har de oftast drivits fram av systemkritiska, demokratiska rörelser – som i strid med borgerliga politiska krafter, den kapitalistiska logiken och andra maktlogiker – drivit igenom de politiska reformer och projekt som vi ska gå igenom nu.

En demokratisering som bara har börjat

Rösträtten, för både vanliga arbetare och för kvinnor, drevs igenom av arbetarrörelsen, kvinnorrörelsen och liberalerna, men under stort motstånd från högern och delar av storkapitalet. Och så har det sett ut i de flesta länder. I tidigare kolonier har ännu bredare allianser av befrielseörelser drivit fram demokratisering, avkolonisering och nationellt självbestämmande. Ofta har alla dessa rörelser inte nått ända fram, delar av de gamla maktordningarna har bestått, och ibland har nya uppstått, i vissa fall i form av nya auktoritära regimer i tidigare kolonier eller diktaturer. Men kampen mot de gamla maktordningarna har också förändrat världen och samhällena, och flyttat fram vanliga människors positioner på flera sätt.

Kampen för demokratisering är heller inget som stannar av när formell rösträtt, yttrande- och pressfrihet eller nationellt självbestämmande uppnåtts. Kampen för demokratiseringen pågår ständigt, när rörelser som vår egen arbetar för att fylla de demokratiska rättigheterna med mer djupgående innehåll, som ger reella möjligheter till alla att utforma och välja hur vi vill leva våra liv, att påverka våra arbetsplatser och närområden, och som ger alla likvärdiga sociala rättigheter som rätt till bra sjukvård, skola, boende, kultur osv. Demokrati är inget tillstånd, utan en process som ständigt pågår. Vänstern vill inte bara "bevara demokratin" – utan driva på ytterligare *demokratisering*.

Just det är vad vänsterns hela arbete i grunden handlar om: Att tillsammans med andra progressiva rörelser verka för att utvidga demokratin; med fackliga och sociala rättigheter, rättigheter att påverka sitt närområde, för dig som hyresgäst, för kvinnor, HBTQ-personer, ursprungsbefolkningar, barn och unga, osv.

Välfärdsstaten

Det var precis så – när demokratin väl genomdrivits – som arbetarrörelsen successivt och ofta i strid med borgerligheten och kapitalet kunde använda demokratin, och fackliga påtryckningar och förhandlingar, som ett redskap för att driva fram välfärdsstaten: sjukförsäkringar, arbetslöshetsförsäkringar, föräldraförsäkring, semester, fri sjukvård, skola och äldreomsorg, folkbildning, kultur, osv. I Sverige och de nordiska länderna drevs denna utveckling på flera sätt längre än i de flesta andra länder, även om den har rullats tillbaka en hel del de senaste decennierna. Och även i fattigare länder har rörelser som påverkat eller erövat makten över staten lyckats driva fram ekonomisk utveckling och sociala reformer – i strid med de rika ländernas och den gamla inhemska överklassens intressen.

Jämlikhet och jämställdhet

I de länder där välfärdsstater eller liknande byggdes upp började de sociala klyftorna minska. Och särskilt i de nordiska länderna, där offentlig barn- och äldreomsorg och generösa föräldraförsäkringar byggdes upp minskade klyftorna även mellan män och kvinnor. Den här utvecklingen bröts i stora drag både i Sverige och på global nivå på 1980-talet. Men trots att Sverige har haft de snabbast växande klyftorna i något västland, så omfördelar och fungerar välfärdsstaten fortfarande på flera sätt, om än inte lika väl som tidigare. Även om klyftorna växt snabbt med stora sociala konsekvenser som följd, så har till exempel kvinnors sysselsättning i arbetslivet, och rätten till barnomsorg och föräldraledighet, förblivit på en unik nivå internationellt. Och under perioder då Vänsterpartiet haft inflytande över politiken i Sverige eller lokalt så har framför allt fattigdomen mildrats och välfärden stärkts, via olika förstärkningar av välfärdsstaten. Och även i fattigare länder har vänsterregeringar – som i stora delar av Latinamerika – lyckats minska klyftorna och utveckla ekonomin, tack vare att man fört en politik som utgått från folkets intressen istället för de

rikastes eller de utländska bolagens intressen.

Klimatomställning, utveckling och fred – kräver politiska lösningar

Inte heller fungerande miljöpolitik, global ekonomisk- eller fredlig utveckling är något som skett av sig självt. Normalt är det först när progressiva politiska krafter trätt in på arenan som nya tekniska lösningar, investeringar och lagstiftning pressat fram en mer miljövänlig politik.

Liknande gäller ofta väpnade konflikter, flyktingkatastrofer och krig. De löser sig först när det finns politisk vilja och styrka nog att göra något åt dess orsaker, och när man bygger en världsordning där det lönar sig mer att agera fredligt än med våld. Om man istället bara skjuter problemen åt sidan eller vältrar över dem på den svagaste parten får vi det läge vi haft i såväl Ukraina som Mellanöstern (Israel-Palestinakonflikten och Turkiets krig mot kurderna exempelvis där konflikter kan pågå i decennier utan att någon politiskt rättvis lösning tas fram); ständigt återkommande konflikter som beror på att den starkes rätt råder utan att de underliggande konflikterna blir lösta på något rättvist eller acceptabelt sätt för majoriteten av de som bor där.

1.3 Hur frigörelsen gick från dröm till möjlighet

Vänsterpartiets partiprogram tar avstamp i en motsägelsefull utveckling: att världen både är rikare än någonsin, och att stora framsteg har kunnat göras samtidigt som världen är djupt orättvis och ohållbar. Det inleds med följande stycke:

I alla tider har människor drömt om och kämpat för en värld där ingen behöver gå hungrig, en värld utan förtryck och utan krig. Ropen på bröd, frihet och fred ekar genom historien. Förutsättningarna att förverkliga drömmarna har aldrig varit större än i dag. Alla skulle kunna ha tillräckligt med mat, rent vatten, utbildning och hälsovård samt tillgång till bostad. Ändå svälter tiotusentals barn ihjäl varje dag.

Människor hålls nere i fattigdom och förnedring. Kvinnor utnyttjas och förtrycks i en könsbestämd maktstruktur som genomsyrar allt och alla. Jordens resurser föröds och miljön förgiftas. Det måste inte vara så här. Världen kan och måste förändras.

Att vara socialist och feminist i Vänsterpartiets mening handlar alltså om att inte bara önska sig en bättre värld, utan om att också konstatera att den är möjlig att uppnå, och att mobilisera människor för de politiska förändringar som krävs för att vi ska kunna nå dit. Att konstatera att de problem mänskligheten står inför idag inte i första hand beror på att världen är för fattig – eller på ödet, Gud eller människans inneboende ondska – utan på materiella och politiska och ekonomiska maktförhållanden som i flesta fall är kopplade till det kapitalistiska ekonomiska systemet och könsmaktsordningen. Att vara socialist, feminist och

antirasist kan sägas vara att förstå det och vara beredd att bryta med de maktstrukturer som står i vägen för människans frigörelse.

Som socialister, feminister och antirasister, med ett ekologiskt förhållningssätt, vet vi också att det finns andra utmaningar och strukturer som behöver hanteras utöver kapitalismen, och att dessa strukturer ofta samverkar med varandra. Det vi gör i ideologiskolan är därför att vi reder ut hur de krafter och maktstrukturer som formar vår värld – på både gott och ont – fungerar, återskapas och samverkar. Vänsterpartiet finns just för att övervinna de destruktiva krafter och strukturer som finns, och istället kanalisera de progressiva krafter som vill verka för alla människor frigörelse och jämlikhet, och bygga nya strukturer där dessa ambitioner kan förverkligas i balans med naturen.

Länge bekände sig alla betydande politiska krafter till liknande ambitioner: alla människors lika värde, demokrati, frihet och jämlikhet och en hållbar värld. Men varför har det då varit sådan oenighet om att genomföra de sociala och ekologiska reformer som behövs för att säkra att detta också förverkligas? Varför lever vi då i en värld där 1% äger mer än de övriga 99% tillsammans – trots alla demokratiska beslut som tagits för att verka i motsatt riktning? Och varför har högern inte bara låtit bli att genomföra en sådan utveckling, utan på senare år också alltmer distanserat sig från de målen, och närmat sig extremhögern?

För att förstå det behöver vi både gå tillbaka i historien och sätta oss mer in i de materiella maktstrukturer som – vid sidan av den begränsade demokrati vi tillkämpat oss – formar samhällets utveckling.

1.4. Liberalismen sår hopp den inte lever upp till

Idag har stora delar av världen mer eller mindre liberala statskick, med mer eller mindre fria val, yttrande-, tryck-, religions- och organisationsfrihet – och omfattande privat ägande av både kapital och produktionsmedel. Alla delar av denna ordning blir idag alltmer ifrågasatt – från olika håll. För att förstå varför både den borgerlighet som en gång skapade liberalismen och väljarna blir allt mindre liberala idag behöver vi se till hur de liberala idealen och samhället historiskt växte fram och alltid varit motsägelsefulla. I partiprogrammet beskrev vi redan långt innan den högnationalistiska regeringen valdes 2022 liberalismens tilltagande kräftgång så här:

Reaktionära, religiöst färgade men i grunden politiska, krafter vinner terräng i stora delar av världen. De hotar mänskliga rättigheter, i synnerhet kvinnors liv och frihet, och de underblåser konflikter mellan länder och folk. Högerextremistiska och rasistiska grupperingar har åter flyttat fram sina positioner, inte minst i Europa. Oavsett om de är öppett fascistiska eller döljer sig i populism utnyttjar de människors rädsla i ett samhälle där trygghet och välfärd raseras. När starka ekonomiska intressen finner det ändamålsenligt att alliera sig med högerextrema strömningar hotas demokratin.

Liberalismen växte fram i Västeuropa och Nordamerika under sent 1700-tal och spreds sedan snabbt under 1800-talet. Både mer och mindre demokratiska samhällen har funnits tidigare, men liberalismens specifika grundidéer – att fria män oavsett börd hade rätt att delta i och fatta beslut om politiska och ekonomiska sammanhang, samtidigt som äganderätten ska vara relativt oinskränkt – är därmed relativt ny. Trots att liberalismen då inte var demokratisk ens i dagens mening – som vi ska se så var det många som inte ansågs värda att ta del av liberalismens friheter – så var den revolutionerande på två sätt. Dels eftersom den bröt med urgamla föreställningar om att människor var födda till en viss ställning i samhället och att detta sällan var förhandlingsbart. Men också för att den fokuserade på ekonomisk frihet lika mycket som på politisk makt, på att skapa en allt starkare och autonom ekonomisk sfär i samhället, där politiken skulle ha en begränsad roll, vilket var en del i en djupgående förändring av hela samhällets sätt att fungera som redan var på väg.

Att liberalismen fick sitt genombrott just vid den tiden var inte någon slump, utan följderna av att ett helt nytt sätt att organisera ekonomin redan hade fått starkt fotfäste i fler och fler samhällen i Västeuropa. Det kapitalistiska produktionssättet – med privat äganderätt, lönearbete, och en ekonomi som fokuserade på produktion för profit och marknader istället för på självförsörjning – förändrade hur makt och rikedom uppstod och fördelades, samtidigt som människors vardagsliv och försörjning revolutionerades. Allt fler som tidigare hade levt av jorden blev jordlösa i takt med att jordbruket blev mer kapitalistiskt – inriktat på försäljning, inte självförsörjning. Allt fler småbönder antingen vräktes från sina marker genom våld och politiska beslut, eller blev jordlösa för att marken inte räckte till när familjerna växte, eller konkurrerades ut av storbönder. De jordlösa *proletariserades* när de istället blev tvungna att sälja sin arbetskraft och producera åt någon annan – de som ägde fabrikerna, jordbruksmarken eller affärerna – för att kunna överleva. Proletariseringen ledde ofta till extrem fattigdom, exploatering, svält och nöd för de arbetande (och än mer för de många arbetslösa) – men även till enorma rikedomar för de som kontrollerade jord eller produktionsmedel och därför kunde dra nytta av de proletariserades billiga arbetskraft.

När denna utveckling kombinerades med en industriell revolution i Västeuropa, baserad på kol och ångkraft – och understödd av Västeuropas amerikanska, afrikanska och asiatiska koloniers slav- eller tvångsarbete, resurser och efterfrågan på europeiska varor – uppstod en dynamisk ekonomi – i Västeuropa – där produktionen dubblerades om och om igen och allt fler egendomslösa sögs in i industrin. Samtidigt skapade samma utveckling en ny hierarkisk och rasistisk världsordning, med växande skillnader mellan klasser överallt, mellan rika och fattiga länder, och mellan vita och icke-vita människor i de delar av världen som behärskades av européer och deras ättlingar. Den nya kapitalistiska ekonomin skapade enorma rikedomar – som återinvesterades i ännu mer produktion. Snart var Västeuropa mäktigt nog att dominera hela världen, samtidigt som dess samhällen förändrades. Såväl politiska som sociala och ekonomiska urgamla sanningar förändrades snabbt. Sammantaget förändrades

de gamla sätten att tänka, förklara och styra världen genom, i och med kapitalismens frammarsch.

Men varför ändrades även samhällets ideologi och det dominerande sättet att tänka i och med liberalismen? I tidigare samhällen hade politisk makt också gett ekonomisk makt. Syftet med den ekonomiska makten hade då främst varit att stärka den politiska. Ekonomin var inget självändamål. Men för den allt starkare *borgerligheten*¹ – de som skötte handeln, den spirande industrin och mycket av juridiken och byråkratin i Europa – blev kyrkans läror om det syndiga med girighet och handel till ett hinder. Detsamma gällde adelns och kungarnas monopol på politisk makt. Plötsligt fanns en allt starkare borgerlig samhällsklass som hade ekonomisk makt – men svagt politiskt inflytande. Liberala idéer uppstod, som ifrågasatte det som stod i vägen för den nya borgerligheten. Men snart skulle även bredare grupper komma att vilja att ta den frigörelsen längre än så.

En liknande borgerlighet hade funnits även tidigare, och i flera delar av världen. Men det speciella i Västeuropa var att den hade blivit så stark att de gamla adliga eliterna i större länder som England, Nederländerna och Frankrike (och med tiden även i länder som Sverige), allt mer blev tvungna att anpassa sig till den, och till de idéer och system den drev fram. Medan den härskande ideologin tidigare varit framför allt religiös – där ”Guds vilja” motiverade det ståndssamhälle som rått till dess, blev den nu även *ekonomistisk*. Det vill säga att ”ekonomins lagar”, eller marknaden, började ses som naturlagar, vilka hela samhället behövde anpassa sig till. Den som var framgångsrik på marknaden – det vill säga borgerligheten – ansågs också vara förtjänt av sin framgång, och samhället anpassades allt mer efter borgerlighetens intressen. Precis därför uppstod vid den här tiden ”den politiska ekonomin” eller nationalekonomin, som började analysera, rättfärdiga och förklara dessa ”ekonomiska lagar”.

De ekonomer som försökte analysera den här nya ”politiska ekonomin”, Adam Smith, David Ricardo och Karl Marx, beskrev och analyserade det nya ekonomiska systemet mer eller mindre prövande och nyanserat. För dessa tänkare var det lätt att se skillnaderna mot det gamla feodala systemet, istället för att ta den nya logiken för given. Alla dessa tänkare betonade arbetets centrala roll för att skapa värde i ekonomin, och framför allt Karl Marx utvecklade detta till en allt mer inflytelserik teori om varför kapitalismen inte bara var framgångsrik, utan också ojämlig, motsägelsefull och möjlig att ersätta med ett bättre system. Den politiska ekonomin blev därmed allt mer till ett problem för den dominerande borgerligheten. Men i slutet av 1800-talet, i och med uppkomsten av den så kallade *neoklassiska ekonomiska teorin* (som med vissa undantag fortfarande dominerar inom dagens nationalekonomi) började nationalekonomin få en allt mer ideologisk funktion, som passade borgerligheten betydligt bättre. Neoklassikerna började betrakta marknaderna allt mer som självreglerande – som delar av ett potentiellt perfekt och

¹ Kursiverade ord förklaras i ordlistan i slutet av dokumentet.

harmoniskt ekonomiskt system – så länge stat, fackföreningar, karteller och andra lät bli att reglera ekonomin.

Även om ekonomin alltså snart kom att mystifieras och analyseras ideologiskt snarare än vetenskapligt prövande på detta sätt, så hade de nya och mer rationella sätten att se på samhället och tillvaron i övrigt öppnat upp för vetenskapliga framsteg även på andra områden. Mer rationella förklaringsmodeller till varför samhället och naturen fungerade som de gjorde utmanade även här kyrkans auktoritet och monopol. Borgerligheten – men även de som var uteslutna från inflytande, den nya arbetarklassen, kvinnorna och slavar och koloniserade folk – började diskutera och utveckla en mängd nya idéer och kulturyttringar, både politiska, religiösa och vetenskapliga. Denna samlade utveckling kallas ofta för *moderniteten*. Moderniteten förknippas idag starkt med europeiskt tänkande, men en liknande utveckling hade påbörjats även i andra avancerade samhällssystem, som i Kina och arab-/den muslimska världen (faktum är att den europeiska moderniteten byggde nästan helt på arabiska texter och kunskap, som bland annat förde vidare tidigare antik kunskap som européerna inte kände till). I dessa andra delar av världen hade dock inte den industriella revolution – som gav den europeiska moderniteten och kapitalismen sin kraft – följt på detta. Det här har gett upphov till *eurocentriska* föreställningar om att moderniseringen av världen bara kunde ske med hjälp av Europas erövring av världen, vilket ansetts bevisa den ”europeiska kulturens” överlägsenhet. Kapitalismen var alltså både ett barn till, och en motor för, moderniteten, men den begränsade samtidigt dess potential, eftersom modernitetens inneboende logik, som bygger på universella värden (som alla människors lika värde och individuell frigörelse) och rationalitet (som möjliggör en socialt och ekologisk hållbar värld) bara kan förverkligas fullt ut om man bryter med den kapitalistiska (och rasistiska, *imperialistiska* och *patriarkala*) hierarkiska ordning som begränsar dem.

För den kapitalistiska moderniteten ersatte inte de föregående *feodala eller tributära* klassamhället med alla människors frigörelse, utan med en delvis ny samhällshierarki, ett nytt sorts klassamhälle.² Moderniteten kom dessutom ofta att definieras utifrån de dominerande gruppernas perspektiv, så att västerländska, borgerliga och manliga tolkningsföreträden kom att anses ”moderna” och andra ”primitiva”. Politisk frihet och jämlikhet var begränsad till de europeiska män som redan hade byggt upp makt och inflytande inom det kapitalistiska samhället. Arbetare, kvinnor eller människor i kolonierna innefattades begränsat eller inte alls av den nya friheten och jämlikheten. Tvärtom, för många innebar kapitalismen en extrem och negativ utveckling av

² Med feodalt och tributärt avses ett politiskt, socialt och ekonomiskt samhällssystem där adeln/ägare av jord/kungen/kejsaren innehar våldsmonopol och exploaterar brukarna av jorden (formellt i utbyte mot skydd från våld) genom dagsverken och/eller skatt. Feodalismen, som var vanlig i exempelvis Europa och Japan under medeltiden, kännetecknades av en svagare centralmakt än mer utvecklade tributära samhällen, som Kina.

den egna möjligheten att försörja sig själv och andra, och/eller en minskad frihet jämfört med tidigare. I Västeuropa påbörjades alltså en process där många som tidigare hade levt av jorden tvingades flytta in till städerna för att sälja sin arbetskraft. Detta ledde både en extrem och ökad ekonomisk otrygghet, och beroende av de kapitalägare som kunde anställa en, men också en ökad frihet från adeln och kyrkan. På arbetsplatserna lydde man under de nya herrar som betalade en, men utanför den var man i alla fall formellt fri, och även fast både staten och kyrkan fortsatte att försöka kontrollera arbetarna, så blev det allt svårare. Den nya situationen ledde till att arbetare började organisera sig för att förbättra livsvillkoren för sig och sina familjer. Att hela produktionen var beroende av arbetarklassens arbete gjorde snart den senare till en maktfaktor när den började strejka, organisera sig och även ställa politiska krav. I kolonierna och Östeuropa kunde situationen vara ännu värre, människor som tidigare varit relativt fria, blev livegna, eller rent av bortrövade och förslavade/sålda till slaveri.

Liberalismen utlovade frihet, jämlikhet och broderskap. Men i det kapitalistiska system som följde med den blev det snart tydligt att frihet och ekonomisk framgång bara var några få förunnat. Löftet att alla människor skulle befrias från det gamla samhällets ofrihet dolde kapitalismens exkluderande mekanismer: ”alla” har rätt att söka frihet och egendom, men de allra flesta kommer aldrig lyckas uppnå det, eftersom kapitalismen förutsätter att de allra flesta inte är fria utan tvungna att sälja sin arbetskraft. Och eftersom andra – som kvinnor, slavar eller människor i eller från koloniserade folk ofta inte ens hade rätt delta i ”tävlingen”. Även den politiska jämlikheten var länge beskuren för alla dessa exkluderade grupper, något som bara ändrats när sociala och politiska rörelser som motverkat kapitalismens och könsmaktsordningens logik på olika sätt, vunnit inflytande.

1.5. Motrörelser från höger och vänster

Idag frågar sig många hur vi – 100 år efter demokratins genombrott i västvärlden – kan se ett så starkt uppsving för odemokratiska, fundamentalistiska och rasistiska rörelser. Det är svårt att förstå om man inte också beaktar att liberalismen tänder hopp den inte kan leva upp till, om frihet, jämlikhet och social rörlighet, vilket leder till besvikelse, och till uppkomsten av konkurrerande ideologier – både till höger och vänster. Att motrörelserna till höger dock både accepterar och cementerar ungefär samma kapitalistiska ordning som liberalismen gör – samtidigt som högern bekämpar liberalismens mer frihetliga drag – visar dock på varför även liberalism sedan länge ses som en del av den samlade högern. Och det förklarar också varför liberaler – när de tvingas välja mellan reaktionär höger och radikal vänster – tenderar att föredra högern. Att Centerpartiet inte kan välja mellan Sd och V, medan Liberalerna faktiskt väljer Sd, kan framstå som motsägelsefullt. Men det är långt ifrån första gången liberaler gör det vägvalet, något som hände även i så väl Tyskland som i flera andra länder under 1930-talet.

Den reaktionära högern: rasism, fascism och religiös fundamentalism

Konservativa och reaktionära rörelser som baseras på fascism, rasism eller reaktionära tolkningar av till exempel kristendom, islam eller hinduism förkastar såväl liberala som socialistiska värderingar – och stora delar av moderniteten (sällan det tekniska framåtskridandet men väl det humanistiska) helt och hållet. Detta motstånd har inte sällan byggts på en idé om att kunna gå tillbaka till tiden före den liberala och borgerliga revolutionen, eller åtminstone till före demokratins eller 60-talets sexuella revolution, eller till tiden före apartheid- och kolonialsamhällenas nederlag. Att alla ska bli vid sin läst, eller att de som tillhör en viss nationalitet eller etnisk eller religiös grupp ska ha mer rättigheter än andra, kan kännas som en trygghet för många människor, i en tid då liberalismen inte förmår att infria löften om social rörlighet och framsteg. Och ett mytiskt historiskt ideal kan vara lättare att acceptera eller ta till sig än en liberal ”modernitet” som säger att den som inte lyckas ekonomiskt helt enkelt inte har ansträngt sig tillräckligt, och som tar ifrån människor deras trygghet och självbestämmande. På liknande sätt kan även en mer radikal och universell modernitet vara svår för många att acceptera – när den undergräver traditionella hierarkier och status grundad på nationalitet, etnicitet, hudfärg, religion, sexuell läggning eller kön. Om den ”naturliga ordningen” garanterar en viss position för exempelvis just dig, som infödd svensk, man, högutbildad eller heterosexuell, och garanterar att just ”din” grupp *inte* kommer att hamna längst ned i samhällshierarkin, kan den vara lättare att acceptera eller bejaka än ett osäkert löfte om framtida frigörelse för alla.

Vänstern och frigörelsen: socialister, feminister och antikoloniala/antirasister

Men liberalismen och kapitalismen har i ännu högre grad mötts av organisering och mobilisering genomförd av progressiva krafter – kring den helt motsatta idén, att man kan *gå längre än* liberalismen, och förverkliga de modernitetens universella löften om frihet, jämlikhet och solidaritet – för alla – som liberalismen antytt, men aldrig levererat. De klyftor och den osäkerhet kapitalismen ständigt skapar har genom åren lett till ett brett motstånd från sådana rörelser – inte minst socialistiska, feministiska och antiimperialistiska och antirasistiska – som kämpat för att infria dessa ouppnådda löften om frigörelse.

Den socialistiska rörelsen såg att kapitalismen förutsatte klassamhället och ville ersätta den med ett demokratiskt och jämlikt ekonomiskt, socialt och politiskt system: socialism.

Den tidiga feministiska rörelsen bekämpade diskrimineringen av kvinnor, vilken gjorde att kvinnor ofta saknade politiska och ekonomiska rättigheter.

Även efter liberala revolutioner eller reformer var även välbeställda kvinnor utestängda från politiska makt och fick ofta inte ens bedriva ekonomisk verksamhet. I en tid som sades bygga på varje individs frihet och jämlikhet växte behovet av att motivera varför kvinnor inte var jämlika. Kvinnor började därför allt mer betraktas som väsensskilda från – och sämre än – män. Kvinnorörelsen utmanade detta perspektiv tidigt och började organisera sig, även om de stora klass- och etniska skillnader mellan olika kvinnor ofta gjort att de krav, uttryck och prioriteringar dess olika delar formulerat varit olika. Många rörelser där kvinnor var pådrivande drev också materiella krav som var särskilt viktiga för kvinnor med ansvar för hem och barn: rätt till liv och mat, fred, barnomsorg, sexuell och reproduktiv hälsa och så vidare.

Antikoloniala och antirasistiska rörelser bekämpade och utmanade den världsordning som européerna eller deras ättlingar i bosättarstater och/eller kolonier hade byggt upp, där icke-européer inte hade samma värde som européerna, och där apartheidsystem – eller rena slavs-system – gjorde att människor exploaterades hårt och exkluderades helt från möjligheter till inflytande i de samhällen de levde i. Redan två år efter den franska revolutionen drivits fram av den franska borgerligheten, stadsbefolkningen och bönderna, lyckades slavar och slavättlingar på den franska kolonin Haiti ta revolutionen ännu ett steg – genom att permanent erövra makten från de vita slavägare som styrte kolonin sedan den skapades. Sedan dess har nästan alla världens europeiska kolonier successivt vunnit i alla fall formell politisk självständighet, även om imperialistisk dominans bestått på andra sätt, vilket vi återkommer till senare. Både formella och informella rasistiska strukturer har ständigt utmanats över hela världen.

De senaste decennierna har *postmoderna* strömningar utmanat själva idén om moderniteten, och menat att eftersom den uppstått i Väst och i en manlig och heteronormativ värld, så är dess själva idé rasistisk/patriarkal/heteronormativ, och saknar universell potential. Som visats ovan har moderniteten dock både djupare och kulturellt bredare rötter än Europa, och den har framför allt ständigt drivits längre just av radikala rörelser som velat omdefiniera och utveckla den till att inkludera alla frigörelsesträvanden och perspektiv, även om den form moderniteten ofta fått har varit starkt präglad av västerländska, imperialistiska, rasistiska och patriarkalt färgade perspektiv. Inkluderande strategier för frigörelse behöver bygga på såväl socialistiska som antirasistiska, antiimperialistiska och feministiska perspektiv för att kunna bli verkligt universella.

Den här genomgången syftar till att visa den grundläggande dynamiken i hur och varför olika former av motstånd mot den kapitalistiska ordningen har uppstått, och i hur olika detta motstånd förhållit sig till liberalismens löfte om frihet, broderskap och jämlikhet – genom att ta avstånd från det, eller genom att ta det längre. Att vara socialist och vänster i dag betyder att just ta intryck av flera olika grunder till det motståndet och att även se, inspireras av och inkludera den feministiska och antirasistiska kampen. Socialistiskt, feministiskt och antirasistiskt motstånd har ibland förts samlat, ibland separerat från

varandra. Men i det långa loppet bygger den socialistiska visionen på övertygelsen om att varje individs frihet är en förutsättning för alla människors frihet. Jämlikhet förutsätter allas frihet, och allas frihet förutsätter jämlikhet.

Men ofta har vänstern verkat för att uppnå detta under allt annat än demokratiska förhållanden. Bland annat därför verkade vänstern för att eröva makten med revolutionära metoder. Det var först efter att flera revolutioner eller revolutionsförsök genomförts i flera delar av Europa som den europeiska och svenska högern motvilligt accepterade allmän rösträtt. Och de europeiska kolonierna runt om i världen förblev odemokratiska apartheidssamhällen av olika slag, tills befrielse rörelser lyckades kasta ut kolonialmakterna. Och än idag är många regimer auktoritära – varför revolutionära och väpnad kamp kan vara det enda alternativet för demokratiska rörelser. När demokratiska rörelser – även vänsterrörelser – gripit makten med våldsamma medel så har dock ofta andra hierarkier uppstått istället. Hela den kommunistiska rörelsen och de kommunistiska strategierna från 1917 och framåt växte fram på det sättet. Men makt som gripits med auktoritära medel demokratiseras sällan fullt ut igen. Även om kommunistiska regimer åstadkom social och ekonomisk utveckling i de flesta fall, skedde det ofta till priset av hård politisk diktatur. På grund av det började till exempel det svenska kommunistpartiet redan efter andra världskriget förespråka en demokratisk väg till socialismen när det är möjligt att verka med demokratiska medel, en övertygelse som större delen av världens vänster idag delar.

Som socialister vill vi just fördjupa och utvidga demokratin: deltagandet, inflytandet och frigörelsen i alla aspekter av livet: i politiken och ekonomin, på arbetsplatserna, i familjen, för kvinnor, män och andra, för funktionsnedsatta, för hbtq-personer, för barn, för rasifierade. Därför är vi socialister, feminister, internationalister och antirasister. Vi ser att alla maktstrukturer behöver bekämpas för att vi ska kunna lyckas frigöra oss från de enskilda maktstrukturerna på sikt. Samtidigt förstår vi att de olika strukturerna – klassamhället, könsmaktsordningen och rasismen – återskapas på delvis olika sätt och att de därför måste bekämpas med delvis olika metoder men också på sätt som motverkar hierarkierna på alla områden. För att kunna göra det behöver vi veta hur maktstrukturer ser ut, fungerar, återskapas och kan brytas.

Miljörelsen och vänstern

Människan har alltid påverkat, förändrat och delvis förstört naturen som en följd av hur man organiserat samhälle och produktion. Avskogning, utarmning av jordbruksmark, relativa monokulturer osv är inget som kom med kapitalismen. Men kapitalismen har tagit detta till helt nya nivåer. I och att produktionen sker för att maximera vinst snarare än samhällsnytta. Samtidigt har modern teknik och fossil energi lett till att människans produktion och konsumtion får mycket större påverkan på naturen än vad som tidigare var möjligt.

De som drabbats av detta – från ursprungsbefolkningar till bönder vars jordbruksmark förstörts till arbetare som drabbats av dålig arbetsmiljö eller boende har alltid bestridit detta. I den meningen har miljörelsen funnit länge. Men successivt under den andra halvan 1900-talet växte även en mer ideologisk och allt starkare miljörelse fram, som mer eller mindre började koppla samman olika former av miljöförstöring med civilisationskritik, och utmana både de negativa effekterna av produktionens utveckling som – ibland – själva grunderna för hur den utvecklades. Den kanske förste som formulerade den här kritiken, långt innan miljörelsens formering, var faktiskt Karl Marx, och det tog inte länge innan delar av miljörelsen och hittade den marxistiska kritiken och innan större delen av vänstern närmade sig miljörelsen. I partiprogrammet uttrycket vi detta bland annat så här.

För att komma tillrätta med den samtida miljöproblematiken räcker det inte med att vi ser till dagens skeva konsumtionsmönster och däri söker lösningar genom en annorlunda fördelning. Det destruktiva förhållande där naturen inte framstår som något vi är en del av, utan där vårt förhållningssätt till våra egna livsbetingelser uttrycks som relationer mellan varor, måste brytas. En omvälvande förändring i vårt förhållningssätt till naturen kräver en grundläggande och frigörande omvandling av det sociala och ekonomiska livet.

Även om det alltid funnits spänningar så har, i synnerhet i och med klimatrörelsens uppsving och radikaliserings på 2010-talet, kapitalismkritiken allt mer förenat vänstern och klimat- och miljörelsen. Och termen rödgröna för den typen av sammansmälta rörelser har blivit en naturlig utgångspunkt i politiken.

1.6. Socialismen och den gröna omställningen: påbörjade, nödvändiga och populära

I alla tider har människor drömt om och kämpat för en värld där ingen behöver gå hungrig, en värld utan förtryck och utan krig. Ropen på bröd, frihet och fred ekar genom historien. Förutsättningarna att förverkliga drömmarna har aldrig varit större än i dag. /.../ Det måste inte vara så här. Världen kan och måste förändras.

Ovanstående text ur partiprogrammet syftar på hur den tekniska och vetenskapliga utvecklingen sedan länge gjort att det skulle vara möjligt att ge alla människor – inte bara ett fåtal kapitalägare – goda och meningsfulla liv. Samtidigt gör den tekniska utvecklingen idag det möjligt att bygga en ekologiskt hållbar värld. Den nya teknologin ger möjligheter som kan frigöra samhället från fossilberoende, höja människors livskvalité, låta oss arbeta färre timmar och skapa en bättre välfärd. Det som krävs är genomslag för politiska krafter och sociala rörelser som är beredda att se till att den utvecklingen blir av också. För utifrån kapitalismens vanliga logik, kommer de möjligheterna inte förverkligas.

Och som vi redan varit inne på så bygger många av det moderna samhällets mest populära inslag redan på socialistiska lösningar, framdrivna och skapade av arbetarrörelsens segrar. Även den politik som börjat göra något åt klimat- och miljöproblemen är nästan alltid sprungen ur miljörörelsens och vänsterns politiska förslag, och precis som när det gäller de sociala reformerna, ofta i strid med kapitalets motstånd. Och den världsordning som håller på att växa fram, där även världens fattigare länder kämpat sig fria från kolonialstyren och börjat utveckla sina ekonomier, har hela tiden drivits på från vänster, och stöttats av vänstern i Sverige och andra länder.

Segrar som vilar på solidaritet, gemensamt ansvar för gemensamma omständigheter och bred förankring i demokratiska arbetsätt är alltså det som gjort vår värld bättre, och det är också vad som kan fortsätta på den vägen.

Men för att kunna fortsätta ta oss framåt behöver vi förstå mer om de maktstrukturer som står i vägen, om hur den samlade politiska ekonomin är organiserad, och kan förändras. Det är det vi ska titta på nu.

2 Den samlade politiska ekonomin

Vad är ekonomi?

En vetenskap uppfunnen av överklassen för att komma åt frukten av underklassens arbete.

August Strindberg, ur *Liten katekes för underklassen*

August Strindberg var Sveriges kanske mest inflytelserika samhällskritiska författare, skribent och maktkritiker i övergången mellan 1800- och 1900-talet, och engagerade sig mycket mot klassamhället och för arbetarrörelsen. Och citatet ovan återspeglar – mer än man kanske kan tro – även Vänsterpartiets valparoll från 2022: ”Din trygghet – politikens ansvar”. Båda fångar mycket av hur vänstern hela tiden sett på och pratat om politik och ekonomi: att varken arbetslösheten, den ekonomiska utvecklingen eller klassamhället är naturgivna eller beror på en opåverkbar marknad. Istället är de en följd av hur ”den politiska ekonomin” organiseras. Om politiken verkar för frihet, jämlikhet och omställning så förutsätter det att vi även ändrar hur ekonomin organiseras. Demokrati förutsätter att politik och ekonomi inte särskiljs på sådant sätt som är vanligt idag. Det är kärnan i vänsterns demokratiska och socialistiska, feministiska och gröna samhällsprojekt.

Politisk ekonomi är ett uttryck som fångar mer än ekonomisk politik: det handlar inte bara om hur skatter, avgifter och bidrag utformas, utan också om hur själva produktionen – ägande, investeringar, styrning, arbetsförhållanden, arbetsledning- och arbetsdelning – organiseras. Och – i en marxistiskt feministisk tolkning (som Vänsterpartiet utgår från) – även om hur

”produktionen och reproduktionen av själva människan” (som Friedrich Engels uttryckte det) organiseras, såväl skapandet av nya generationer som allt det som gör att själva arbetskraften fungerar: familjer, vänskaps-, omsorgs- och kärleks- och sexuella relationer, och så vidare. Och sist men inte minst så är även människans förhållande till naturen, och förhållandena mellan olika länder, något som beror av hur såväl den nationella som den globala politiska ekonomin organiseras. ”

De tre ingångarna: analysen av kapitalismen, könsmaktordningen och människans förhållande till naturen, utgör följaktligen de teoretiska ingångar Vänsterpartiet utgår från för att förstå samhället: ”socialism, feminism och ekologiskt förhållningssätt”, som vi kallar det i partiprogrammet.

Alla de ordningar som organiserar mänskligt arbete – i denna här vida bemärkelsen – kan helt enkelt sammanfatta som delar av ”den politiska ekonomin.” Varken ekonomin som våra familje-, omsorgs- och sexuella relationer som vårt förhållande till miljön kan sägas ligga ”utanför” politiken, och därmed måste frågor som rör dessa saker vara demokratiskt påverkbara i ett demokratiskt samhälle. Hur den samlade produktionen av såväl materiella ting som tjänster och mänskligt liv organiseras är i högsta grad politiskt, och avgörande för vilken riktning ett samhälle ska få, och för hur makt fördelas inom det samhället. Vänstern har aldrig accepterat de liberala begränsningarna som velat begränsa demokratin till att välja vilken politisk elit som ska styra samhället, inom de ramar som den kapitalistiska marknaden sätter. Istället har vänstern alltid kämpat för att ändra de ramarna, och demokratisera alla aspekter av samhället. För att kunna göra det behöver vi förstå hur den samlade politiska ekonomin fungerar. Det är det vi ska titta på nu.

Den odelbara människan – i det uppdelade samhället

I samhällsdebatten diskuteras ofta ekonomi respektive politik eller privatliv som skilda saker. Och på flera sätt styrs de också av olika logiker. Ekonomin styrs till stor del diktatoriskt av olika kapitalägare/deras representanter, vilka verkar i en bitvis ganska kaotisk konkurrens på en kapitalistisk marknad, utifrån målet att skapa lönsamhet för sig själva/de kapitalägare de representerar. Politiken däremot, inklusive en stor del av ekonomin i form av statlig och kommunal verksamhet styrs mer eller mindre i enlighet med demokratiska eller i alla fall byråkratiska beslut. Och privatlivet slutligen bestämmer man formellt över själv, i alla fall i teorin och när man blivit myndig.

Delvis så är även vänsterns ideologiska ingångar på samhället präglade av den här uppdelningen: Socialismen har mest fokuserat på ekonomin och politiken, feminismen och antirasismen mest på politiken och privatlivet, och miöjaktivister och ekologister har framför allt fokuserat på de delar av politiken, ekonomin och/eller privatlivet som påverkar miljön.

Men i praktiken är ju såväl samhället som vi människor aldrig bara ekonomiska, politiska eller privata. Vi är odelbara individer, och samhället består av alla

odelbara individer som ingår i det. Såväl ekonomin som politiken som våra privata liv går in i varandra. Det gör att det inte går att förstå eller förändra det ena utan att förstå eller förändra det andra. Företagen regleras av såväl lagar som antas politiskt, som av kollektivavtal som individer sammanslutna i fackförbund kan pressa företagen att acceptera. Och företagets lönsamhet och inriktning påverkas på avgörande sätt av hur politiker reglerar och investerar i ekonomin. Även om kapitalägarna dominerar kapitalismen så påverkar alltså även de arbetande klasserna hur den fungerar.

Alla länders ekonomi och politik påverkas också av internationella ekonomiska, politiska och militära maktförhållanden, något som blir mer uppenbart än annars nu när krig och sanktioner rasar i Europa. Stora delar av den offentliga sektorn upphandlas på privata marknader eller underställs marknadsliknande styrsystem, och politiker är alltid beroende av beslut som privata kapitalägare tar, eftersom ekonomisk nedgång och arbetslöshet följer om de inte investerar i ekonomin, så länge vi lever i en kapitalistisk ekonomi. Och villkoren för våra privata liv sätts både direkt och indirekt av politik och ekonomi. Den stora majoriteten av befolkningen kan inte försörja sig utan att sälja sin arbetskraft på arbetsmarknaden, och underkasta sig de villkor som följer av det (även om de kan påverka de villkoren genom politisk och facklig verksamhet). Barn och föräldrar är beroende av en fungerande förskola och skola för att klara att försörja sig/utbilda sig. Och i praktiken har normer, lagar, regler och ekonomiska förhållanden stort inflytande på både våra privata liv och våra relationer. Kvinnors rätt att bestämma över sina kroppar när de blir gravida är till exempel en ständig stridsfråga där politikens makt över privatlivet blir uppenbar. Och såväl kvinnor som hbtqi-personers rätt och möjlighet att bestämma över och fritt leva ut sin sexualitet begränsas mer eller mindre av patriarkala maktförhållanden och normer.

Demokratiseringen har bara börjat

Idag beskrivs Sverige som en demokrati – eftersom arbetarrörelsen och andra demokratiska krafter successivt lyckats driva igenom många demokratiska rättigheter som inte fanns tidigare. Men dessa uppnåddes inte bara över natt 1921, när allmän och lika rösträtt infördes i Sverige. Demokratiseringen påbörjades långt tidigare, och ledde först till att allt fler manliga arbetare fick rösträtt, till att arbetare kämpade sig till rätten att strejka, till att kvinnor fick samma ekonomiska rättigheter som män, osv. Och den har fortsatt att utvecklas och byggas ut i omgångar efter det – med allt från rösträtt även för yngre, fångar och funktionshindrade, till omfattande sociala reformer som gjort samhället mer jämlikt och fritt för alla medborgare, sexuella och reproduktiva rättigheter för kvinnor och hbtqi-personer, rättigheter till visst självbestämmande och frihet från våld från föräldrar och lärare, för barn, osv. En mer korrekt än att säga att Sverige idag ”är en demokrati” är därför att Sverige kommit en bra bit på vägen med sin demokratisering, men att det fortfarande finns mycket kvar att göra för att garantera alla människors rätt till medbestämmande och frigörelse. Demokratisering är snarare en ständig process –

som kan vara mer eller mindre utvecklad – än ett statiskt tillstånd. Den avgörs av hur stor möjlighet alla människor har att vid en viss tidpunkt kunna bestämma över sina egna liv under jämlika villkor, och att vara delaktiga i och påverka sitt samhälle.

Idag avgränsas oftast demokrati till en diskussion om dess former – rösträtt, yttrande- och tryck- och organisationsfrihet. Men det var inte bara konstitutionella överväganden som drev de människor och rörelser som för hundra år sedan tvingade igenom den politiska demokratin i Sverige (eller andra länder), utan viljan att faktiskt uppnå frihet, jämlikhet och trygghet, för alla människor. Den politiska demokratin var det vapen och redskap de tvingade fram för att kunna uppnå detta. Ibland användes demokratin för att se till att staten skulle lägga sig *mindre* i samhällets utveckling, till exempel genom att sätta stopp för reglering och förtryck av politiska eller religiösa uppfattningar, eller organiserade arbetares, eller kvinnors, friheter. Ibland användes demokratin tvärtom till att se att staten skulle spela en större roll, för att reglera eller socialisera större eller mindre delar av den kapitalistiska ekonomin till förmån för samma grupper.

Allt detta understryker att demokrati är så mycket mer än form – den är socialt innehåll, en arena där klassintressen och andra kollektiva intressen möts, bryts och strider om hur såväl samhället i allmänhet som den politiska ekonomin ska förändras, och om hur staten ska användas i de syftena. Det är därför auktoritära stater (som Ryssland eller Turkiet idag exempelvis) ofta inte har några problem att kopiera demokratiska former, trots att de samtidigt berövar dem deras innehåll. Demokrati behöver alltså alltid förstås både utifrån form (om demokratiska rättigheter finns) och innehåll (om de är möjliga att utöva).

Och båda sakerna har förändrats mycket sedan rösträtten erövrades av arbetarrörelsen och andra folkliga rörelser för ca 100 år sedan. Så mycket att människor ibland inte känner igen sig när man beskriver grunderna i det kapitalistiska systemet eller könsmaktsordningen (som vi snart ska gå igenom): Sedan 1800-talet har statens roll i ekonomin utökats dramatiskt på flera sätt, finansiella flöden har både reglerats och avreglerats, arbetsrättsliga lagar och avtal har slutits, såväl välfärdsstaten som omfattande infrastruktur i form av el- och telenät och vägar och järnvägar har byggts upp – och både socialiserats och delprivatiserats igen, kvinnors och hbtqi-personers rättigheter har stärkts, miljöpolitiken har växt fram, kolonierna har frigjort sig från sina kolonialherrar, internationella samarbetsorgan och avtal av helt olika slag har uppstått (och ibland fallit samman), och såväl handel som företags produktionskedjor har globaliserats på helt nya sätt, under dominans av relativt få mycket stora företag och rika länder.

Men åt vilket håll denna utveckling skett – om utvecklingen lett till ökat självbestämmande och inflytande för människor, och till en mer rättvis fördelning och social och ekologisk hållbarhet, eller tvärtom – har till stor del berott på hur starka de systemkritiska krafter som drivit på demokratiseringen har varit. Oavsett vilket så har ekonomins sätt att fungera förändrats – och statens roll i den politiska ekonomin ökat. Men vad staten använt den makten

till – till att privatisera och avdemokratisera samhället igen, eller till det omvända – har berott på de sociala styrkeförhållandena och den politiska kampen.

Om samhället ska gå mot mer jämlikhet, frigörelse och demokratisering, eller motsatsen – är det som den politiska kampen mellan höger och vänster står om, eller i alla fall bör stå om. När den inte gör det är det normalt just för att högerkrafter hellre styr motsättningarna och problemen de själva skapar till andra områden, där de har större chans att vinna debatten. Det gör de genom att underblåsa agendor baserade på rasism, rädsla och polisiära och militära lösningar på politiska problem.

Trots att den politiska ekonomin behöver förstås samlat så går kursen delvis igenom kapitalismen (på både nationell och internationell nivå) och klassamhället, könsmaktsordningen och människans relation till naturen var för sig. Men vi försöker också förklara hur statens ökade roll och demokratiseringen förändrat samhället på flera sätt, vilket förklarar att samhället inte ser ut som när de här teorierna en gång myntades.

2.1 Kapitalismen

Kapitalism är ett samlingsbegrepp för det ekonomiska system som vi i Sverige och större delen av världen lever under idag. Man kan förstås förstå kapitalismen på olika sätt. Här återges ett sätt att förstå detta som är inspirerat klassisk politisk ekonomi (såväl Karl Marx, Adam Smith och Ricardo som samtida marxister och ekonomer som Marianna Mazzucato och Clara Mattei använder), och som avviker från neoklassisk ekonomisk teori, som varit dominerande inom nationalekonomin länge (hur förståelsen av den politiska ekonomin förändrats och kopplar till olika klassintressen redogjordes för i avsnitt 1.4).

Nedan kommer vi att reda ut hur kapitalismen fungerar, både i Sverige och i resten av världen, helt enkelt eftersom det inte går att uppnå vänsterns politiska mål om frihet, jämlikhet och omställning utan att bryta med kapitalismens logik och maktstrukturer. Men för att kunna göra det behöver vi veta mer i detalj hur det system vi vill övervinna fungerar. Så vad kännetecknar egentligen kapitalismen?

Vad är kapitalism?

Kapitalism är ett ekonomiskt system, ett visst sätt att organisera ekonomin på. Även kapitalismen kan organiseras på olika sätt, beroende på hur staten agerar bland annat, och den fungerar väldigt olika i olika länder. Samtidigt så är nästan alla dessa olika delar av världen ändå integrerade med varandra, så det finns ofta ett samband mellan att kapitalismen fungerar på ett sätt i den rika delen av världen och ett annat i den fattiga. I allt större delar av världen är hela ekonomin

kapitalistiskt organiserad, så att majoriteten både säljer sin arbetskraft på arbetsmarknaden och köper det mesta de behöver på varumarknader. Detta kallas ett "kapitalistiskt produktionssätt" – att de flesta människor är huvudsakligen integrerade i och beroende av såväl arbets- som varumarknader för att kunna leva sina liv.

I andra delar av världen är delar av produktionen delvis organiserad på andra sätt, exempelvis genom att människor helt eller delvis ägnar sig åt självförsörjning på egna små jordplättar, eller jobbar som mer eller mindre "ofri" eller livegen (det vill säga att man inte kan bestämma själv om man vill ta ett arbete eller inte) arbetskraft. Men även de senare samhällena är normalt mer eller mindre indragna i kapitalistiska marknader, inklusive världsmarknader. Vi återkommer till det senare, i avsnittet om den globala politiska ekonomin.

Tidigare i historien var andra sätt att organisera den politiska ekonomin på inte bara vanligare utan helt dominerande. Samhällena byggde då ofta på slavarbete, feudala relationer (där livegna som var bundna till sin mark jobbade åt stora jordägare) och stora imperier baserade på tribut från underlydande klasser och länder. Alla dessa samhällsformationer förenas av att politiken var överordnad ekonomin, så att de som hade den politiska makten öppet kunde tillägna sig det ekonomiska överskott som de arbetande klasserna producerade, genom exempelvis skatter, dagsverken eller tvång. Det fanns normalt fristående handelsmän, hantverkare och ibland viss industri även då, men handels- och industriledarna dominerade normalt inte det politiska eller ekonomiska systemet som idag. Politiken – och därmed även ekonomin under dessa förhållanden - dominerades av rent politiska auktoritära makthavare som kungar och adel av olika slag.

Det kapitalistiska systemet skiljer sig från dessa tidigare system på flera sätt. Man kan urskilja ett antal aspekter som i samspel utgör grunden till framför allt det kapitalistiska produktionssättet.

2.1.1 Produktionsmedlen kontrolleras av några få

Kapitalismen förutsätter att kapital och produktionsmedel, idag vanligtvis samlade i företag av olika slag, ägs av en minoritet av befolkningen. Dessa ägare har därmed inte bara auktoritet och bestämmelserätt över vad som ska göras med företagets byggnader, kontor och resurser, utan även över de som arbetar i företagen, eller för att vara exakt över deras arbetskraft. Ägarna har helt enkelt den avgörande makten över de så kallade *produktionsmedlen*: mark, arbetare, eventuella naturresurser. De som äger företaget genom sitt investerade kapital (eller de som agerar på deras uppdrag, som en chef eller direktör) har makt att bestämma över hela produktionsprocessen. Dessa personer kallas för *kapitalister*. Det mycket begränsade monopolet på kapitalägande är en av kapitalismens förutsättningar, eftersom systemet inte skulle fungera om det inte fanns många fler löntagare än kapitalägare. Vem skulle då arbeta åt

kapitalägarklassen?

2.1.2 Alla vi andra måste sälja vår arbetskraft

I tidigare ekonomiska system var produktionen till stor del inriktad mot självförsörjning, vilket gjorde lönearbete till en ovanlig försörjningsform. De flesta arbetade på en gård, oavsett om man ägde den eller inte, för att producera de varor man behövde för att överleva. Ägde man inte gården själv fick man oftast betalt i natura snarare än pengar, det vill säga att man fick behålla en del av det man producerade. Det fanns lönearbete redan under medeltiden eller tidigare, främst i städer, gruvor osv, men det utgjorde aldrig det vanligaste sättet att försörja sig på. Detta förändrades radikalt med kapitalismens genombrott, genom att en allt större grupp människor (oftast via ekonomiskt eller politiskt tryck) förlorade kontrollen över de produktionsmedel (mark, skog, djur, hantverk, osv) de tidigare haft tillgång till. För dessa blev inkomst från lönearbete en förutsättning för att man skulle kunna handla och konsumera – och därmed för att kunna försörja sig och överleva.

När den största delen av produktionen i samhället blev beroende av lönearbete – och lönearbetare – fick arbetarklassen dock ett starkt potentiellt maktmedel, den dag den började organisera sig. Det kapitalistiska produktionssättet förutsätter alltså förekomsten av en relativt stor egendomslös (i bemärkelsen att den inte äger egna produktionsmedel) löntagarklass.

2.1.3 Produktion för marknader i vinstsyfte och konkurrens – inte för självförsörjning

Men även om kapitalägarna alltså har makt över både löntagarna i sina företag – och inflytande över samhället i övrigt (i och med att de styr över om, när och hur överskottet från produktionen ska investeras) – så är inte heller de fria att agera bara efter eget huvud under ett kapitalistiskt produktionssätt. Gör de det så tenderar de att konkurreras ut av andra kapitalister. Det är så för att kapitalismen utmärks av produktion för försäljning på marknader i vinstsyfte, inte för självförsörjning. Det följer av att kapitalismen inte heller utmärks bara av privat ägande av produktionsmedel, utan av att det finns flera sådana ägare, som producerar och säljer sina varor i konkurrens med varandra.

Konkurrensen gör att de alla måste pressa sina kostnader – genom att hålla ner löner och arbetsvillkor, effektivisera och utveckla produktionen, kontrollera och påverka marknaden (genom till exempel marknadsföring), säkra billig tillgång till nödvändiga varor som behövs i produktionen (till exempel råvaror) och sist men inte minst att ta hjälp av ”sin” stat för att stärka sin ”konkurrenskraft” vad gäller alla dessa saker, både mot utländska och (om möjligt) andra inhemska kapitalister. En kapitalist som underlåter att göra de här sakerna riskerar att konkurreras ut av andra kapitalister som gör det mer framgångsrikt. Och omvänt – en kapitalist som lyckas väl med att konkurrera ut andra kapitalister/hitta en ny nisch med liten konkurrens, kan upprätta en mer eller

mindre stabil monopol- eller oligopolsituation (det vill säga att ett läge där det finns få eller inga konkurrenter att tala om) som gör att mycket större vinster kan tas ut.

2.1.4 Marknadsrelationer och ekonomiskt tvång döljer exploatering och legitimerar klassamhället

I kapitalismen så är alltså majoriteten av befolkningen ekonomiskt beroende av och därmed underordnad kapitalägarna, eftersom de varken kan tillverka det de behöver för att leva själva, eller köpa det från andra utan att först sälja sin arbetskraft till kapitalägare, som ger dem lön. Det kapitalistiska produktionssättet bygger med andra ord på en hierarkisk organisering av produktionen – men eftersom såväl arbetskraften som kapitalägarna är *formellt* fria att sluta avtal – eller låta bli – så framstår det inte alltid så. Till skillnad från i tidigare historiska system där det var politiska maktförhållanden (lagar, våld eller hot om våld) som tvingade underklassen att arbeta åt överklassen, så är det alltså ett ekonomiskt tvång som fyller den funktionen under kapitalismen: om löntagarna inte säljer sin arbetskraft kan de inte försörja sig själva. Att man själv ”väljer” att arbeta åt någon annan gör dock att den exploatering som detta innebär blir svårare att upptäcka. Ser man till fördelningen av det *mervärde* som skapas i produktionen – hur mycket som går till vinst respektive lön – blir ojämlikheten och exploateringen i relationen dock uppenbar. Löntagaren produceras ett visst värde varje dag, men får bara ut en del av det i form av lönen, resten av värdet – mervärdet – tillfaller kapitalägaren.

I ett kapitalistiskt system är det därför svårare att se var makten egentligen ligger, hur värde skapas och fördelas, och vilka som är ansvariga när människor ställs utan försörjning. ”Marknaden” framstår som en anonym kraft som står ”ovanför” samhället (och såväl konventionella nationalekonomer som högermänniskor tror ofta att det precis så även i teorin), inte som den arena där maktförhållandet mellan arbete och kapital – alltså mellan klasser – kommer till uttryck. Detta kallas ibland för alienation: att samhället alieneras inför sig självt, när det som egentligen är sociala maktförhållanden – relationer mellan människor – framstår som opåverkbara och självständiga krafter, som existerar oberoende av det samhälle som skapat dem.

Den här ”naturliga ordningen” som marknaden betraktas som, gör också att de som leder produktionen/äger produktionsmedlen framstår som ”förtjänta” av sin position. De framstår inte som födda till sin position (fast de ofta är det), eftersom ”vem som helst (i teorin) hade kunnat komma så långt om hen bara ansträngt sig (och startat/avancerat inom ett företag/på marknaden)”. Lyckas man på marknaden så ses det per definition som ett bevis på att man varit produktiv och förtjänat sin framgång. Det framstår som att man själv skapat de värden man tillskansat sig, och de bidrag de som arbetat åt en döljs.

Konventionellt ekonomiskt tänkande tenderar alltså att bortse från eller undervärdera det hierarkiska och ojämlika i kapital-arbete-relationen, och istället prata om ekonomi som ett samspel mellan jämställda individer – som

belönas efter prestation – och som bara råkar vara producenter eller konsumenter, kapitalägare/arbetsgivare eller löntagare. Kapitalägarna ses där inte som makthavare utan bara som agenter för en effektiv ekonomi. Att arbetsgivarna/kapitalägarna i praktiken är i ett överläge gör ofta att de framstår som mer värdefulla – kanske till och med ”goda” – än de som de anställer, eftersom de ”skapar” arbeten åt andra. Dock framgår den exploatering av de som anställs av fördelningen av det mervärde som skapas i produktionen. Såväl entreprenörsanda som kapital behövs förstås för att produktion ska kunna ske. Men det som faller bort i en sådan konventionell ekonomisk analys är resonemang om maktförhållandena som råder i produktionen, den fördelning de leder till, och överväganden om produktionen bidrar till något samhällsnyttigt eller inte.

Synliggörandet av exploateringen blottlägger därför den inbyggda maktordning och intressekonflikt mellan arbete och kapital som utgör klassamhället, där människors position i produktionsprocessen, alltså deras klass, strukturerar deras liv och samhället i stort.

2.1.5 Produktion för vinst, inte behov – bruksvärden, bytesvärden, pengar och priser

Utöver hierarkin mellan arbete och kapital som ligger inneboende i kapitalismen och så sker produktionen alltså normalt inte för att möta människors behov – utan för att generera vinst. Här ska vi titta närmare på hur förhållandet mellan vinst och behov regleras via olika värdeformer under sådana förhållanden.

Det som avgör vad vi människor har för nytta av olika produkter kan kallas för bruksvärde, det mer universella värde som gör att de kan köpas och säljas som varor kallas bytesvärde, men det som i ett kapitalistiskt system framför allt avgör vad och om något produceras beror på vilket pris kapitalägare kan få för att producera och sälja varan. Priset relaterar till men behöver inte vara detsamma som bytesvärdet. Här reder vi ut lite förenklat ut vad allt detta innebär och hur och varför det fungerar så.

Bruksvärdet är subjektivt – det motsvarar den nytta just du har av en produkt. Bytesvärdet är det som gör produkten utbytbar – det som gör den till en vara som kan köpas och säljas på marknaden. Bytesvärdet avgörs lite förenklat av hur mycket arbetstid – och material och energi – som krävs för att producera varan. Genom att titta på de faktorerna kan man alltså jämföra hur mycket bytesvärde olika produkter har gentemot varandra, även fast de har olika bruksvärden. Maskiner gör ju produktionen billigare, men kräver större insatser av kapital och arbetskraft för att först tillverkas, vilket på det sättet påverkar bytesvärdet. En vara som sammantaget kräver stora arbetsinsatser och kvalificerat arbete att tillverka blir mer värd än en som kan tillverkas enkelt och snabbt av vem som helst.

Priset slutligen kopplar till bytesvärdet, men beror också av andra saker, som om det råder brist på en vara eller inte. Vid brist drivs priset upp, och tvärtom. Vi ska gå igenom några exempel på hur priset kan avvika mer eller mindre från bytesvärdet för olika varor som ett hus respektive en bil nedan.

För att bytesvärdet ska kunna realiseras – det vill säga att en vara ska kunna ”bytas” mot en annan – i en modern ekonomi så behöver det också kopplas till en annan enhet i kapitalismen – pengar. Pengar eller valuta är en enhet som kan användas för att bytas mot olika varor eller tjänster. Den är ”universell” på så sätt att den kan bytas ut mot vilka varor som helst. Man slipper alltså byta varor mot varandra, genom att man använder pengar som mellanled.

Det speciella under kapitalismen är att man normalt behöver pengar för att komma åt bruksvärden, det vill säga för att komma över de saker man behöver för att leva. Få människor bygger sina egna hus och än färre bygger sina egna bilar. I ett kapitalistiskt samhälle behöver människor därför normalt hyra eller köpa ett hus eller en bil för att kunna använda dem. Man behöver använda pengar för att komma åt bruksvärdet: för att få tak över huvudet, bilda familj, eller för att förflytta sig, etcetera. Det är därför människor utan eget kapital eller produktionsmedel behöver sälja sin arbetskraft för att kunna leva.

Medan priset för en bil någorlunda motsvarar bytesvärdet – det vill säga värdet på det material och arbete som behövs för att bygga den (även om priset för arbete även vid samma produktivitet är väldigt olika i olika delar av världen, vilket påverkar priset, mer om det i avsnitten 2.1.8 och 2.7) – är priset för ett hus ibland betydligt högre än bytesvärdet. Ett hus i Danderyd är mycket dyrare än ett hus i Jokkmokk, även om det är exakt likadana hus. Detta beror framför allt på hur attraktiv/dyr marken är där huset är byggt, det vill säga på att det är brist på den mest attraktiva marken. Medan bilar tillverkas ungefär så många som människor har råd att köpa (även om konkurrensen regelbundet leder till överproduktion), så går det bara att tillverka ett begränsat antal hus på de platser där flest människor vill bo, vilket driver upp huspriserna där, och kapitalägare bygger förstås helst hus där de kan få mest betalt för dem. Råder dessutom oligopol på byggmarknaden – så att några få stora producenter kan välja att dela upp marknaden mellan sig – så byggs ofta mindre än vad som egentligen behövs, vilket också driver upp priserna över bytesvärdet. Såväl bostadsbrist som dyra boenden är alltså normalt under kapitalistiska förhållanden.

Men oavsett bil eller hus så är ju målet för kapitalägaren att göra vinst – inte att möta användarens bruksvärde. Bruksvärdet är bara ett medel på väg mot målet: vinsten. Men de som inte kan betala för få tillgång till bruksvärden får ingen sådan tillgång under kapitalismen.

Det är därför moderna och överkomliga boenden aldrig blir tillgängliga för alla om inte samhället på olika sätt reglerar eller lägger sig i bostadsmarknaden (som i fallet allmännyttan eller billiga statliga lån till ”egna hem” längre tillbaka i historien i Sverige, se avsnitt 2.6, om Staten, kapitalet och demokratiseringen).

Även om man "har råd" att köpa ett hus eller en lägenhet betyder det dock ofta att man behöver låna pengar för detta, och därmed behöver betala ränta även till andra kapitalägare för att kunna tillgodogöra sig bruksvärden. En bostad är en långsiktig investering och inte en vara som förbrukas direkt. Det betyder att de flesta inte kan betala för hela värdet direkt utan måste betala av på priset över en längre tid, vilket betyder att de behöver ett lån för att kunna köpa bostaden. Bostadsmarknaden skapar med andra ord vinster för både de som bygger bostäderna och för de som lånar ut pengar. En av många effekter av produktion i syfte att göra vinst, inte att möta behov.

När en bostadsmarknad byggs upp spekulativt på det här sättet, så att de flesta behöver ta ett lån och betala av på det för att kunna köpa en bostad, börjar även spekulation om möjliga vinster som kan göras när man eventuellt säljer bostaden senare, påverka köparna. Att sälja sin bostad betydligt dyrare än man köpte den är det som kallas att "göra bostadskarriär" – man köper en lägenhet för 1 miljon och räknar med att den kommer stiga i värde så att man kan sälja med vinst för att köpa en större och dyrare bostad senare, och så vidare. Det blir också allt mer lönsamt att låna ut pengar till människor, både för de behöver ta lån för att få ett boende och för de börjar se på boendet spekulativt. Bostadspriserna ökar då i takt med att hushållens låneskulder gör det. I längden skapas en situation där människor inte kan få tillgång till bruksvärdet (att ha ett tak över huvudet exempelvis) utan att skuldsätta sig på nivåer som gör det allt svårare att betala tillbaka på lånet. Vilket förstås skapar vinster framför allt för bankerna, som lånar ut pengarna, och för byggherrarna som kan sälja bostäderna allt dyrare.

Enkelt uttryckt är det så bostadsbubblor uppstår. Vid finanskrisen 2008 i USA förlorade fyra miljoner människor sina bostäder för att de inte kunde betala tillbaka på sina lån – deras skulder var i slutändan större än värdet på deras bostäder. En liknande bostadskrasch och ekonomisk krisen skedde av liknande skäl i Sverige i början på 1990-talet. Sådana kriser "löses" då – om den kapitalistiska logiken får råda (dvs utan att staten gör något åt detta) – genom att människor berövas grundläggande mänskliga behov och rättigheter (deras tillgång till livsnödvändiga bruksvärden som mat och bostad) när de inte längre kan betala för det.

Denna konflikt förtydligar även varför kapitalismen återkommande präglas av ekonomisk och social instabilitet, vilket är vad vi ska titta på nu.

2.1.6 Dynamisk men destruktiv: Överproduktion och kapitalkoncentration – klyftor, spekulation och kriser

Kapitalismen ses av sina främsta anhängare som en garant för ekonomisk stabilitet, tillväxt och för samhällets välmående. Även många som ogillar kapitalismens orättvisor accepterar den ändå, antingen för de tror den inte går att övervinna, eller för den antas skapa snabb ekonomisk utveckling.

Det finns dock inbyggda mekanismer som gör att kapitalismen tenderar att leda till storskaliga finansiella och ekonomiska kriser – något som inte kan förhindras så länge den kapitalistiska logiken tillåts råda. En central inre motsättning i den kapitalistiska produktionen är förhållandet mellan vinst och löner. Företagens incitament är att skapa så mycket vinst som möjligt till sina ägare, vilket i teori och princip uppnås genom att hålla nere produktionskostnader, vilket bland annat kan tillgodoses genom att sänka eller hålla tillbaka löner. När produktion förlagts till länder där det är billigare att producera – framför allt eftersom lönerna är lägre där – kan vinsterna öka mer. Det leder till att löneandelen i många fall pressas ned inom den produktion det handlar om, till förmån för en stigande vinstandel. Men det är inte bara på global nivå som kapitalet lyckas skörda allt större delar av produktionens inkomster. Även i Sverige har vinstandelen ökat de senaste decennierna medan de som säljer sin arbetskraft har fått stå tillbaka och se en sjunkande löneandel. Reallönerna har stigit sedan 1990-talet i Sverige (även om inflationen fått dem att sjunka igen sedan 2021), men vinsterna har stigit mycket mer. I USA och en del andra länder har utvecklingen varit ännu mer negativ, där har reallönerna nästan stått stilla, vilket förstås gjort att vinsterna och därmed inkomstklyftorna ökat ännu snabbare.

Den här utveckling ställer inte bara de individer som inte får tillräckligt med inkomst tillbaka från sitt arbete inför stora problem, utan hela samhällsekonomin drabbas. Om löneandelen fortsätter sjunka samtidigt som vinster och priser ökar kommer allt färre personer ha möjlighet att köpa varor och tjänster som företagen producerar. Samtidigt som det skapas mer och mer i värde och kapital krymper utrymmet för produktiva investeringar – det vill säga för investeringar i produktion som skapar ytterligare värde, i form av nya varor och tjänster. När allt för många människor inte har råd att konsumera de varor och tjänster som produceras, blir det olönsamt att investera i produktion. Konsekvensen blir att produktionen stannar av, trots att det finns ”ledigt” kapital som söker investeringar. Detta kallas överackumulation, en minst sagt paradoxal situation. Ekonomin stagnerar och riskerar att gå in i kris.

Ett sätt att lösa denna situation från kapitalets sida är att investera detta kapital i annat som är lönsamt, men som inte nödvändigtvis kräver värdeproduktion. Sedan 1970-talet har detta skett framför allt genom en så kallad ”finansialisering” av samhällsekonomin. Finansialisering betyder att växande sektorer eller delar av samhällsekonomin fokuserar på finansiella tjänster och produkter. Dessa skapar ofta inte i sig själva något värde, utan består snarare av olika former av värdeöverföringar, till exempel genom lån som ges mot ränta, eller i form av spekulation i kommande värdetförändringar på olika varor, valutor eller till med andra finansiella tjänster. Spekulation blir en central del i ekonomin – till exempel på bostadsmarknaden (som vi visat ovan, under rubrik 2.1.5 om motsättningen mellan bytes- och bruksvärde och pris) eller i andra sektorer. Pengar placeras i finansiella produkter för att spekulera i möjlig framtida avkastning. Samtidigt blir hela samhällsekonomin och privata hushåll mer och mer beroende av just finansiella tjänster – till exempel genom ett stort

behov av att låna för att ha råd att köpa exempelvis allt dyrare bostäder. Ju mer lönerna halkar efter, desto fler måste låna för att få tag i en bostad, till exempel.

I slutändan börjar hela samhället och samhällsekonomin domineras av den finansiella sektorn. I Sverige är bostadssektorn ett tydligt exempel på detta, där det investeras alldeles för lite i nya bostäder men där vinsterna samtidigt är höga för byggherrarna och ägarna. I ett sådant läge kan de produktiva investeringarna i byggande till och med minska, samtidigt som vinsterna kan fortsätta att öka. Lönsamheten för kapitalet räddas, men på bekostnad av både samhällsekonomin och de som behöver/måste betala för boende.

Det finns många tecken på att det är den finansiella sektorn – och inte längre exportindustrin – som drivit på tillväxten i Sverige på senare tid – en indikator på att den svenska ekonomin har finansialiserats de senaste decennierna. Finansialiseringen skapar en mycket instabil ekonomisk och social situation i samhället. Staten har till skillnad från under miljonprogramsåren dragit ned kraftigt på stödet till bostadsbyggandet, vilket gör att privata hushåll tvingas låna mer och mer, när staten inte längre står för investeringarna. Denna situation har gjort att inte bara skuldsatta hushåll – utan hela samhällsekonomin – har blivit beroende av finanssektorn. Många människor lever i konstant otrygghet för möjliga prisfall och finanskriser som kan tillintetgöra deras tillgångar och tvinga dem att lämna eller inte kunna sälja sina bostäder. Men det leder också till att många människor – liksom många fastighetsägare – kan börja se statlig byggpolitik som ett hot, då en sådan skulle kunna medföra nedgång på priser och därmed möjliga förluster vid framtida försäljningar. Hela samhällets och många människors syn på ekonomi och grundläggande behov har därmed ”finansialiserats” – därmed har avkastning, bytesvärde, blivit målet, inte att ha ett tak över huvudet, det vill säga bruksvärde. Ett sådant samhälle både göder ojämlikhet och får människor att identifiera sig med storbankernas, finanssektorns och de rikastes intressen, istället för med den majoritet av löntagare de flesta av oss tillhör, eller den välfärdssektor vi alla är beroende av.

Ytterligare en faktor som kan bidra till detta är den ökade makt- och ägarkoncentrationen i ekonomin. Även om det kapitalistiska systemet i teorin bygger på konkurrens mellan till exempel företag så koncentreras ägandet och makt över marknaden och produktionen i längden ofta hos några få storföretag. Det skapas oligopol. Den kapitalistiska ekonomin domineras av allt större oligopol, både på nationell och global nivå. Storföretag har lyckats lägga sig i toppen av allt mer globala produktionskedjor, vilket ger dem stor makt över marknader och hur arbetets frukter ska fördelas. Ska det bli vinster till några få ägare och högavlönade anställda eller en jämn fördelning av produktionens inkomst?

2.1.7 Undergräver förutsättningar för reproduktion av människor, samhälle och natur

Kapitalismen bygger på exploatering av arbetskraft samtidigt som den allt mer

avancerade produktionen kräver en allt mer utbildad och arbetskraft. Samtidigt koncentreras vinsterna från denna exploatering till privata ägare, vilka av konkurrensen pressas att återinvestera dessa vinster i sådant som kan leda till ytterligare vinster. Men precis det agerandet undandrar viktiga delar av förutsättningarna för utvecklandet av arbetskraften, produktionen och samhället – utbildning, omsorg och vård, utvecklad forskning och infrastruktur. Staten är den institution som så att säga löser detta dilemma, vilket utvecklas längre fram i ideologiskolan (under ”Staten, kapitalet och demokratiseringen”), men eftersom kapitalägarna vill dela med sig så lite som möjligt av sina vinster till staten, så finns en ständigt återkommande och växande motsättning här, eftersom det behövs allt mer resurser för att upprätthålla och utveckla ett avancerat samhälle. Konsekvensen av detta är att bara starka och rika stater klarar att suga upp tillräckligt med resurser för att verkligen säkra så god utveckling av produktion, infrastruktur och arbetskraft som behövs för att göra ett land konkurrenskraftigt på global nivå. Och även då är det vanligt att det finns stora brister i detta, vilket visat sig såväl under coronakrisen - då det plötsligt inte fanns nog med medicinsk eller skyddsutrustning i Sverige, som när människor kastas ut i arbetslöshet utan rimlig ersättning eller inte får sjukvård ens under en pandemi i USA, och när investeringar i infrastruktur och utbildning eftersätts även i ett land som Sverige. Denna motsättning är också starkt kopplad till könsordningen. Detta eftersom kvinnor både traditionellt och idag har huvudansvaret för stora delar av ”reproduktionen av arbetskraften” i form av barn- och äldreomsorg och vård och delvis utbildning. Finns det inte nog med resurser från staten till detta så tenderar kvinnor att få ansvara för omsorgsarbetet gratis och på en lägre och mindre avancerad nivå, och därmed också i lägre grad vara tillgängliga som arbetskraft i samhället. För att sammanfatta denna motsättning kan man säga att kapitalismens egen logik har en tendens att såga av grenen den sitter på, det vill säga förutsättningarna för tillräckligt omfattande utveckling av produktionen. I partiprogrammet sammanfattas detta bland annat så här.

Tjänsteproduktionens andel av ekonomin växer. I takt med att produktionen av industrivaror automatiseras blir arbetsintensiva verksamheter som vård, omsorg och utbildning relativt sett dyrare att producera. För att dessa tjänster fortsättningsvis ska vara en del av en generell välfärd som omfattar alla medborgare, måste samhällets gemensamma resurser också användas för vårt gemensamma bästa. Finansieringen av den offentliga sektorn innebär alltid en begränsning av det privata konsumtionsutrymmet. Motsättningen består även om kapitalets makt begränsas. Full sysselsättning och tillväxt bidrar till att denna motsättning lättare kan hanteras. Tjänsteproduktionen organiseras mer effektivt i offentlig regi om målsättningen är en jämlik fördelning av tillgång till kvalificerad samhällsservice.

Tvärtom vad liberaler och andra förespråkare av en finansdriven ekonomi hävdar så skapar alltså inte en avreglerad kapitalism ekonomisk stabilitet – utan ojämlikhet, instabilitet, ekonomisk maktkoncentration och med tiden kris, både för individer, hushåll och hela samhällen.

Än tydligare är detta vad gäller motsättningen mellan kapitalismen och dess underliggande ekologiska förutsättningar, eftersom naturen dels "tas för givet" i kapitalismen, och dels inte värderas vare sig ekonomiskt eller som den förutsättning för liv och produktion som den är, utifrån kapitalismens logik. Samtidigt fördelar kapitalismens maktförhållanden naturens resurser både ojämnt och ohållbart.

I partiprogrammet uttrycks detta så här, vilket utvecklas längre fram i kursen, under bland annat Ekosystemens politiska ekonomi.

Det destruktiva förhållande där naturen inte framstår som något vi är en del av, utan där vårt förhållningssätt till våra egna livsbetingelser uttrycks som relationer mellan varor, måste brytas.

2.1.8 Global kapitalistisk maktordning mer än bara kapitalistiskt produktionssätt

Ovanstående punkter kännetecknar kapitalismen som produktionssätt. Även om detta spridit sig alltmer och snabbare i världen de senaste hundrafemtio åren, så stämmer inte alla ovanstående kriterier på alla delar av världen. Framför allt så är det inte i alla delar av världen som arbetskraften är fri på det sätt som beskrivs ovan. Antingen för att den fortfarande själv äger och brukar jord, i alla fall delvis för självförsörjning, eller för att den är verkar under slavliknande eller livegna förhållanden. Men även tidigare isolerade länder och produktionssystem är idag delvis integrerade med världsmarknaden och stort sett hela världen är idag mer eller mindre integrerade i kapitalismens varukedjor på något sätt. Man kanske arbetar deltid som lönearbetare (eller är både jord- och arbetslös), och/eller säljer/köper varor i betydande utsträckning på kapitalistiska varumarknader. Och vill man ha tillgång till världens mer avancerade teknik så behöver man verka på de marknaderna, något legat bakom bland annat före detta Sovjetunionens och Kinas återintegrering i världsmarknaden från 1980- och 1990-talen. Det här gör att i stort sett hela världen – om än i olika grad – påverkas av de globala kapitalistiska och imperialistiska maktordningarna.

Att kapitalismen på global nivå ger upphov till en enorm uppdelning mellan rika och fattiga delar av världen har att göra med att kapitalismen på global nivå baseras inte bara på ekonomisk (som beskrivits i ovanstående genomgång av kapitalismen) utan även politisk, kulturell och militär makt, som upprätthåller en imperialistisk global ordning som gynnar kapitalismens centrum. Hur denna ordning fungerar utvecklas mer under rubriken ”Imperialismens politiska ekonomi” nedan.

2.1.9 Kapitalismen i sammanfattning

Det kapitalistiska produktionssättet kännetecknas alltså sammanfattningsvis av att:

- få äger produktionsmedel
- en stor lönearbetarklass
- produktion i konkurrens för marknader, inte för självförsörjning.

Dessa tre grundprinciper förklarar sedan i stor utsträckning:

- hur det ekonomiska tvånget mot och exploateringen av löntagarklassen döljs bakom marknadsrelationer, och därför legitimeras och är svårare att upptäcka än klassamhället under tidigare ekonomiska system,
- varför produktionen sker för att generera vinst, inte möta behov (maximera bytesvärden snarare än bruksvärden med andra ord)
- varför kapitalismen är både dynamisk och destruktiv och präglas av såväl återkommande överproduktion som kriser, som i sin tur ger upphov till kapitalkoncentration, växande klyftor och utarmning av samhälle och natur.
- Att kapitalismen på global nivå baseras inte bara på ekonomisk utan även imperialistisk (politisk, ekonomisk, kulturell och militär) makt, som ständigt återskapar en klyfta vad gäller makt och inkomster mellan rika och fattiga delar av världen.

Diskussionsfrågor – kapitalismen:

- Att produktion sker i konkurrens för marknader, istället för självförsörjning, vad menas med det och vad spelar det för roll? Ge exempel.
- Att ”det ekonomiska tvånget mot och exploateringen av löntagarklassen döljs bakom marknadsrelationer”, på vilka sätt ”legitimeras det klassamhället” och ”gör det svårare att upptäcka än under tidigare ekonomiska system”?
- Ovan används exemplet bostadsmarknaden och på hur bruksvärden och bytesvärden kommer i konflikt med varandra. Kan du komma på något fler exempel?
- Ge minst ett exempel på hur kapitalismen kan vara både dynamisk och destruktiv.
- Kan du sammanfatta vad det är som skiljer kapitalismen från tidigare klassamhällen och samhällssystem? Varför är det viktigt för att förstå samhället?

Ur partiprogrammet

”Vi lever i ett världsomfattande klassamhälle. Klassuppdelningen bygger på människors olika förhållande till produktionen av varor och tjänster. Den stora majoriteten av världens kvinnor och män tjänar sitt uppehälle genom att lönearbeta – sälja sin arbetskraft – i privata företag eller i den offentliga sektorn ... Mot dem står borgarklassen. Det är den lilla minoritet som äger och kontrollerar kapital i en sådan utsträckning att det ger en avgörande makt över samhället. De bestämmer över produktionen och kontrollerar andras arbete och de värden som det skapar.”

2.2 Klass och klassamhället

Klass är ett begrepp som det ofta slängs med i samhällsdebatten. Det pratas ofta om hur klassbakgrund påverkar elevers prestation i skolan eller var olika samhällsklasser bor och vad de konsumerar. Att vårt samhälle är i grunden strukturerat och präglat av klass och klasskonflikter gör det till ett klassamhälle.

Men hur kan klass definieras? Och hur ser klassamhället ut i dag?

Kort sagt är klass en position i produktionsprocessen som är grundläggande för den centrala konflikten i ett kapitalistiskt system: konflikten mellan arbete och kapital. Det är kapitalismens logik som förklarar klassamhället, dess skiktningar och logik. Klassamhället förändras beroende på hur kapitalets behov och möjligheter av att kontrollera, exploatera och delegera (till arbetsledare, chefer och experter till exempel) till olika delar av den samlade arbetskraften ser ut.

Den klassiska marxistiska klassanalysen utgår framför allt från två samhällsklasser: arbetarklassen och borgarklassen. Arbetarklassen kan i vid mening sägas bestå av de flesta löntagare som är tvungna att sälja sin arbetskraft för att överleva medan borgarklassen – kapitalisterna – istället köper både arbetskraft och resurser för att låta löntagarna producera varor eller tjänster.

I grunden handlar klass just om den makt och det inflytande människor har över sitt arbete, över andras arbete och därmed över såväl sin livssituation som samhällsutvecklingen. Under 1800-talets kapitalism hade de flesta som sålde sin arbetskraft knappt någon makt eller något inflytande över sitt arbete eller sina arbetsuppgifter överhuvudtaget. Det var nästan fritt fram för kapitalister att anställa, sparka, sänka löner eller öka arbetstimmar. Och det utnyttjades. Arbetare kunde inte säga emot då de lätt kunde ersättas av andra – eller det var i alla fall det argument som kapitalister använde för att få så mycket arbetskraft för så lite pengar som möjligt. I behovet och styrkan av att gå samman och organisera sig växte sig dock arbetarrörelsen starkare för att utmana kapitalisternas makt över flertalet människors arbete och liv. Arbetarrörelsens kollektiva styrka gjorde det svårare att spela ut arbetare mot arbetare. Löner kunde inte längre sänkas och arbetstimmar inte längre utökas utan att kapitalister konfronterades av arbetarrörelsen som i sin tur började kämpa för fler rättigheter, bättre villkor, löner och kortare arbetsdagar. Det är några av de tydligaste exemplen på det som kallas för klasskamp.

Klass som position och intressegemenskap

Klasskamp innebär att motstridiga intressen i samhället kämpar – just utifrån klassernas relativa position i samhället – om utrymme, makt, resurser och inflytande. Att man tillhör en viss klass betyder därför inte bara att man delar en liknande position i produktionen med andra i samma klass. Klass beskriver i grunden även en intressegemenskap i den grundläggande konflikten mellan arbete och kapital. Men här är det viktigt att betona skillnaden mellan att objektivet vara del av en klass – en klass i sig – exempelvis genom att arbeta i ett arbetaryrke eller genom att driva ett företag och att agera för sin intressen

"Medelklass" eller "mellanskikt"?

Vi använder begreppet mellanskikt då det i grunden bara finns två klasser: arbetarklassen och borgarklassen. Det finns däremot människor som har motstridiga positioner i klassamhället – de delar vissa av arbetarnas och vissa av borgarklassens erfarenheter och förutsättningar. De tillhör mellanskiktet och kan alliera sig både med arbetarklassen och borgarklassen.

utifrån sin klassposition i praktisk handling – en klass för sig. Att organisera en specifik klass för sina intressen – så som arbetarrörelsen gjort – är däremot att gå steget från *en klass i sig* till *en klass för sig*. Något som alltid varit något av den socialistiska arbetarrörelsens kärnuppgift.

Att gå detta steg förutsätter dock att det finns en förståelse för vilka klasser som finns och hur dessa präglar människors liv. Och även om den grundläggande konflikten mellan arbete och kapital fortfarande är aktuell – nästan 200 år efter Karl Max första skrivningar – så har klassamhället och dess klasser förändras. Att förstå denna förändring är grunden för att förstå klasser i sig och kunna ta steget till en klass för sig även i dag.

Klassamhället och "medelklassen"

Vi lever fortfarande i ett klassamhälle men som nästan allting annat i samhället har även klasser och relationen mellan dem förändrats sedan kapitalismens och arbetarrörelsens tidiga dagar. I dag är det ovanligt att enbart prata om arbetare och borgarklassen/kapitalister. Många människor definierar sig själva kanske som "medelklass", även en del som har ganska renodlade arbetaryrken. Hur passar "medelklassen" in i vår förståelse av klassamhället – vår klassanalys? I det klassamhälle vi lever i idag finns det grupper som befinner sig mellan kapitalismens två huvudklasser, arbetarklass och borgarklass. Dessa utmärks av att de har motsägelsefulla erfarenheter av klassamhället, eftersom de har positioner i produktionen av varor och tjänster som dels liknar arbetarklassens, dels borgarklassens positioner. Personer i medelklassen eller "mellanskiktet" är tvungna att sälja sin arbetskraft precis som arbetare, men de har ofta större inflytande över sitt eget arbete, och ibland även över andras arbete. I många fall delegeras makt och inflytande från företagets eller organisationens ledning till personer i mellanskiktet. Chefer, verksamhetsledare och högre tjänstemannayrken kan delas in i detta mellanskikt. Men även "professionerna" så som lärare, läkare, poliser eller sjuksköterskor kan räknas till mellanskiktet då de ofta har större utrymme för självbestämelse (autonomi) och inflytande på arbetsplatsen än arbetare. Småföretagare ses ofta också som en sorts "medelklass". De kan ha makt över andras arbete, och äger själva sina företag. De brukar därför inte definieras som mellanskikt, men de arbetar normalt själva i sina företag, ofta under villkor som påminner om arbetarklassens eller mellanskiktets, och är ofta beroende av större företag.

Det kan alltså skilja mycket i makt, autonomi och inflytande mellan olika yrken inom "medelklassen". Även om medelklass är ett begrepp som är lätt att använda då alla förstår (ungefär) vad det betyder, är det i alla fall analytiskt bättre att tala om "mellanskikt" som – till skillnad från "medelklass" – inte suggererar en intressegemenskap som kan likställas med arbetarklassens eller borgarklassens. Vårt partiprogram beskriver mellanskiktets positioner i produktionen och i konflikten mellan arbete och kapital så här:

Mellan kapitalismens båda huvudklasser finns det grupper med motsägelsefulla erfarenheter av klassamhället. Högt uppsatta administratörer är inte i första hand ägare, men har stor makt över andra och får ofta representera borgarklassen genom att fatta ekonomiska beslut som påverkar tusentals människors liv. På liknande sätt är till exempel utövare av akademiska professioner och högre tjänstemän inom offentlig sektor, lönearbetare med stort inflytande över sin egen arbetssituation eller över andras arbete. Egenföretagare och småföretagare tillhör varken borgarklassen eller arbetarklassen, men lever ofta under förhållanden som liknar arbetarklassens. De är ofta beroende av storföretagens beslut. Många har tvingats till privatföretagande för att kunna försörja sig. Grupper som tidigare var lönearbetare, till exempel inom offentlig sektor eller byggnadsindustri, pressas att i stället sälja sin arbetskraft som egenföretagare. Många tjänstemän får en situation som alltmer liknar arbetarklassens. Yrken som tidigare innebar hög social status och erbjöd ett visst mått av frihet har blivit mer disciplinerade och industrialiserade. Dessa mellanskikt har ett långsiktigt intresse av att alliera sig med arbetarklassen för att bryta storfinansens makt.

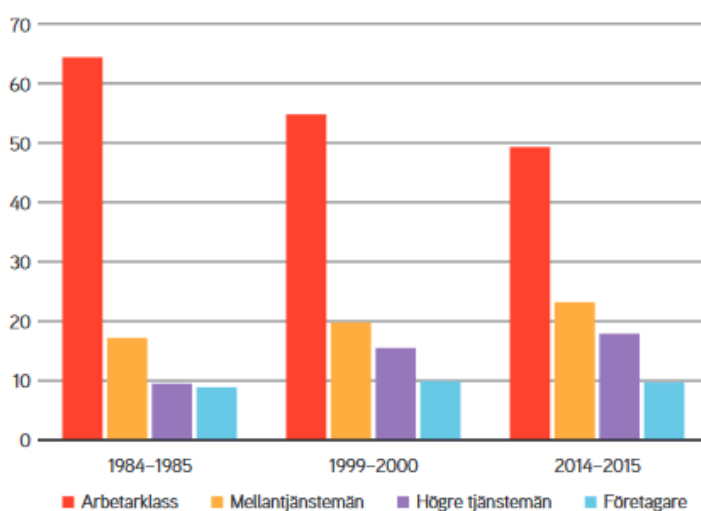
Det finns tydliga tendenser i vårt samhälle som gör att stora delar av mellanskiktet – så som partiprogrammet antyder – kommit att dela allt fler av arbetarklassens intressen och skulle vinna på att alliera sig med arbetarklassen i konflikten mot kapitalägarna och arbetsköparna. Dessa tendenser visar sig i det minskande inflytande över den egna arbetssituationen och professionen – till exempel på sjukhus eller i skolor där anställda har blivit alltmer tidspressade, deras arbete alltmer detaljstyrt av ledningen och där utrymmet för det egna kunnandet har krympt rejält. Klass påverkar alla människor i vårt samhälle, på olika sätt, inte bara arbetarklassen.

Hur stora är de olika klasserna i Sverige?

Hur stora är samhällsklasserna i Sverige? Att räkna hur många människor som ingår i en klass är svårare än man tror då den tillgängliga statistiken inte direkt speglar en marxistisk definition av klass utifrån yrke/position på arbetsmarknaden, inklusive mått av kontroll och inflytande över det egna och andras arbetet. Det ger dock trots allt en fingervisning på hur klassamhället är organiserat.

Ofta beräknas klasstrukturen utifrån människors fackliga medlemskap – alltså att arbetare är alla LO-anslutna samtidigt som tjänstemän är TCO och SACO-anslutna arbetstagar. Det är dock förenklat eftersom det inte fångar alla aspekter: yrke, inflytande och makt på arbetsplatsen och över arbetsuppgifter. Många tjänstemän i TCO har till exempel otrygga anställningar och lite inflytande över sin arbetssituation, liksom många LO-arbetare. Dessutom är många löntagare inte med i facket. 2018 tog den fackliga tankesmedjan Katalys fram en uppdaterad klassanalys för Sverige utifrån yrke och utbildningskrav för dessa (=inflytande över arbetsuppgifter) som tagits fram med hjälp av siffror från Statistiska Centralbyrån (SCB). Katalys klassanalys kategoriserade människor som arbetarklass, mellantjänstemän, övriga tjänstemän och företagare. Eftersom inflytande och makt över arbetsuppgifter ses som avgörande ingår lägre tjänstemän där i gruppen ”arbetarklass”. Därmed speglar denna klasstruktur verkligheten bättre än en analys gjord enbart utifrån fackligt medlemskap. De riktiga stora kapitalägarna – med överlägset mest makt och betydligt högre inkomster än alla andra grupper – är få, ca 1% av befolkningen, med en egen elit inom sig själva med ännu mycket högre inkomster och ännu mer makt. Mer om dem längre fram.

Här ser vi klasstrukturens utveckling från mitten av 1980-talet till 2015 – 2016 (senaste siffrorna):

Källa: SCB, 2018.

Källa: Ahrne, Stöber, Thaning, *Klasstrukturen i Sverige*, Katalys no. 59, <https://www.katalys.org/publikation/no-59-klasstrukturen-i-sverige-struktur-klass-och-inkomster-kontinuitet-och-forandring-1985-2015/>.

Som vi kan se har arbetarklassens andel av alla anställda i Sverige minskat sedan 1980-talet. Men den har alltså inte alls försvunnit, utan förblir den med stor marginal enskilt största klassen i Sverige 2015-2016. Samtidigt som många med tjänstemannayrken fått arbetsvillkor som allt mer liknar arbetarklassens. Dessutom har arbetarklassen vuxit på global nivå, i takt med att fattigare länder industrialiserats och dessutom mycket industriproduktion som tidigare fanns i länder som Sverige också flyttats dit. Mer om detta nedan under rubriken ”Det globala klassamhället”.

I ett klassamhälle bestäms mycket i människors liv av vilken klass man själv tillhör. Klass speglar inte bara ens möjligheter till inflytande eller makt över sitt arbete utan även möjligheter att påverka ens livssituation på olika sätt. Då ett klassamhälle byggs kring en kapitalistisk produktion av varor och tjänster krymper eller växer dina möjligheter att ta del av dessa varor och tjänster beroende på klasstillhörighet. Har du lite eller inget inflytande över ditt arbete, eller saknar arbete, får du i ganska begränsad utsträckning del av de varor, tjänster eller möjligheter som produceras i vårt samhälle. Annat är det för de som befinner sig i en gynnsam position i produktionsprocessen. Äger du kapital eller innehar du en hög ledande position har du tillgång till resurser som kan användas för att köpa varor och tjänster. Din klass påverkar helt enkelt i allra högsta grad din inkomst – alltså pengar som du behöver för att handla både livsnödvändiga och andra varor och tjänster. Det är naturligtvis inte bara din klass som avgör din inkomst – även ditt kön och ursprung har idag stor inverkan på detta men ofta i samverkan med klass. Vi återkommer till hur klass samverkar – och inte – med andra maktstrukturer såsom könsmaksordningen

och rasism. I detta kapitel ska vi fokusera på just klass. I en stor klassutredning tog den fackliga tankesmedjan Katalys fram inkomststatistik efter klass.

Tabell 1. Inkomster efter klass och kön, 2018.

SEI	MÄN		KVINNOR	
	Absoluta inkomster	Andelar (procent)	Absoluta inkomster	Andelar (procent)
Ej facklärda arbetare	~ 238 400	55,8	~ 202 400	47,4
Facklärda arbetare	~ 272 000	63,6	~ 219 900	51,5
Lägre tjänstemän	~ 301 900	70,6	~ 250 800	58,7
Mellan tjänstemän	~ 349 200	81,7	~ 296 700	69,4
Högre tjänstemän			~ 366 500	85,8
Högre tjänstemän (referenskategori)	~ 427 400	100	~ 366 500	100

Källa: Data från SCB/ULF och är avgränsad till 16–64 åringar som har arbete som huvudsaklig sysselsättning. Skattningsarna motsvarar medelvärden för respektive kategori och är avrundade till ental. Samtliga inkomstandelar baseras på referenskategori: Högre tjänstemän (män).

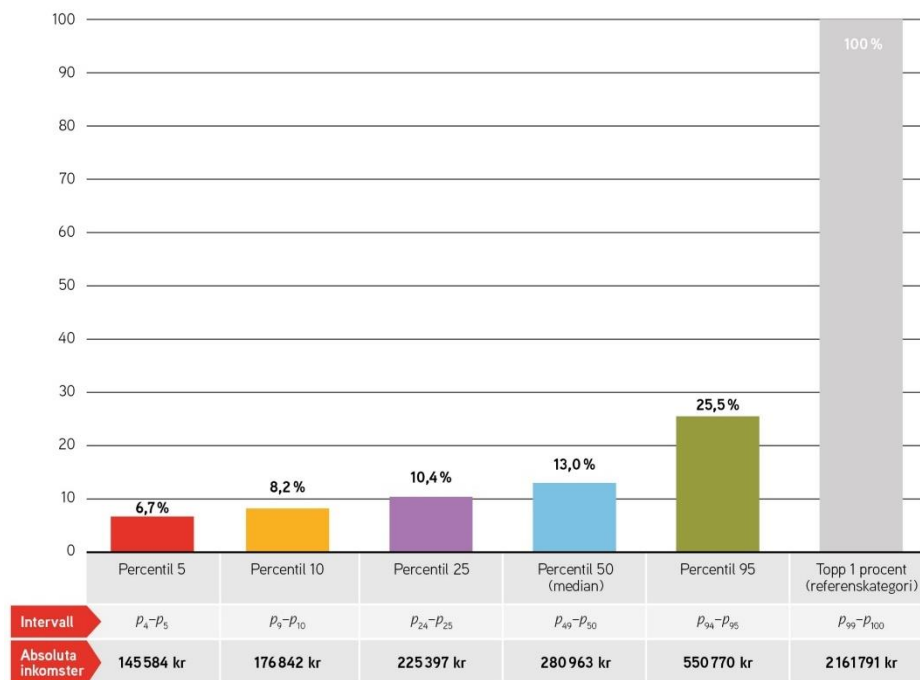
Källa: <https://www.katalys.org/wp-content/uploads/2018/06/No-20.-Klasstrukturen-i-Sverige.pdf> (s. 27).

I tabell 1 kan man se inkomst efter klass och kön i relation till manliga högre tjänstemän (som är referenskategori, alltså ”100 procent”). Det ger oss en tydlig bild på hur ojämnt inkomsterna är fördelade mellan löntagargrupperna i vårt samhälle. Enligt dessa siffror har en facklörd kvinnlig arbetare bara dryga 50 procent av den inkomst en manlig högre tjänsteman har. Det blir också tydligt att både klass och kön spelar in – kvinnor har lägre inkomster än män i alla klasser.

Den rikaste procenten och ”den härskande klassen”

Ändå visar ovanstående siffror bara delar av klassamhället. De rikaste eliterna av kapitalägarna, den rikaste procenten, har betydligt högre inkomster, och därmed makt över den politiska ekonomin i Sverige, som kan ses nedan. Stapeln längst till vänster visar alltså inkomsterna för olika inkomstgrupper, med de lägsta inkomsterna till vänster och de högsta till höger. Som synes så har även de nästan rikaste, den 95:e percentilen, bara drygt en fjärdedel av de inkomster den översta fjärdedelen har. Den rikaste procenten, den svenska överklassen, har med andra ord dramatiskt mycket högre inkomster än alla andra.

Figur 1. Percentilgrupper relativ topp 1 procent, disponibel inkomst, 2015. 20-64 år.

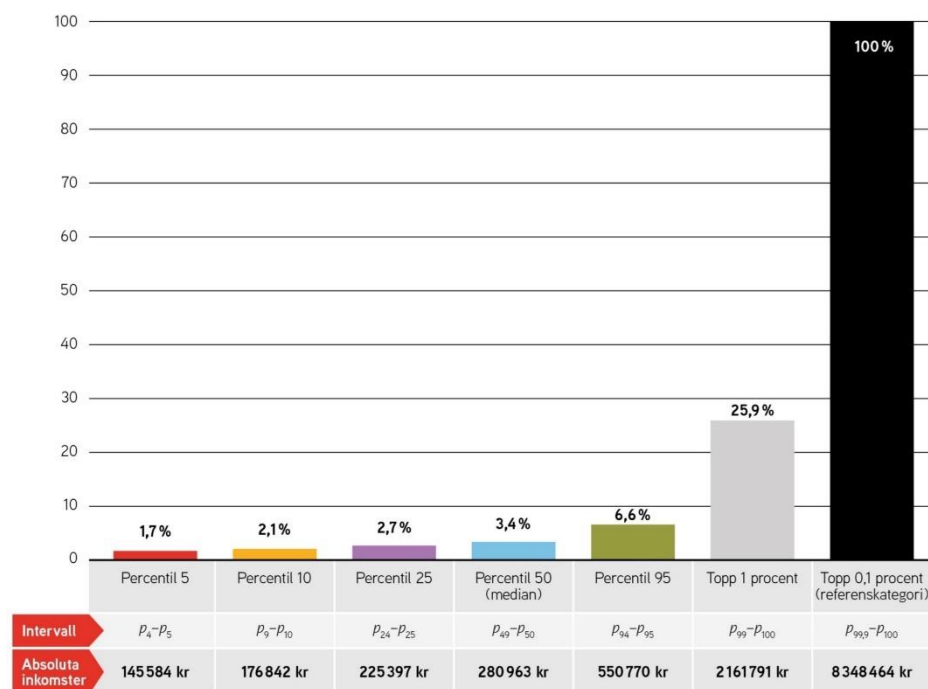

Källa: Data från SCB, Inkomst- och taxeringsregistret (IöT). Populationen är avgränsad till 20-64 åringar som förvärvsarbetar.³⁵ Samtliga inkomstandelar är relativt referenskategori: Topp 1 procent i inkomstfördelningen.

Källa: <https://www.katalys.org/wp-content/uploads/2018/06/No-20.-Klasstrukturen-i-Sverige.pdf> s 29.

Men även inom denna lilla elit finns det en elit, som framgår av grafen nedan. Den rikaste tusendelen har alltså ytterligare nästan fyra gånger så höga inkomster som den rikaste procenten i övrigt.

Figur 2. Percentilgrupper relativ topp 0,1 procent, disponibel inkomst, 2015. 20-64 år.

Källa: Data från SCB och Inkomst- och taxeringsregistret (IoT). Populationen är avgränsad till 20-64 åringar som förvärsarbetar. Samtliga inkomstandelar baseras på referenskategori: Topp 0,1 procent i inkomstfördelningen.

Källa: <https://www.katalys.org/wp-content/uploads/2018/06/No-20.-Klasstrukturen-i-Sverige.pdf> s 31.

Inkomsterna hos dessa små eliter av kapitalägare och ledande direktörer återspeglar normalt den underliggande makten som ligger hos denna lilla överklass som – med stöd och hjälp av många av de högre och mellantjänstemännen – utövar en avgörande makt (även om den som vi ska senare också påverkas starkt av statens politik) över den svenska politiska ekonomin.

Klass påverkar vår välfärd

Tillgång till samhällets varor och tjänster är alltså ojämnt fördelade framför allt beroende på människors klass. Särskilt problematiskt blir denna ojämlikhet när livsnödvändiga varor och tjänster blir föremål för en kapitalistisk marknadslogik – alltså när sådana varor och tjänster som behövs för att kunna överleva och leva ett bra liv i vårt samhälle behöver köpas på oreglerade marknader där de med mer pengar och resurser har enorma fördelar. Det finns

Klass – på liv och död.

Om man utgår ifrån utbildningsbakgrund som klassmarkör finns det tydliga skillnader i livslängd mellan människor utifrån klass i Sverige i dag. Klass bestämmer hur länge vi lever. Och skillnaderna har ökat de senaste åren.

Enligt Karolinska institutet skiljer det sig 18 år i medellivslängd mellan en lågutbildad person i det rika Danderyd (Stockholm) och en kortutbildad person i förorten Vårby (Huddinge).

Generellt har skillnaderna i medellivslängd mellan de rikaste och de fattigaste ökat. De rikaste 10 procenten bland kvinnor lever i dag sju år längre än den fattigaste tiondelen. Bland män lever de rikaste 10 procenten hela nio år längre än den fattigast tiondelen.

Källa: Wingborg (2018), *Klassamhället och döden*, Katalys no. 58, <https://www.katalys.org/wp-content/uploads/2018/04/No-19.-Klassamh%C3%A4llet-och-d%C3%B6den.pdf>

många exempel men tydligast blir det när det kommer till grundläggande sociala behov som mat, skola, vård, omsorg, bostad eller el och värme. Att ha ett tak över huvudet borde vara en social rättighet som samhället garanterar för alla som bor i det. Men i dag är det framför allt din plånbok som avgör om du kan få en bostad, var du får bo och hur mycket av din inkomst du lägger på hyran eller bostadslånet. Lika lite som en bostad borde andra välfärdsområden vara tillgängliga för fria marknadskrafter. Skola, vård och omsorg bör finnas till för människor och för att möta grundläggande behov i vårt samhälle. Vilken bakgrund du har borde därför inte spela någon roll i en demokrati. Alla barn, oavsett bakgrund, bör ha tillgång till samma bra utbildning och detsamma gäller de av oss som blir sjuka då och då. Deras plånbok bör inte avgöra om eller vilken slags vård de får. Tyvärr spelar människors klassbakgrund stor roll när det kommer till tillgång till utbildning eller vård i dag. I vissa länder är detta helt uppenbart: när välfärden till stora delar är privatfinansierad som i USA finns det ett direkt samband mellan din klassbakgrund och din utbildning, vård eller omsorg. Beroende på dina tillgångar kan du helt enkelt köpa dig bättre vård, försäkringar eller utbildningar. I Sverige är situationen lite mer komplicerad då både utbildning och vård är till stor del skattefinansierade och därmed ”lika för alla”. Men även här har välfärden mer och mer blivit till en marknad för det privata näringslivet. I dag utgör vinstdrivande företag en stor del av de som driver skolor, vårdcentraler eller äldreomsorgen. Visserligen är välfärden fortfarande skattefinansierad men hur och var dessa privata aktörer etablerar sig bestäms av marknaden – av vilka patienter eller elever som är mest lönsamma att vårda/utbilda. Detta leder till att exempelvis privata vårdcentraler etablerar sig i områden där det bor många fler med hög inkomst och bra hälsa medan områden med låg inkomst och hög sjukandel lämnas efter. Vägen till vårdcentralen eller till en bra skola blir alltså längre och mer komplicerad ju mindre pengar du har. Samtidigt matchar inte etableringen av privata vårdcentraler människors behov alls – de som är friskast har lättast tillgång till vård medan de som skulle behöva vård allra mest får det svårare och svårare. Allt medan de som äger välfärdsföretag kan göra stora vinster på skattepengar.

Men det är inte bara i hur välfärden drivs som klassamhället och ojämlikheten blir tydligt. Människors klassbakgrund bestämmer i hög grad vilken slags utbildning de får och hur de mår.

Elevers klassbakgrund – här mätt i föräldrarnas utbildningsnivå – påverkar fortfarande deras egen utbildningsbana. Det är tydligt svårare för ett barn vars föräldrar inte gått på universitet att själv gå på universitet än för barn till akademiker. Därmed blir klass även något barn ärver från sina föräldrar.

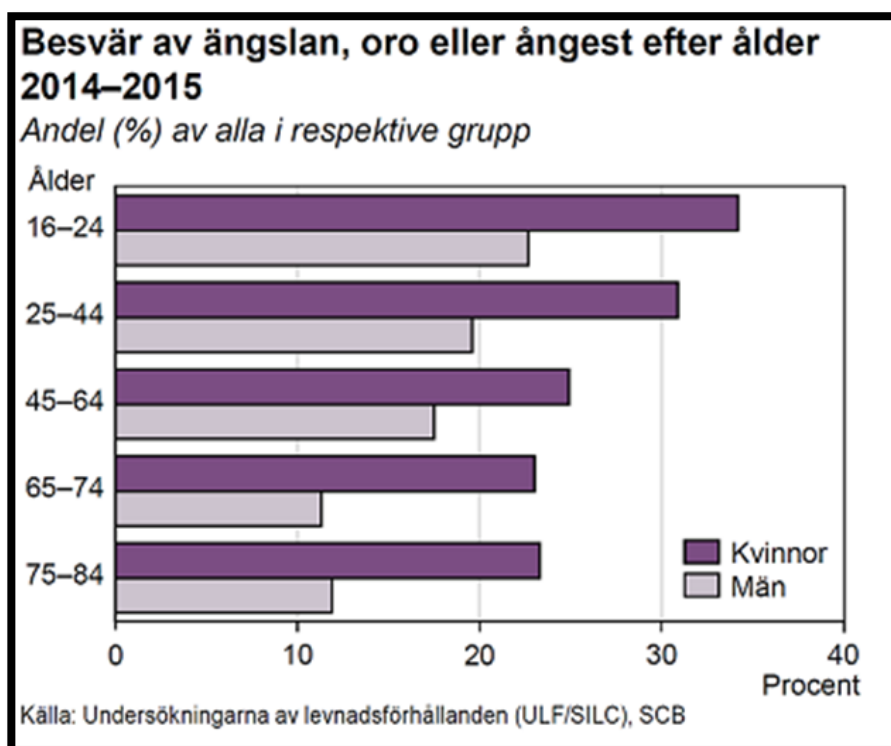
Klass påverkar vår hälsa och hur länge vi lever

Klass är även avgörande för människors hälsa och deras livslängd. Ju kortare utbildning du har desto kortare liv lever du och desto sämre hälsa har du i genomsnitt i Sverige i dag. I Stockholm skiljer nästan 18 år i medellivslängd mellan en lågutbildad person i ett av Stockholms rikaste områdena Danderyd

och en person med kort utbildning i ett av Stockholms fattigare områdena Vårby Gård.

Det finns tydliga skillnader i medellivslängd beroende på människors inkomst och utbildning samt kön. Tiondelen kvinnor med högst inkomster lever i genomsnitt sju år längre än tiondelen med lägst inkomster (2015). Bland män är klassklyftan i medellivslängd ännu större: här lever tiondelen med högst inkomst nio år längre än tiondelen med lägst inkomst. Sett till utvecklingen över tid så ökar medellivslängden för alla grupper, förutom för tiondelen kvinnor som tjänar minst. För dem verkar utvecklingen stå stilla. Klass och kön är helt enkelt avgörande för hur länge människor i vårt samhälle lever.

Förutom klass så spelar kön också roll på andra sätt, för människors hälsa. Kvinnor är generellt mer sjuka, mår mer dåligt och har mer ångest än gruppen män. Många kvinnor har problem nacken och axlarna, särskilt om de jobbar i arbetaryrken (där även fler män har liknande arbetsskador, men inte så mycket som arbetarkvinnor har). Eftersom kvinnor är mer sjukskrivna så blir de också mer beroende av och påverkas mer av de åtstramningar som gjorts av socialförsäkringarna.

Grafen visar hur visat gruppen kvinnor generellt är mer sjuka, mår dåligt, har mer ångest än gruppen män. Oavsett ålder.

Ohälsotal¹⁾ efter åldersgrupp 2015

Åldersgrupp	Kvinnor	Män	Åldersgrupp	Kvinnor	Män
16–19	2,3	2,8	40–49	33,1	19,1
20–29	15,0	12,9	50–59	55,6	36,5
30–39	20,9	13,2	60–64	79,8	56,3

1 Ohälsotalet är ett mått på hur många dagar under en tolv månadersperiod som Försäkringskassan betalar ut ersättning vid nedsatt arbetsförmåga i förhållande till antalet försäkrade i åldrarna 16–64 år.

I ohälsotalet ingår sjukpenning, rehabiliteringspenning, sjukersättning och aktivitetsersättning. Måttet baseras på antalet utbetalda nettodagar.

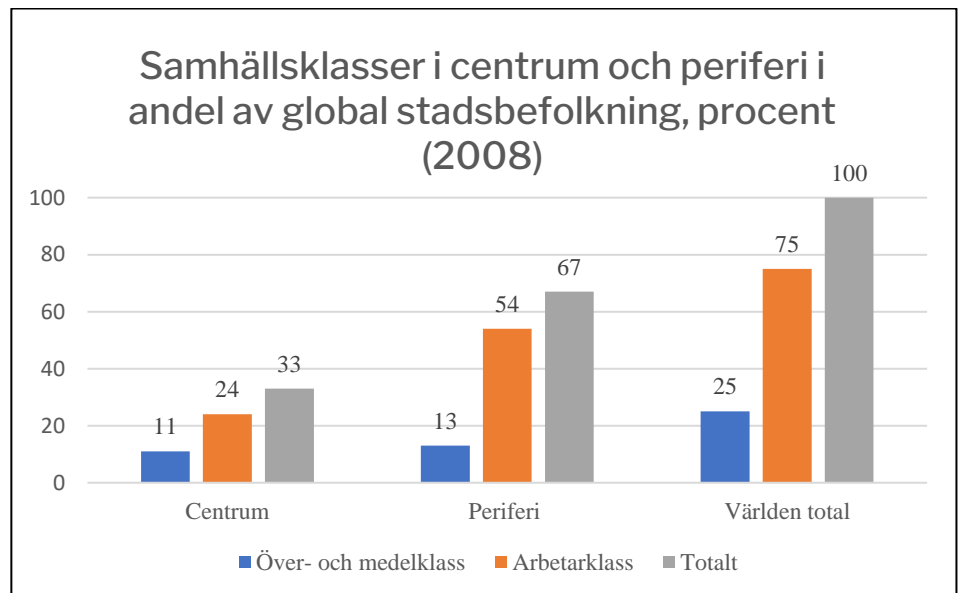
Källa: Försäkringskassan

Just här ser vi att i en åldersgrupp – unga upp till 19 år – så har män/killar högre ohälsotal än kvinnor (vi återkommer till detta i avsnittet om könsmaktsordningen längre fram i ideologiskolan). Men sedan tilltar kvinnors relativa ohälsa jämfört med män i takt med att de kommer ut i yrkes- och familjelivet. De dubbla rollerna att förvärvsarbeta (till sämre villkor och löner) och ha huvudansvaret för hem och barn sliter uppenbarligen på många kvinnor.

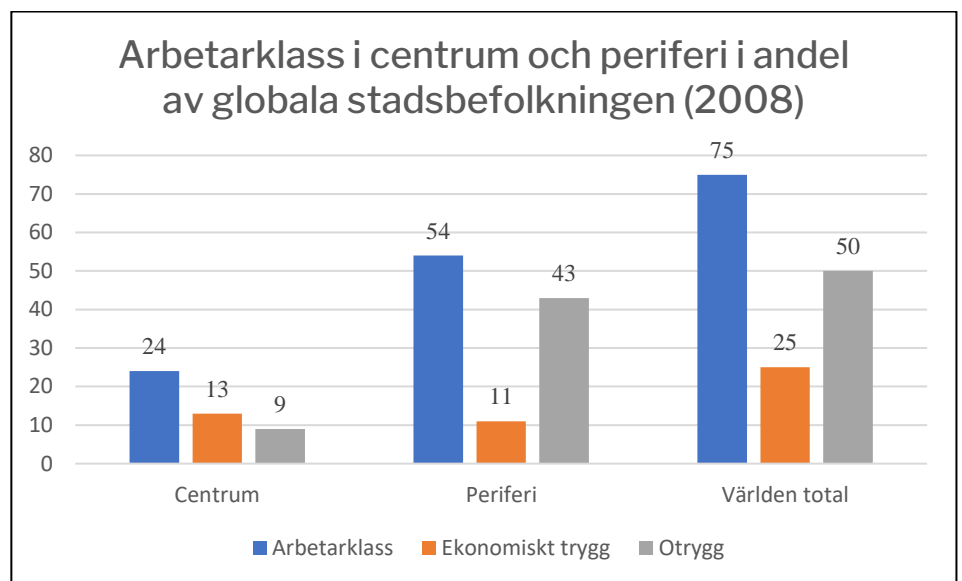
Det globala klassamhället

Som tidigare avsnitt visat så går det dock inte att förstå varken kapitalismen, klassamhället eller rasismen eller könsmaktsordningen bara utifrån ett svenskt perspektiv. Här ska vi titta på hur det globala klassamhället är organiserat och hur det påverkar framför allt klassamhället och rasismen i Sverige. Hur den globala kapitalismen är organiserad i andra avseenden återkommer vi till under avsnittet ”Imperialismens politiska ekonomi”.

Samtidigt som andelen arbetare har minskat i Sverige och andra rika länder, så har arbetarklassen på global nivå vuxit, bland annat i takt med att många industrijobb har flyttat till länder i Syd och Öst. Men som framgår av siffrorna nedan, tagna från ett samarbetsprojekt mellan fackliga rörelser och akademiker i Nord och Syd, och publicerade i boken *Labour and the Challenges of Globalization* (Lindberg m.fl., 2008, proportionerna är liknande idag även om urbaniseringen fortsatt så att mer än tre miljarder människor, drygt hälften av jordens befolkning, idag lever i städer) så har utvecklingen där i övrigt både skillnader och likheter med den i rika länder som Sverige.

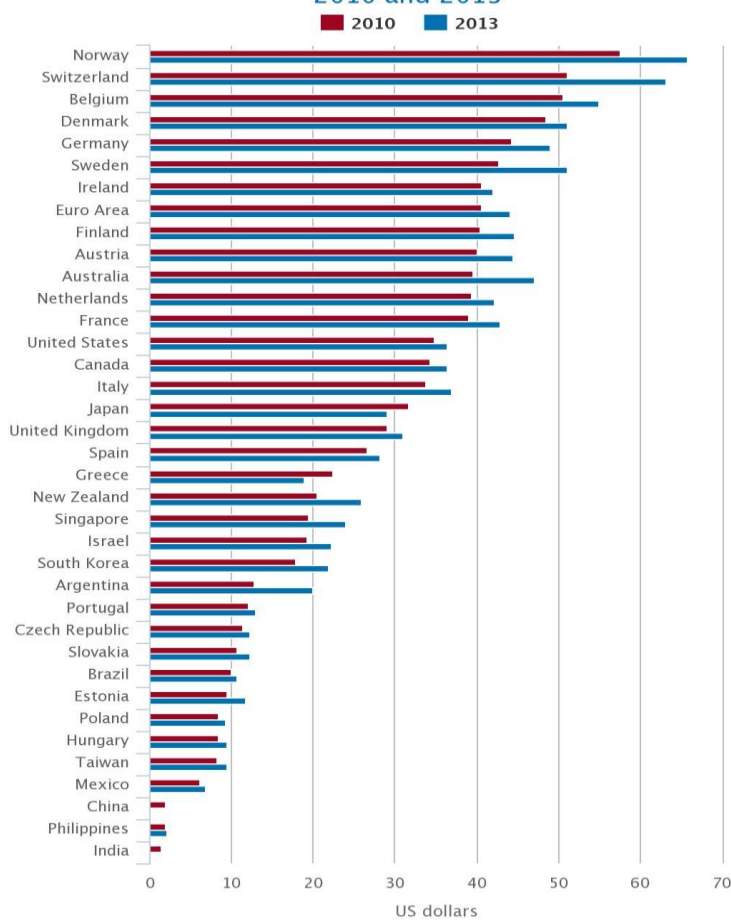
I hela världen har andelen människor med otrygga arbetsförhållanden och/eller informella arbeten ökat (betecknade som ”precarious”, till skillnad från ”stabilized” nedan). Men medan det handlar om en växande minoritet i länder som Sverige handlar det om en majoritet som arbetar under sådana förhållanden i fattiga länder.

Inte heller avlönas arbetskraften lika i rika och fattiga länder. Delvis beror det på att produktiviteten, alltså hur mycket som produceras per arbetad timme, ofta är högre i rika länder på grund av mer avancerad teknologi och högre utbildad arbetskraft. Men – även när sådant är lika och produktiviteten är lika så avlönas arbetskraften som regel mycket lägre i fattiga länder. Precis som på nationell nivå så avgörs fördelningen mellan arbete och kapital även på internationell nivå av kapitalistiska maktförhållanden. Men av flera skäl som vi återkommer till i stycket om den imperialismens politiska ekonomi så är maktförhållandena både för arbetarklassen mot det inhemska kapitalet – och för både arbetarklassen och det inhemska kapitalet, gentemot kapitalet i de rika länderna

– mer ofördelaktiga i de fattigare länderna. I grafen nedan visas hur lönerna i industrin varierar mellan länder. Det är naturligt att det finns en viss variation beroende på produktivitet, arbetarklassens styrka, valutans styrka, och andra faktorer. Men som framgår tydligt nedan så är skillnaderna oproportionerligt stora mellan rika och fattiga länder. Det framgår inte direkt av denna graf men det gäller alltså även mellan samma sorts arbete – och samma produktivitet, alltså även om arbetarna i de respektive länderna producerar lika mycket per timme, och till samma kvalitet. Ändå avlönas sådant arbete normalt mycket lägre i fattigare delar av världen än i rikare. Det är ju hela anledningen till att många företag i rika länder lägger stora delar av sin produktion i fattigare länder.

Hourly compensation costs in manufacturing, US Dollars, 2010 and 2013

Compensation costs include direct pay, social insurance expenditures, and labor-related taxes. Data for China and India are not strictly comparable with each other or with data for other countries. For complete definitions, country information and a description of data limitations associated with estimates for China and India, see the Technical Notes and Country Notes supplementing this report.
Source: The Conference Board, International Labor Comparisons program

3

Notera att även inom Europa finns dessa delvis ”omotiverade” skillnader, mellan Europas rika och fattiga länder, men också hur lönerna halkar ännu

³ https://www.conference-board.org/images/exchange/hc/uploads/v1/cmp_2013_chart_1.jpeg

mycket mera efter när vi rör oss även till Asiens stora industriländer som Kina och Indien.

Skälen till att kapitalismen fungerar så på global nivå återkommer vi till senare, under avsnittet ”Den globala politiska ekonomin”. Men sammanfattningsvis kan alltså sägas att arbetarklassen växt snarare än krympt på global nivå, och att detsamma kan sägas om exploateringen av densamma, i alla delar av världen, men särskilt i Syd och Öst. En logisk följd av att kapitalet alltid söker efter sätt att kapa kostnader och att öka sin makt gentemot organiserade arbetare. Detta har till stor del kunnat uppnås genom globaliseringen av industriproduktionen de senaste decennierna, även om denna utveckling inte skapats ensamt av kapitalet i Väst, utan också av statliga policys och ekonomiska aktörers ageranden i Syd och Öst. Och även där har många gånger lönerna pressats uppåt genom fackligt agerande och andra strategier från arbetare och progressiva krafter.

De här globala löneskillnaderna kan alltså kapitalet i rika länder använda för att även försvaga de samlade arbetande klasserna i länder som Sverige, samtidigt som de exploaterar de arbetande klasserna i fattiga länder ännu hårdare. Detta får även stora konsekvenser för klassamhället i rika länder som Sverige.

Förutom att arbetarklassens löner och villkor i länder som Sverige pressas ned av möjligheterna att lägga ut produktion på arbetskraft med lägre löner och svagare rättigheter i andra länder, så gör de globala ekonomiska maktförhållandena att både arbetarklass och mellanskikt i fattigare delar av världen tenderar att drabbas hårdare av både arbetslöshet, otrygghet och fattigdom. Det är ju på grund av deras svagare utgångsläge som de accepterar så låga löner jämfört med arbetarklassen i Nord.

Många ur arbetskraften i Syd söker sig därför till arbete – legalt eller illegalt – i rikare länder som Sverige. I Sverige kan detta ses tydligt i till exempel färjetrafik och bygg- och transportsektorn, där utländsk arbetskraft från länder med lägre löner och svagare villkor används i mycket stor skala. Om inte fackliga organisationer lyckas upprätthålla lika löner och villkor även för dem innebär det att dessa pressas ned i dessa branscher – och i förlängningen på hela arbetsmarknaden. Samtidigt som både EU- och svensk lagstiftning begränsar fackets möjligheter att upprätthålla invandrades löner och villkor på arbetsmarknaden.

Även om lönerna fortfarande är högre vid samma produktivitet i Västeuropa, USA och Japan, så har de på flera håll stått stilla eller halkat rejält efter kapitalinkomsterna även där de senaste decennierna, i takt med att globaliseringen tilltagit. I grunden är det helt enkelt både de nationella och de internationella maktrelationerna som avgör utfallet i dragkampen mellan arbete och kapital – och den internationella nivån påverkar den nationella.

Rasismens exploatering och exkludering

Sist men inte minst så underbygger de här hierarkierna och arbetsdelningarna både globalt och inom länder rasistiska föreställningar om vilka människor som passar till vilka arbeten, hur olika människor värderas och vilka människor i världen som anses "utvecklade" och inte. Dessa hierarkier bidrar starkt till att omforma och reproducera de "rasifieringsprocesser" som graderar människor olika med andra ord. Partiprogrammet utvecklar såväl hur detta går till så detaljerat att det citeras rakt av nedan.

"Vi lever i en rasistisk global världsordning. Rasistiska strukturer finns också i det svenska samhället. Rasism bygger på två skilda logiker som i varierande grad vävs samman i verkligheten. Å ena sidan exploatering och å andra sidan exkludering. Rasismen bygger på processer av rasifiering, det vill säga hur grupper av människor, många (men inte alla) invandrade eller barn till invandrade, åtskiljs genom biologiska och kulturella konstruktioner och praktiker, och görs till annorlunda, mindre värda och underordnade.

Dagens rasistiska strukturer är dels ett resultat av rättfärdigandet av kolonialismens och imperialismens utplundring av naturen och utsugning av människor. Dels är det en effekt av hur stater använt tankar om ett homogent folk och utestängandet och underordnandet av de andra genom övergrepp och förtryck mot grupper av människor, bland annat de som idag kallas nationella minoriteter och ursprungsbefolkningar.

Den exploaterande rasismen tar sin utgångspunkt i en nedvärdering av de andra, där möjligheten till exploatering blir en konsekvens av att de inte är lika mycket värda. Den exploaterande rasismen finns såväl direkt som indirekt i lagstiftning, men först och främst genom institutionella processer som producerar olika former av rasifierad diskriminering inom arbetsmarknaden, bostadsmarknaden, men även inom välfärdsinstitutioner. Nyliberalismen har på många sätt gått hand i hand med den exploaterande rasismen i sitt sökande efter att förbilliga arbetskraften. Sättet som migration lagstiftas innebär i regel att invandrade tvingas sälja sin arbetskraft till löner och arbetsvillkor som är betydligt sämre än andras. I Sverige, liksom i många andra europeiska länder, har rasistiska strukturer gjort att klassamhället fått en rasifierad skiktning. Att vissa folk hålls nere i fattigdom och förtryck framstår som en bekräftelse av den rasistiska världsbilden, samtidigt som rasismen aktivt återskapar den orättvisa världsordningen.

Den exkluderande rasismen tar sin utgångspunkt i en tankefigur där rasifierade grupper hotar samhället såväl kulturellt som ekonomiskt. Den exkluderande rasismen utgår från att skillnaden mellan grupper, kulturer och nationer är oöverbryggbara. Genom att se kulturer som närmast oföränderliga återskapas en tanke om ras. Den exkluderande rasismen uttrycks först och främst genom en praktik baserad på segregering. I sina mer aggressiva former av uteslutning används våld och i extrema fall syftar den till eliminering. De högerextrema, rasistiska och fascistiska organisationer och partier som sedan slutet av 1900-

talet växt sig starkare i Europa kännetecknas först och främst av en exkluderande rasism. I Sverige yttrar sig den exkluderande rasismen dels i misshandel, förföljelser och trakasserier, dels i olika former av diskriminering. Diskriminering av människor på grund av utseende eller ursprung är förbjuden antingen den är medveten eller inte, men utgör trots det en del av det vardagliga samhällslivet.

Rasismen samspelar med andra maktstrukturer. Sambandet mellan det kapitalistiska systemet och rasismen syns tydligt i den globala arbetsdelningen och den imperialistiska exploateringen. Västvärldens rikedom är delvis skapat genom utarmning av den lokala och regionala miljön i utvecklingsländerna. Kapitalismens legitimitet är baserad på att försvara skillnader och klyftor, att sänka löner och försvaga sammanhållning, och har därmed ofta lätt att samverka med vissa former av rasism. En arbetsmarknad där rasifierade grupper i högre grad är arbetslösa eller i jobb med de sämsta villkoren underlättar för kapitalet att sätta ett tryck på alla arbetstagare.

Även patriarkatet och rasismen samverkar. Rasifierade kvinnor möts av rasistiska och patriarkala föreställningar från majoritetssamhället och skiktas längst ned i den ekonomisk-sociala hierarkin. Hushållsarbete i andras hem kan exempelvis framställas som ett framsteg för dem. När sexuellt färgade föreställningar knyts till hudfärg eller kulturell bakgrund drabbas både kvinnor och män, även om kvinnor får bära huvudbördan av såväl ekonomiskt som sexualiserat förtryck.

Rasismen är inte statisk. Formerna för hur den uttrycks förändras över tid. Likaså drabbar rasism olika grupper av människor på olika sätt över tid. Rasismens utveckling är ett resultat av kampen mellan den exploaterande och exkluderande rasismens företrädare, och styrkan i den antirasistiska kampen. Rasism kan bekämpas genom en medveten antirasistisk politik som förs på flera plan samtidigt. En framgångsrik antirasism förutsätter att de som på olika sätt utsätts för rasism får utrymme att tillsammans med övriga progressiva och antirasistiska organisationer och människor bedriva en systematisk kamp mot rasism, parallellt med vår kamp mot kapitalism och patriarkat. Men människors värderingar påverkas också av de normer som anges i bland annat utrikespolitik och asylpolitik. Därför är arbetet för en human flyktingpolitik också ett antirasistiskt arbete.”

Diskussionsfrågor – klass, klassamhället och rasismen:

- Vilken position har du i produktionen och klassamhället? Motivera? Märks konflikten mellan arbete och kapital på din arbetsplats, där du går i skolan eller i ditt liv? På vilket sätt?
- Hur yttrar sig klass i hälsa, bostadssituation, utbildning och social utsatthet?

- Den fackliga organiseringen, som varit en förutsättning för såväl de progressiva förändringar som skett i Sverige de senaste 100 åren, är fortfarande relativt stark i Sverige, men den har försvagats de senaste 20-30 åren. Vad kan man göra åt det?
- Hur tror du att det kommer det sig att så många identifierar sig med borgerliga partier och krafter, trots att den verkliga eliten av kapitalägare är både så liten och så oerhört mycket rikare och mäktigare än såväl arbetare som mellanskikt och mindre företagare? Vad man göra för att ändra på det?
- Hur kan man undvika att arbetsgivarna utnyttjar de globala orättvisorna och de arbetandes svagare läge i andra länder, för att pressa ned löner och arbetsvillkor i Sverige? Och vad kan vänstern göra för att minska de globala orättvisor som gör detta utnyttjande möjligt?

2.3. Könsmaktsordningens politiska ekonomi

Som visats i genomgången av klassamhället så kopplar dock mycket av den ojämlikhet som finns i samhället inte bara till klass – eller rasism – eller till den materiella produktion i samhället som till stor del förklarar klass- och ”ras”-relationerna. Många gånger behöver såväl ojämlikhet som arbetsdelning förstås utifrån hur kön och sexualitet organiseras i samhället. Den struktur som ständigt återskapar dessa ojämlika könsmaktsordningar kallas i partiprogrammet för patriarkatet. För att ta fasta både på föränderligheten och hierarkin i detta har vi här valt att använda oss av uttrycket könsmaktsordningen. I partiprogrammet formuleras och förklaras detta så här.

Vi lever i ett samhälle som bärs upp av en maktstruktur grundad på kön: patriarkatet. Det är ett system som innebär mäns kontroll över kvinnors liv. Detta system överordnar män och underordnar kvinnor både samhälleligt och privat. Det patriarkala maktmönstret genomsyrar förhållandet mellan könen på alla områden, i familjen, på arbetsmarknaden, i statsapparaten, i myndighetsutövning och i de politiska församlingarna. Kvinnoförtrycket förekommer både öppet och dolt, medvetet och omedvetet. Det återskapas ständigt i nya former. Patriarkatet är ingen biprodukt av kapitalismen utan en självständig maktfaktor i samhället.

/.../

Patriarkatet har sin materiella bas i reproduktionen, den sociala verksamhet där människor föder och fostrar nya generationer. Män som grupp utövar makt genom kontroll av kvinnors sexualitet och arbete både i familj och samhälle. I arbetsdelningen mellan könen framträder strukturen tydligt. Män och kvinnor gör olika saker och befinner sig på olika platser, vilket antas motivera att de betalas olika och har olika mycket makt.

Med ”reproduktionen” åsyftas här, som vi diskuterade i den inledande del 1 av ideologiskolan, dels själva barnafödandet i sig självt, men också mänskliga omsorgsrelationer och arbete kopplat till dessa. Som synes ovan så är det också vanligt att i socialistiskt-feministisk tradition beakta organiserandet av kärleks- och sexuella relationer här, vilket också görs i vårt partiprogram och politik många gånger.

Dessa samlade relationer är alltså ofta organiserade utifrån kön och sexualitet på ett sätt som påminner om hur ekonomiska relationer organiseras utifrån klass. Omsorgsrelationerna är dock till skillnad från klassrelationer ofta – men långt ifrån alltid – ”utomekonomiska”. Det vill säga att de inte i första hand följer en ekonomisk logik utan andra sociala grundade logiker. Dessa olika logiker samspelar dock ofta mer eller mindre med det ekonomiska tvång som klassamhället utövar – kvinnor behöver också sälja sin arbetskraft, i den meningen är de i samma position som män, men de tjänar mindre än män i samma klassposition, och har ofta har huvudansvaret för barn, utanför kapitalrelationen, dvs i privatlivet. Både de sakerna – och att det tenderar att göra kvinnor ekonomiskt beroende av manliga partners exempelvis – förklaras inte i sig självt av klassamhället, utan av den sociala könsbaserade maktordning som fördelar makt och ansvar *inom* olika samhällsklasser. Snarare än genom rent ekonomiska relationer så utövas alltså hierarkierna kring kön och sexualitet via andra sociala relationer, värderingar, kultur och institutioner (via ojämlika pensioner, ojämlik vård, osv) och ibland via direkt lagstiftning (som inskränkt aborträtt) eller till och med genom våld eller hot om våld. Alltsamman begränsar och underordnar kvinnor.

”Män som grupp utövar makt genom kontroll av kvinnors sexualitet och arbete både i familj och samhälle” som det står i partiprogrammet.

Ju större makt kvinnor själva har över sitt arbete respektive sina kroppar och sin sexualitet, desto friare blir de, relativt män. Det är därför avgörande för kvinnors makt och frihet i samhället med exempelvis lika lön för lika arbete, jämställd föräldraförsäkring och rätt till förskola och äldreomsorg (arbetsområden som kvinnor tenderar att ta ansvar för – även oavlönat – om inte samhället avlönar dem). Därutöver är rätten till abort, preventivmedel och frihet från sexuella övergrepp avgörande för kvinnors frihet. Allt sådant som stärker kvinnors rätt och möjligheter att själva bestämma över sitt arbete, sina kroppar och sin sexualitet.

Kultur, sexualitet, institutioner och förändring

Egenskaper, uppgifter, vilken sexualitet som tillskrivs olika kön, samt vilka könstillhörigheter som accepteras, förändras över tid. Därför använder man i akademiska sammanhang ofta begreppet genus istället för kön för att visa på denna föränderlighet. Gemensamt för alla genusordningar är att isärhållandet av könen är centralt – olika kön tillskrivs på varierande sätt olika roller, egenskaper och sexualitet. I partiprogrammet sammanfattas det så här.

En integrerad del av patriarkatet är synen på könsuppdelningen mellan män och kvinnor som något självklart och ”naturligt”, uppfattningen att det finns och alltid måste finnas två kön och att dessa förväntas komplettera varandra sexuellt. Samhällets normer och materiella organisering utifrån två kön och den normativt förväntade heterosexualiteten (heteronormativiteten) får långtgående negativa konsekvenser. Särskilt för transpersoner

Alla genussystem är inte lika hierarkiska men såväl dagens som många historiska könsmaktordningar har präglats av att mannen setts som norm, och kvinnan som avvikande. ”Manlighet”, män och mansdominerade sysslor, heterosexualitet och traditionella könsidentiteter, placeras högre upp i hierarkin. Kvinnor och sysslor som de traditionellt är huvudansvariga för, samt hbtqi-personer (homo- och bisexuella, transpersoner eller andra med normbrytande sexualitet eller könsidentitet), värderas lägre.

Idag yttrar detta sig genom att kvinnor som grupp tenderar att ha lägre inkomster och mindre makt i samhället och arbetslivet. Samtidigt har de också större ansvar för familj, barn och nära relationer. Både kvinnor och hbtqi-personer har också generellt sämre hälsa än män, men män både utövar och drabbas oftare av våld än kvinnor. Män och hbtqi-personer har högre dödlighet, utsätts oftare för våld och tar oftare livet av sig, medan kvinnor, och hbtqi-personer oftare utsätts för sexualbrott.

Hur genusordningar utformats historiskt och vilka konsekvenser det fått är alltså föränderligt och ser delvis olika ut beroende på klass, kultur, nation, etnicitet etc. Men framför allt förändras dessa saker av maktförhållandena mellan könen. Men framför allt förändras dessa saker av maktförhållandena mellan könen, oavsett klass, nation eller kultur. I västerlandet har könsmaktordningarna i modern tid baserats på hårt uppdelade identiteter kopplade till både heterosexualitet och två separata könsidentiteter, (män respektive kvinnor, medan andra könsidentiteter osynliggjorts och förtryckts).

Resten av världen har haft många olika slags genusordningar, både vad gäller syn på sexualitet och kön. Den västerländska ordningen har i flera omgångar haft stor påverkan på andra delar av världen, såväl via kolonialism som via västs nuvarande globala inflytande och makt, men ordningarna återskapas också lokalt och regionalt och utfallet behöver förstås utifrån alla dessa faktorer. Den feministiska kampen och patriarkala normer och maktutövning möts och bryts med andra ord ständigt mot varandra och utkomsten av detta bildar de maktordningar vi lever under. Hur utfallet blir av dessa brytningar avgör hur stort utrymme kvinnor, hbtqi-personer (och i viss mån män som vill bryta med patriarkala ordningar) har att utforma sina egna liv och påverka samhällsdebatten, och hur mycket makt de får över sin ekonomi, sitt arbete och sin sexualitet och sina kroppar.

Ibland har utvecklingen gått mot mer frigörelse, större acceptans för olika sexuella läggningar och könsidentiteter, svagare isärhållande mellan könen och större jämlikhet – och ibland tvärtom – i alla kulturer. Kulturer och religioner

kan förändras, och gör det ständigt. Det avgörande är att stärka människors möjligheter att styra över sina liv, sina kroppar och sin sexualitet (och eftersom kvinnors och hbtqi-personer begränsas mer än män vad gäller detta gäller det förstås att stärka deras möjligheter och rättigheter här). Inte att välja mellan olika kulturer eller religioner, utan att förändra alla i jämställd och jämlik riktning.

I såväl den feministiska rörelsen som i hbtqi-rörelsen understryks ofta betydelsen av normkritik – att se, ifrågasätta och bryta med normer som upprätthåller förtryckande ordningar kring kön och sexualitet. För att kunna göra det effektivt är det viktigt att inte stanna där, utan att också angripa de materiella grunder och maktförhållanden som dessa normer vilar på, och de sätt de ständigt återskapas på, via allt från familjen till förskola till skolan, arbetslivet, till via stat och kommuner, näringsliv, föreningsliv och olika slags medier.

De allra flesta människor föds in i någon typ av familj, och de uttalade och outtalade rollfördelningar och hierarkier som finns där påverkar förstås alla barn både indirekt och direkt, och sätter normer, förväntningar och roller som barn försöker leva upp till redan i tidiga åldrar.

I förskolan och än tydligare i skolan finns fortfarande tydligt olika förväntningar och bemötanden av pojkar och flickor. På liknande sätt förmedlas ofta starka förväntningar vad gäller kön och sexualitet. Många killar tar sig också rent fysiskt mer plats och utrymme ju äldre de blir, och trakasserar och tränger undan de tjejer och killar som avviker från de roller de förväntas inta. Om inte förskolan och skolan aktivt och medvetet motverkar sådant så cementeras mycket av dessa normer redan tidigt i skolmiljön, även om de förstås också samtidigt ifrågasätts av många elever och lärare.

Medier – både traditionella och de som når oss via nätet – har förstås också en stor påverkan på våra normer och förväntningar. Den verklighet och de röster som gör sig gällande där påverkar i högsta grad våra normer och värderingar.

Detsamma gäller samhället i stort. Från bostadsområdet till föreningslivet till arbetsplatsen till politiken så påverkas vi av de maktordningar och de värderingar och normer som existerar – och förändras – där.

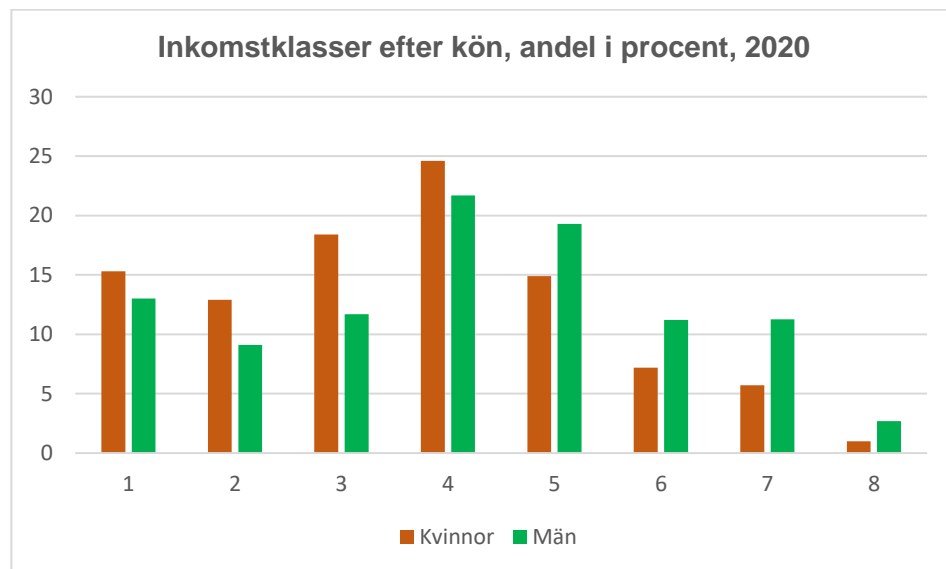
Makten över kvinnors arbete i samhälle och familj

Här kommer vi att konkretisera följderna av att könsmaktsordningen – som vi uttrycker det i partiprogrammet – vilar på den kollektiva kontrollen över kvinnors arbete (i både hemmet och i arbetslivet) och dels (under nästa rubrik) kvinnors, och hbtqi-personers, kroppar och sexualitet.

Dels tenderar kvinnor att ha lägre inkomster. Sett till hela arbetsmarknaden har kvinnor, när alla löner är uppräknade till heltid, 87 procent av mäns lön. Det

innebär ett lönegap mellan könen på cirka 10% eller ca 3 900 kr/mån.⁴ Men även vid samma utbildningsnivå, och inom samma klass, tenderar kvinnor att ha lägre löner. Detta bekräftar det vi tidigare beskrev teoretiskt – att kvinnors villkor inte bara avgörs av kapitalistiska maktförhållanden utan också av könsmaktsordningen. Här ska vi undersöka hur det konkret går till.

Inkomst och kön

Källa: SCB, inkomstklasser 2020, egen grafik. Inkomstklasser årsinkomst: 1=0-99 999kr, 2=100 000-199 999, 3=200 000-299 999, 4=300 000-399 999, 5=400 000-499 999, 6=500 000-599 999, 7=600 000-999 999, 8=1 000 000-

Grafen ovan visar den svenska vuxna befolkningen uppdelad i åtta inkomstgrupper. De med lägst inkomster är längst till vänster, de med högst längst till höger. Män är gröna staplar och kvinnor bruna. Som synes så finns det fler kvinnor i de flesta grupper med lägre inkomster, och flest män i de med höga inkomster. Anledningarna till att kvinnor har lägre inkomster än män är flera.

Direkt diskriminering – där kvinnor får lägre lön för samma arbete – förklarar bara en mindre del av att kvinnors lägre löner. Det förekommer men minskar i omfattning och är inte lagligt. Ända fram till 1960-talet så hade kvinnor dock lägre löner till och med i avtal mellan fack och arbetsgivare. Något Vänsterpartiet tidigast av alla motsatte sig.

Löneskillnaderna är istället oftast en följd dels av först ”isärhållandet av könen”, att män och kvinnor tillskrivs olika egenskaper, och socialiseras på olika sätt, vilket bland annat leder till en väldigt könssegregerad arbetsmarknad, där kvinnor och män jobbar i olika sektorer och branscher. Därefter tillkommer könsmaktsordningens andra logik, att det kvinnor gör – och därmed

⁴ Medlingsinstitutet, 2021, <https://www.mi.se/lonestatistik/loneskillnad-mellan-kvinnor-och-man/>

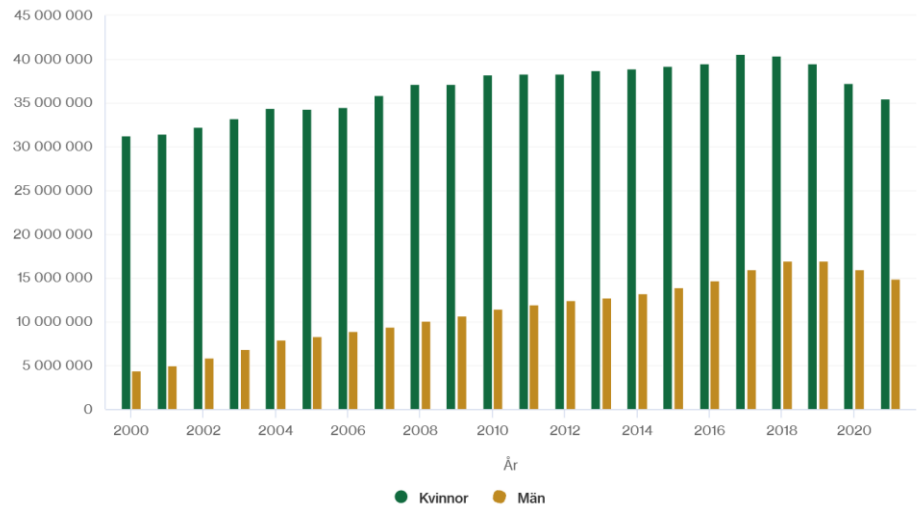
kvinnodominerade jobb – värderas lägre än mäns arbete. Ibland har detta till och med lett till att sektorer ”omkönats” så att branscher med större löneutrymme blir mer manliga och tvärtom. En stor del av de kvinnodominerade jobben finns också inom offentlig sektor, vilket gör att de är beroende av skatteinkomster. Särskilt under högerstyren, men generellt sedan det nyliberala skiftet av svensk politik kring 1990, så har lägre skatter prioriterats före välfärden, som då ofta sparats på. Det gör att kapital och patriarkat samverkar även här för att hålla nere kvinnors löner. Följden är att kvinnor och män –trots att de har liknande ansvar, utbildning och erfarenhet, men som jobbar i olika branscher –tjänar olika mycket.

Offentlig sektor får idag en mycket mindre andel av BNP än tidigare. Det gör att den är underfinansierad jämfört med de behov den förväntas möta. Det har lett till att kvalitén i exempelvis omsorg och vård har försämrats och att arbetsvillkoren för de (oftast kvinnliga) anställda blivit sämre. I äldreomsorgen har andelen över 80 år som får offentlig omsorg nästan halverats sedan 1980. Med färre anställda utförs även en allt större del av omsorgen av anhöriga, som blir tvungna att ta ett större ansvar när det offentliga träder tillbaka. Det beräknas att ungefär 100 000 personer arbetar deltid eller inte alls för att ha tid och ork att ta hand om sina anhöriga. De flesta är kvinnor mellan 50 och 65 från arbetaryrken. När de offentliga resurserna till äldreomsorgen minskar får dessa kvinnor betala priset i form av lägre löner, men också lägre ersättningar vid sjukdom eller arbetslöshet. De får också en sämre pension och sämre möjligheter till en trygg ålderdom.

Detta för oss till det andra stora skälet till att kvinnor har lägre löner – men också ofta bättre kontakt med både barn och andra närstående – att de ofta tar större ansvar för hemarbete som handlar om barnomsorg, städning, tvätt, hjälp till äldre anhöriga, vårdande av relationer till närstående, osv. Inte sällan går de ner i tid för att hinna med sådant. De främsta anledningarna till att kvinnor i större utsträckning än män är frånvarande från arbetet är föräldraledighet och sjukskrivning. Därefter var den vanligaste orsaken till att kvinnor arbetade deltid att de tar hand om barn och/eller vuxen anhörig.

När ett heterosexuellt par får barn tenderar kvinnan att bli den som är hemma och tar hand om barnen och hemmet mer, medan mannen arbetar mer. Kvinnor är föräldralediga mer än män både i samband med barns födelse och för tillfällig vård av barn, s.k. VAB. År 2020 tog kvinnor cirka 70 procent av föräldrapenningdagarna och 60 procent av VAB-dagarna.

Nettodagar

Här visas fördelningen av uttag av föräldradagar mellan 2000 och 2021 uppdelat på kvinnor och män. Man kan se att kvinnors andel av alla föräldradagar minskade fram till 2020 för att sedan öka lite. Det är dock fortsatt så att kvinnor tar cirka 70 procent av alla föräldradagar.

Arbetsmarknaden är också anpassad till och utgår ofta från ett sådant mönster, så att många typiska kvinnodominerade yrken inte ens erbjuder heltidsanställningar, vilket är norm på mansdominerade arbetsplatser. Kvinnor har också mycket oftare osäkra anställningar av olika slag vilket starkt bidrar till att kvinnor lönearbetar mindre än män. Deltidsanställningar är vanligare bland kvinnor än bland män såväl vad gäller arbetare som tjänstemän. Bland arbetare arbetar nästan varannan kvinna, 48 procent, deltid, medan enbart 15 procent av arbetarmän gör det. Bland tjänstemän arbetar 24 procent av kvinnorna och tio procent av männen deltid (LO-rapport 2018). Tidsbegränsat anställda har en mer osäker ställning på arbetsmarknaden och ofta en mer osäker ekonomisk situation än de fast anställda och även där är kvinnor överrepresenterade. År 2014 hade ungefär 342 000 kvinnor och 270 000 män en tidsbegränsad anställning.

Osäkra anställningar och brist på omsorg ordnat av samhället är helt enkelt avgörande skäl till att kvinnor lönearbetar mindre än män.

Lägre inkomster under arbetslivet gör att ojämlikheten består även under pensionsåldern. Pensionssystemet bygger på samlad inkomst av lönearbete. Det är i linje med andra socialförsäkringar, som A-kassa och sjukersättning, vilket är en del av den generella välfärden där människor får tillbaka i relation till vad de betalat in. Men den generella välfärden brukar också omfördela i viss mån, och denna effekt har minskat i det ”nya pensionssystem” som Sverige (Socialdemokraterna och de borgerliga) införde på 1990-talet. Det innebär bland annat att arbetare och kvinnor missgynnats i det nya systemet. Allt färre får ut de 60–70 % av tidigare inkomst som var målet när den allmänna pensionen infördes.

När arbetslivet är över kan kvinnor i genomsnitt kvittera ut 67 procent av mäns pension. Detta alltså både beroende på att kvinnor ofta har lägre löner generellt och att de arbetat mer hemma och mindre i arbetslivet än män. Garantipension är en sorts minimitillägg till pensionen som kan utgå till de som annars skulle få så låg pension att den skulle vara under garantipensionsnivån. Den beräknas på lite olika sätt men fyller som mest upp pensionsinkomsten upp till drygt 11 000 kr.

Att kvinnor både har huvudansvar för barn och lägre inkomster gör att ensamstående kvinnor har sämre ekonomi än sammanboende (även om det också innebär att många kvinnor är ekonomiskt beroende av sina män) och att ensamstående (särskilt kvinnor) med barn har allra sämsta inkomster. En majoritet, 76 procent, av de ensamstående föräldrarna är kvinnor. Även en majoritet av de ekonomiskt utsatta är ensamstående kvinnor.

På global nivå är det på ett plan samma princip som gäller som i Sverige: Hur jämställt ett land är avgörs av maktförhållandena mellan könen. Det finns flera exempel på ganska fattiga länder som är relativt jämställda. Och rika länder – som Gulfstaterna – som är extremt ojämsställda. Men ekonomisk underutveckling innebär inte främst att ett land är fattigt, utan säger mer om hur dess ekonomi och samhälle är uppbyggt, om dess resurser i form av människor och tillgångar tas tillvara och om alla är delaktiga i samhället eller inte. Att stora delar av befolkningen (särskilt då kvinnor) stängs ute från utbildning, rent vatten, inte kan försörja sig eller få tillgång till hälsovård eller rent vatten på global nivå har förstås förödande konsekvenser för kvinnors livsvillkor. Men imperialistiskt påtvingad underutveckling är inte bara dåligt för befolkningen i allmänhet, utan passar och förutsätter ofta reaktionära lokala krafter, godsherrar, reaktionära religiösa ledare, klanledare, oligarker mm, som vill upprätthålla ett hierarkiskt och patriarkalt samhälle, väl. Global rättvisa och jämlikhet är därför både en förutsättning för och väg till global jämställdhet och demokratisering. Först när sådana reaktionära maktförhållanden bryts kan underutvecklade länder moderniseras på allvar.

Makten över kroppen, reproduktionen och sexualiteten

Vi kommer nu att titta på den andra grunden för könsmaktsordningen, kontrollen av kvinnors och hbtqi-personers kroppar, reproduktion och sexualitet. Rätten till den egna kroppen och sexualiteten är en grundförutsättning för ett jämställt och jämlikt samhälle.

Om denna rättighet är reell är avgörande för om kvinnor och hbtqi-personer kan vara jämlika medborgare i samhället på samma villkor som heterosexuella män. Den rätten kan begränsas och vidgas av såväl attityder som lagstiftning.

Kampen för att kvinnornas sexualitet och kroppar ska vara till för dem själva pågår ständigt. Och den begränsas inte bara av lagstiftning, utan i länder som Sverige främst av attityder och bilder som motverkar den, och reproduceras i såväl medier, pornografi, reklam och sociala medier – som i social samverkan

generellt. Och omvänt så stärks kvinnors rätt av feministiska motbilder och social sammanhållning liksom av saker som fungerande sexualupplysning, i samma forum. Hur attityder och syn på kön ändras har alltså en mycket stor betydelse för hur stark kvinnors rätt till sin egen kropp och sexualitet ser ut. Hur lagstiftning förhåller sig till saker som abort, preventivmedel, sexuellt våld osv – påverkar förstås ytterligare detta, och förstärker eller försvagar kvinnors rätt till sin kropp och sexualitet.

I Sverige har en kvinna rätt till abort till och med graviditetsvecka 18. Den rätten har funnits sedan 1974 och utgör en milstolpe i kampen för kvinnors rätt till sin kropp. Efter vecka 18 tillåts abort endast om det finns särskilda skäl eller om barnet är svårt skadat. Den fria aborten är ständigt ansatt även i Sverige (KD och SD har tidigare velat begränsa rätten, och Sd ville så sent som 2019 sänka gränsen för 12 veckor). Runt om i Europa vill konservativa krafter begränsa eller förbjuda kvinnor laglig rätt till abort och i länder som Polen och Malta och även i flera delstater i USA numera, är rätten till abort i stort sett helt inskränkt.

I fattiga länder, även om det finns progressiva undantag, är tillgången till såväl arbete som utbildning som sexuella och reproduktiva rättigheter ofta betydligt svagare än i Sverige. Att stärka dem är helt avgörande för att stärka kvinnors ställning och demokratiseringen av samhället generellt. De första sakerna för att det ger kvinnor större möjligheter att delta i arbets- och samhällslivet på mer jämlika villkor. De senare både för ”sin egen skull” och för att kvinnor som inte kan kontrollera när och hur de får barn riskerar både sin hälsa, sin ekonomi och sina möjligheter att delta i samhällslivet (eftersom det är dyrt och tidskrävande att försörja många barn). I mycket högre utsträckning än i Sverige så får kvinnor på arbetsmarknaden i underutvecklade länder därför mer tunga och lågbetalda jobb. Ofta utestängs de helt från den formella arbetsmarknaden där det ändå finns få jobb, och får istället jobba i den ”informella sektorn” med svarta jobb, torgförsäljning osv. Eller tvingas in i prostitution i hemlandet, eller trafficking till rikare länder.

Prostitution är ytterligare ett exempel på där könsmaktsordningen och kapitalismen samverkar, genom sexuell exploatering och varufiering av kvinnors kroppar, och i synnerhet av kvinnor från fattiga länder. Även manlig prostitution är vanlig, även om köparen även då oftast är en man. Den underförstådda förutsättningen för detta att män har rätt till sin sexualitet och att kvinnor – eller andras kroppar – är en handelsvara för mäns sexualitet, som det står dem fritt att köpa och förbruka. Denna möjlighet försvårar kraftigt en jämlik norm för sexuella relationer.

Acceptansen för prostitution har minskat sedan förbudet mot sexköp infördes i slutet av 1990-talet, men den ”drivs” både av ekonomiska skäl – och rent tvång mot prostituerade utsatta för traffickinglikor – och av mäns efterfrågan på att få köpa sexuella tjänster.

Den svenska sexköpslagen utgår från det faktum att man måste angripa även efterfrågan på sexköp. Lagen har en stark normerande kraft och har lett till att både attityderna i samhället kring sexköp har förändrats, samtidigt som färre

personer köper sex. Det har stor betydelse även för utländska traffickingoffer eftersom det gör att färre av dem förs till Sverige. Länder som gått i motsatt riktning som Tyskland – som liberaliserade prostitutionen när Sverige införde sexköpslagen ungefär – har istället sett en explosion av både prostitution i allmänhet men framför allt trafficking. Bara en liten, liten andel av prostitutionen har blivit ”reglerad” som sades vara syftet med reformen.

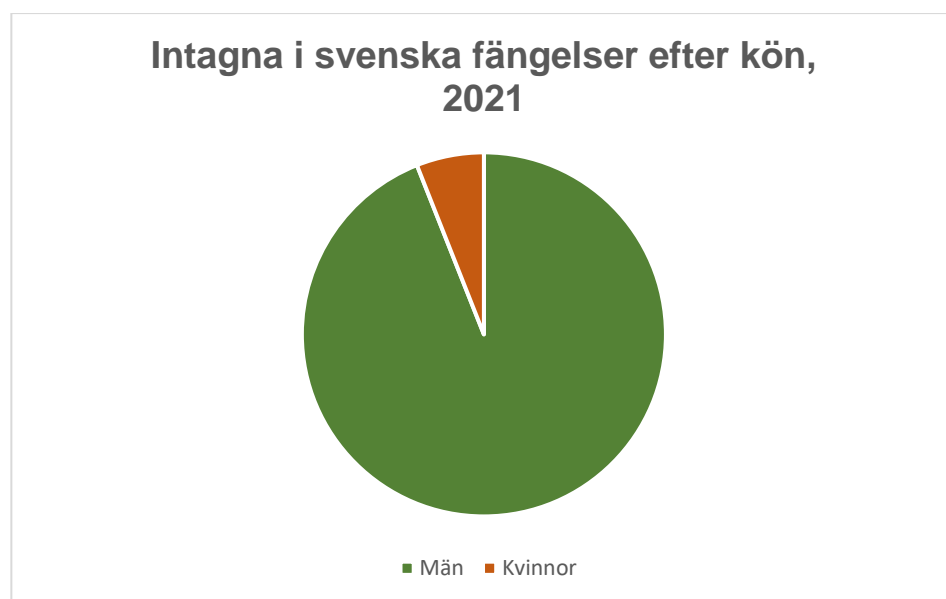
Den svenska sexköpslagen har därför gått från att ha varit utskrattad i världen till att ses på med allt större intresse. Även länder som Tyskland vill minska liberaliseringen medan länder som Norge och Frankrike velat eller redan infört en lagstiftning liknande den svenska. Helt enkelt eftersom den fungerar som ett sätt att få ned prostitutionen.

Mäns våld mot alla – och svagare nära relationer

Mäns våld mot kvinnor är ett av de tydligaste och mest brutala uttrycken för könsmaktsordningen i vårt samhälle, och utgör ett viktigt medel för upprätthållandet av könsmaktsordningen.

Även om de flesta män inte är våldsamma så är det övertydligt att män står för nästan allt allvarligt våld i samhället. Såväl mot kvinnor som mot hbtqi-personer som mot andra män. Män har också högre dödlighet, svagare nära relationer generellt och tar oftare livet av sig än kvinnor.

95% av våldsbrotten begås av män och 5% av kvinnor. 94% av de som sitter i svenska fängelser är män och 6% kvinnor (statistik från kriminalvården 2021).

Källa: Kriminalvården, 2021, <https://www.kriminalvarden.se/forskning-och-statistik/statistik-och-fakta/anstalt/>.

Av de självmord som begås i Sverige står män för cirka två tredjedelar av fallen årligen. (statistik från Folkhälsomyndigheten 2021). Självmord är den ledande dödsorsaken bland män mellan 15 och 44 år i Sverige. Självmord är också

delvis ett klassrelaterat problem och vanligare bland lågutbildade, så arbetarmän allra mest utsatta.

Det är tydligt att den manliga könsrollen har sidor som är destruktiva och dysfunktionella även ur mäns perspektiv: män har i större utsträckning svaga sociala nätverk och relationer utanför familjen, är mer isolerade, har ofta svårare att uttrycka känslor, tar större risker och lever kortare liv. De har generellt sett sämre kontakt med sina barn och får mer sällan vårdnaden vid vårdnadstvister. Och sist men inte minst så utsätts de mer för våld och hot om våld. Mer än kvinnor faktiskt. Könsmaktsordningen skapar med andra ord stora problem också för män. I 20-årsåldern är mäns dödlighet tre gånger så hög som kvinnors. Självmord, olyckor och alkoholmissbruk svarar för en stor del av mäns överdödlighet i ungdomen och yngre medelåldern (SCB). Det finns stora skillnader mellan män och kvinnor och olika åldersgrupper vad gäller utsatthet för olika brottstyper. Unga män är den grupp med störst andel utsatta för misshandel (5,0 %) och personrån (2,2 %), medan unga kvinnor är den grupp med störst andel utsatta för sexualbrott (9,0 %) och trakasserier (8,3 %). När män utsätts för brott som hot och misshandel är gärningspersonen oftast en okänd person, och brottet sker ofta på allmän plats. När kvinnor utsätts för samma typ av brott är gärningspersonen oftare en bekant eller en närstående, och brottsplatsen är oftare en bostad eller arbetsplatsen.⁵ Under 2015 anmäldes omkring 17 000 misshandelsbrott i Sverige där gärningspersonen var i nära relation med offret. Våld i nära relationer omfattar psykiskt, fysiskt och sexuellt våld, eller hot om våld och kan förekomma inom alla former av nära relationer.

Både män och kvinnor utsätts för våld i nära relationer, både i samkönade och i heterosexuella relationer, men det är betydligt vanligare att kvinnor blir utsatta av män för grov misshandel som leder till behov av sjukvård i sådana sammanhang. Det är också många, många gånger vanligare att män dödar eller döms för trakasserier eller förföljelse av sin partner eller ex-partner. Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer har minskat sedan mitten av 00-talet, från tidigare i snitt 17 offer per år till i snitt 13 per år under 2008–2013. Men samtidigt tycks våldet mot kvinnor generellt ha ökat något under de senaste 20 åren.⁶ Att män står för 95% av alla anmälda våldsbrott speglar en problematik som är kopplad till mansrollens acceptans för våld och förväntan om makt. Att män som upplever sig inte få tillräcklig respekt eller erkännande kan se våld som ett nödvändigt och legitimt sätt upprätthålla den status och makt man tycker sig ha rätt till.

Ett än tydligare mönster framträder när vi ser till sexualbrott, och även till hur lagstiftning och attityder kring sexualbrott förändrats i takt med feminismens framgångar. Enligt statistik från Brottsförebyggande rådet, Brå år 2015 så polisanmäldes 18 100 sexualbrott, varav 5 920 rubricerades som våldtäkt. 97 procent av dem som misstänks för sexualbrott var män. Få anmälda våldtäkter leder dock till fällande domar. Våldtäkt inom äktenskapet blev olagligt först

⁵ Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2016)

⁶ [Mäns våld mot kvinnor ökar - Fempers](#)

1965 och fortfarande märks konservativa värderingar av i samhällets syn på våldtäkt. Kvinnan skuldbeläggs ofta i domstol, polisutredningarna är inte alltid tillräckligt snabba och professionella. Det är fortfarande det svårt för kvinnor att bli trodda om de blivit våldtagna inom en relation. Betydligt fler kvinnor än män har blivit utsatta för sexualbrott; 1,8 procent av kvinnorna och 0,3 procent av männen uppger att de blivit utsatta för sexualbrott under 2014. Mest utsatta är kvinnor mellan 16 och 24 år. 97 procent av dem som misstänks för sexualbrott är män (2015)

Vetskapen om mäns våld mot kvinnor drabbar och påverkar många fler än bara de som direkt utsätts. Det begränsar kvinnors liv i vardagen. Hur de vågar agera på stan, på klubbar, så fort män kan tänkas vara i närheten. Även om kvinnor i verkligheten löper störst risk att råka ut för våld i hemmet, väljer kvinnor ofta av rädsla andra vägar hem eller åker taxi istället för att gå. På så sätt begränsar våldet alla kvinnors liv. Det samlade genusbaserade våldet är alltså av avgörande betydelse för att upprätthålla den könsmaktsordningen. Det sexualiserade våld som utövas av män mot barn och heterosexuella kvinnor över hela världen, liksom det sexualiserade våld som hbtq-personer utsätts för, återspeglar och upprätthåller den patriarkala maktstrukturen könsmaktsordningen.

Följaktligen så blir denna ordning normalt starkare i samhällen där det sexuella våldet är mer utbrett. Enligt Brottsförebyggande rådet är det i områden med sämre ekonomiska förutsättningar som utsattheten för mäns våld mot kvinnor är störst. Därför är det minst lika viktigt att arbeta för ett samhälle som håller ihop där det finns en fungerade samhällsservice inne i stan, i orten och landet. Det är också avgörande att ha ett rättsväsende som är så bra och förstår denna problematik så väl att människor vågar anmäla våld eller sexuella övergrepp från män.

Hedersrelaterat våld och kollektiva kontrollmekanismer

Hedersrelaterat våld och förtryck är, liksom mäns våld mot kvinnor i stort, ett uttryck för föreställningar om kön och sexualitet och syftet med förtrycket är i den meningen liknande, att berördas liv och sexualitet ska kontrolleras. Det som särskiljer hedersrelaterat förtryck och våld är att det inte bara riktas mot en partner eller möjlig sexuell partner, utan att det med stor stränghet riktas mot kvinnor (och ibland män) i släkten generellt, samt mot de som anses hota familjens heder via "olämpliga" relationer med familjemedlemmar, och i synnerhet döttrar. Samt att kontrollen utövas med hjälp av kollektiva kontrollmekanismer. Som vi visat bygger alla könsmaktsordningar på kollektiva kontrollmekanismer som rädslan för våld, men det som utmärker hedersvåldet är att kontrollen och våldet många gånger är sanktionerat eller sker även med deltagande av släkt och nära omgivning. Det kan även riktas mot de pojkar som ses som ett hot mot familjens heder, mot homosexualitet, osv. Hedersvåldet är en del av det strukturella könsförtrycket och således inte begränsat eller kopplat till en viss religion eller etnicitet.

Kunskaperna om hedersförtryck har varit ytterst bristfälliga men det har också hänt saker som gått i rätt riktning, såsom att det inte längre är möjligt att gifta sig om en är under 18 år. Äktenskapstvång och vilseledande till tvångsäktenskapsresa är nya brott i Brottsbalken. Resurserna till tjej- och kvinnojourerna har stärkts och permanentats, även om det kan stärkas än mer.

I länder med krig eller hög kriminalitet försvagas också kvinnors rätt till sin egen kropp och sitt liv. Ofta används sexuellt våld som ett sätt att undertrycka såväl hela folkgrupper i allmänhet och kvinnor i synnerhet. Höga nivåer av våld och kriminalitet i ett samhälle försvårar för kvinnor att alls delta i samhällslivet, tenderar att göra kvinnor beroende av mäns ”skydd” och stärker därför omvänt mäns möjligheter att dominera och styra över kvinnors liv, kroppar och arbete.

Genus i förändring

Könsmaktsordningen är en social struktur som ständigt utvecklas och förändras.. Här ska vi lyfta några saker som går i rätt riktning ofta tack vare feministisk mobilisering, även om utvecklingen ständigt går fram och tillbaka, beroende på styrkeförhållandena i samhället.

Våldet i samhället har – trots att det inte verkar så i medierapporteringen – minskat de senaste decennierna. Det dödliga våld som rapporteras om idag handlar framför allt om en ökning av våld i vissa miljöer, vilket är allvarligt och visar på de allt djupare klassklyftorna med rasistiska förtecken i samhället, men gäller inte hela samhället och kan därför visa på en viss förändring av mansrollen i i andra avseenden. Det finns dock tecken på att våldet mot kvinnor inte minskat eller till och med ökat något under de senaste tjugo åren, så utvecklingen är ofta motsägelsefull.⁷ Att våldet i allmänhet minskat, att de flesta män inte slår (och även en tvetydig utveckling som att kvinnors våld faktiskt ökat något) visar på hur genusordningen kan förändras sakta mot en mer jämställd syn på vad manligt och kvinnligt är. Motgångarna visar dock dock att det både går långsamt, kan vända och är långt kvar. Andra positiva tecken är att mäns deltagande i familj och omsorg av barn har förbättrats, tydligt men sakta. Och acceptansen för prostitution har minskat sedan införandet av sexköpslagen.

Man kan tala om att den kyskhetsnorm som fördömer kvinnors självständiga sexualitet har försvagats (men inte försvunnit) vilket förstås är bra och en följd av att feministisk kamp. Samtidigt kan det hävdas att ”tillgänglighetsnormen” växt sig starkare, där kvinnor förväntas vara ”sexiga” och sexuellt tillgängliga för att duga, och där patriarkala skildringar i porr och andra medier blivit en allt starkare referenspunkt för vår sexualitet. Det finns heller inget som hindrar att båda dessa normer kan vara starka samtidigt. Det är tvärtom det traditionella – att kvinnor delas upp i horor och madonnor, i dåliga och bra kvinnor. Acceptansen för hbtqi-personer har också ökat tydligt under de sista åren och flera lagstiftningsändringar har stärkt hbtqi-personer formella rättigheter, att

⁷ Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2016) respektive [Mäns våld mot kvinnor ökar - Fempers](#)

gifta sig, att bli föräldrar, att korrigera kön utan steriliseringar osv, men mycket återstår dock, inte minst vad gäller tillämpningen av dessa rättigheter, diskriminering och hot och hat mot hbtqi-personer. På senare år har också bredare högerkrafter börjat mobilisera mot transpersoners rättigheter.

Det finns med andra ord en dubbelhet i synen på sexualitet, där kvinnors och hbtqi-personer rätt till sin sexualitet och kropp i breda lager är mer accepterad idag, men långt ifrån alltid på lika villkor, och samtidigt som politiska rörelser som inskränker kvinnors och hbtqi-personer rätt till sin kropp stärkts i stora delar av västvärlden. Att fortsätta stärka kvinnors och hbtqi-personers rätt till sin kropp och sexualitet både privat och i det offentliga rummet – på deras egna villkor – är helt avgörande i varje feministisk strategi och politik.

2.4. Klass, kön och rasism – olika men samverkande

Kapitalismen bygger på en grundläggande maktstruktur där människors position i produktionsprocessen – klass – är avgörande för den makt och det inflytande man som människa har över sitt arbete och därmed sin livssituation.

Klassamhället bygger alltså inte främst på föreställningar, fördomar eller attityder, utan på ställning i produktionen. Saknar man betydande kapital behöver man sälja sin arbetskraft och vara lojal mot, och arbetsledas av, sin arbetsgivare när man är på jobbet, eller så får man ingen inkomst. Därför går det inte att informera bort klass eller klassamhället eller lösa denna maktstruktur genom exempelvis antidiskrimineringslagstiftning. Har man kapital behöver man återinvestera det i verksamhet (där andra arbetar för att skapa värden man själv får överskottet av) för att förbli kapitalägare. Klass utgör därmed också en potentiell intressegemenskap i konflikten mellan arbete och kapital som är oundviklig i klassamhället. Ska klassamhället brytas måste man framför allt förändra de reella maktförhållandena mellan kapital och arbete genom att stärka löntagarnas möjligheter att organisera sig, genomdriva sina krav genom fackligt och politiskt arbete och genom att demokratisera näringslivet.

Även den internationella maktordningen bygger på kapitalismen och på en specifik och hierarkisk internationell arbetsdelning. Precis som på nationell nivå bygger den på en uppdelning mellan arbete och kapital – men kontrollen över de viktigaste delarna av produktionen och/eller kapitalet finns fortfarande oftast (om än med växande undantag som Kina, Sydkorea och Taiwan, och delvis även andra länder som Indien och Brasilien) i kapitalismens traditionella kärnländer, USA, Västeuropa och Japan. På den internationella nivån så spelar dock även imperialistiska – en sammanvägning av politiska, militära, ekonomiska och mediala – maktförhållanden in, och påverkar hur kapitalismen organiseras. Dessa samlade maktförhållanden påverkar inte minst hur de rasistiska globala strukturerna utvecklas.

Men inte heller andra maktstrukturer i samhället – som könsmaktsordningen eller rasism – kan bara informeras bort. Dessa strukturer upplevs och diskuteras ofta just som fördomar eller attityder. Det är de förstås också – men om de bara

var det hade man kunnat få bort sexistiskt eller rasistiskt förtryck genom informationskampanjer och utbildning. Anledningen till att det inte räcker är att fördomarna och attityderna hela tiden hämtar ny näring ur en materiell verklighet och maktordning som reproducerar samma fördomar och attityder. Dessa maktordningar gör att män och kvinnor verkligen gör olika saker och har olika mycket makt, lön och status, vilket i sin tur understödjer och bekräftar stereotypa uppfattningar om kön. Kvinnor har fortsatt huvudansvar för familj och hushållsarbete och tjänar – delvis på grund av detta, delvis på grund av män och kvinnor arbetar med olika sektorer som värderas olika, delvis på grund av ren diskriminering – mindre än män, och har mer sällan chefspositioner än män. Kvinnor utsätts för sexualiserat våld medan män utför 95% av sådant våld. Alla dessa saker bekräftar och reproducerar sexistiska fördomar och attityder. Eftersom kapitalets företrädare vill hålla nere löner, skatter och arbetsvillkor, så bidrar kapitalet till att upprätthålla denna ordning, även om den inte i teorin har sin grund i kapitalismen, utan i könsmaktsordningen. Ett brott med könsmaktsordningen kräver därför – i praktiken – att båda maktordningarna upphävs.

På liknande sätt fungerar de rasistiska maktstrukturerna, där människor i vissa delar av världen verkligen är mycket fattigare, har mindre makt och utför delvis annat arbete än människor i rikare delar av världen. Och där människor från dessa länder flyr eller arbetskraftsinvandrar till rikare länder, och både på grund av det och på grund av redan etablerade rasistiska strukturer därför får en svagare ställning i det nya landet. Något som förstärks ytterligare av att människors sociala och politiska rättigheter är beroende av medborgarskap, vilket många arbetskraftsinvandrare, framför allt från fattiga länder, inte har/får. De rasistiska strukturerna syns också – som visats ovan – tydligt i och med att liknande hierarkiska strukturer tenderar att reproduceras på svensk arbetsmarknad, där rasifierade grupper, även efter att de fått medborgarskap eller till och med fötts i det nya landet, tenderar att få arbeten med lägre status, makt och löner. Inte bara de som ”kommit sist” till arbetsmarknaden och/eller inte har samma kvalifikationer som infödd arbetskraft – utan också på grund av att rasistiska fördomar och diskriminering gör att rasifierade människor med likvärdig eller bättre utbildning och kvalifikationer ändå har svårare att få jobb/får sämre jobb, än människor som upplevs som ”svenska”. Vilket i sin tur leder till att rasifierade människor blir överrepresenterade i arbetarklassen, bland arbetslösa, i brottsstatiken, och så vidare. Allt detta reproducerar rasifieringen – föreställningen att rasifierade människor är annorlunda och ”sämre” än de människor som upplevs som ”svenska” eller ”västerländska”.

En sådan här analys av hur klass, könsmaktsordning och rasism (och andra maktordningar) samverkar kallas ofta *intersektionell*. Intersektionella analyser kan dock göras på olika sätt. Här går vi igenom hur just Vänsterpartiets analys av detta ser ut. Särskilt viktigt i den analysen är att vi behöver angripa de materiella grunderna för alla maktstrukturer för att förändra dem, inte bara attityder eller föreställningar i samhället. Ibland gör vi det genom att ha alla perspektiv med på en gång. Den nordiska välfärdsmodellen – när den fungerade som bäst och utjämnade såväl klass- som könsklyftor som sådana som kopplar

till rasifiering– är ett bra exempel på hur det kan gå till i praktiken. Arbetet för full sysselsättning försvårar rasifieringen eftersom färre arbetsgivarna då får svårare att rata grupper på grund av kön eller ursprung. Arbetet för en rättvisare värld är samtidigt ett antirasistiskt arbete, som både visar varför vissa flyr och andra inte, och verkar för en värld där ingen behöver göra det, och där fattigdom och maktlöshet både försvinner och slutar kopplas till något visst ursprung. Och så vidare. Men ibland behöver man också föra fram perspektiven enskilt och fokusera just på det. Som när man lagstiftar om kvinnofrid eller förbud mot diskriminering på grund av religion eller ursprung. Det viktiga för ett socialistiskt, feministiskt och antirasistiskt parti är att komma ihåg att målet är alla människors frigörelse – och vi för att nå det behöver utforma en politik som angriper alla de maktstrukturer som förhindrar det, både när de samverkar och när de inte gör det.

Diskussionsfrågor – könsmaktsordningen samt klass, kön och rasism:

- Diskutera vad som egentligen menas med detta citat ur partiprogrammet, och vilka konsekvenser det har:
”Patriarkatet är ingen biprodukt av kapitalismen utan en självständig maktfaktor i samhället. /.../ Patriarkatet har sin materiella bas i reproduktionen, den sociala verksamhet där människor föder och fostrar nya generationer. Män som grupp utövar makt genom kontroll av kvinnors sexualitet och arbete både i familj och samhälle.”
- Kan du summera vilka olika faktorer som gör att såväl kvinnors löner och pensioner tenderar att vara lägre än mäns? Vad kan man göra för att bryta den ordningen?
- Att kapitalet och dess företrädare hela tiden vill spara in på ”det reproduktiva arbetet” får stora konsekvenser för kvinnor och jämställdheten, vilket syns genom en konstant press på löner och arbetsförhållanden i vård, skola och omsorg. Vilken betydelse bör det ha för såväl socialistiska som feministiska strategier idag?
- På vilka sätt hänger könsmaktsordningen samman med hat och diskriminering mot hbtqi-personer?
- På vilka sätt bryter man effektivast makten över kvinnors kroppar, reproduktion och sexualitet?
- Att män står för 95% av alla anmälda våldsbrott – och har både svagare nära relationer och högre dödlighet – hänger också samman med och underbygger könsmaktsordningen. Vad kan man göra åt det?
- Hur kan man skilja på vad som är orättvisor grundande i klass kontra rasism och sexism? När, hur och varför är det meningsfullt att göra det?

2.5 Ekosystemens politiska ekonomi

Oavsett vilka sociala relationer vi människor har till varandra – vilken politisk ekonomi som råder – så lever vi människor på en planet med begränsade naturresurser, vilket sätter ramar för vårt handlande. Men graden av vår påverkan på naturen bestäms bara delvis av våra kunskaper, hur många vi är, och av den tekniska utvecklingen, den beror också i mycket hög utsträckning just på den politiska ekonomin – på hur vår sociala relationer gör att vi förhåller oss till den omgivande naturen. Den nuvarande samlade politiska ekonomi får oss att överskrida ekosystemens bärkraft, vilket drabbar oss själva, kommande generationer och andra arter. De växande klimat- och miljökriserna riskerar att få mycket drastiska, långsiktiga konsekvenser och ruckar på stabiliteten i grundläggande livsvillkor både människor och ekosystem är djupt beroende av. Det utrymme ekosystemen behöver har kringkurits så mycket att vi håller på att förlora biologisk mångfald.

Skulle de klimatförändringar vi ser början på idag skena i väg, finns det inga ekosystem i världen som kommer stå oskadda. Människors livsvillkor skulle kunna komma att se i grunden annorlunda ut. Vi lever vi i en tid som mänskligheten kommer se tillbaka på som historiskt avgörande långt in i framtiden. Det finns stora osäkerheter om vilka effekter vi kan komma att se, men det är tydligt att det står stora saker på spel och att världen varit långsam på att svara med verklig förändring.

Orsakerna till att vi är i den här situationen är många och komplexa. De fossila bränslena betydde inledningsvis mycket för att mekanisera det som förut var tunga kroppsarbeten och därigenom ta människor ur fattigdom. Samtidigt ser vi att en stor del av dagens problem hade gått att undvika om den ekonomiska politiska utvecklingen hade prioriterat människors långsiktiga behov framför kapitalets kortsiktiga vinstmöjligheter. Men återigen är det inte i första hand sådana hänsyn som driver den politiska ekonomin under kapitalistiska förhållanden. Kapitalismen skapar inte bara socialt ohållbara samhällen utan undergräver möjligheter att skapa ett ekologiskt hållbart sådana, där klimatförändringarna och andra ekologiska kriser kan stoppas i god tid. Vinstkravet och behovet av expansion även när den är ekologiskt ohållbar gör att kapitalismens drivkrafter spontant undergräver hållbarhet och driver på ökade utsläpp. Det är inbyggt i kapitalismen att naturen ska delas upp och bli egendom för att sedan kunna generera vinster längre fram. Lika mycket som kapitalismen bygger på att exploatera arbetet så bygger den med andra ord också på att exploatera naturen. Som det står i inledningen i Vänsterpartiets partiprogram:

Vårt ekologiska förhållningssätt baseras på en insikt om att den samtida miljöproblematiken har sin huvudsakliga orsak i de specifikt kapitalistiska sociala och ekonomiska förhållandenas dynamik. /.../ Vänsterpartiet vill omsätta denna insikt i politisk handling. Vi menar att en hållbar ekologisk utveckling är intimt förknippad med en hållbar mänsklig utveckling. /.../ Miljöutrymmet är inte statistiskt. Det kan

minskas ytterligare genom rovdrift och miljöförstöring, men också ökas genom mer miljövänliga produktionsmetoder.”

Grundläggande i vårt ekologiska förhållningssätt är att vi inser att vi är en del av naturen, inte något som står över eller utanför den. Den är en förutsättning för liv, en livsbetingelse. Kapitalet, däremot, agerar bara på sin egen lönsamhet. Det går att bygga stora företag på verksamhet som förstör lika mycket som de bygger upp. För det enskilda företags resultat spelar det ofta ingen roll hur mycket av allas våra livsbetingelser de river upp.

Det blir särskilt tydligt för fossilkapitalet, de som äger de fossila tillgångarna och den produktion som är direkt beroende av just fossil energi. Det handlar om enorma värden som står på spel för de som äger fossilkapitalet. Varje omställning, hur vi än genomför den praktiskt, innebär att de här tillgångarna blir värdelösa. Det är företagsekonomiskt rationellt av dem att lägga en del av de värdena på politisk påverkan för att hejda omställningen. För världen i stort är det naturligtvis absurt, men för det enskilda bolaget är det logiskt.

Andra delar av kapitalet kan ha intresse av att driva på vissa delar av omställningen, som till exempel de som bygger vindkraftverk eller eldrivna fordon. En del företag dras med för att de ser att långsiktigt fossilberoende kommer vara en företagsekonomisk risk i en värld som väljer en annan väg. Vi förhåller oss pragmatiskt till det eftersom det finns uppenbara fördelar med att kapitalintressena drar åt olika håll. Där det går vill vi gärna isolera fossilkapitalet som de illegitima aktörer de är, på samma sätt som världen ofta vänt sig emot tobakbolagen.

Samtidigt finns det gemensamma kapitalintressen som står i vägen för en välfungerande omställning. De har till exempel mycket att förlora på ett skifte mot att fler stora investeringsbeslut avgörs politiskt, särskilt i ett sammanhang med en stark demokrati. Ju mer vi fattar beslut om produktion och investeringar utifrån en samhällsekonomisk helhetssyn, desto större är sannolikheten att vi hittar fram till bättre sätt att äga och organisera än att överlåta makten till aktiebolag.

Tanken att alla människor ska kunna känna trygghet i omställningen går också rakt emot deras intressen av att kunna hålla nere löner och arbetsvillkor. Ekonomiskt trygga människor har långt mer förhandlingsstyrka, och därför en tendens att agera friare snarare än att acceptera vad som helst en företagsledning försöker driva igenom.

Kapitalet har mycket mer utrymme att driva sina politiska intressen i ett samhälle där människor känner uppgivenhet och maktlöshet. En radikal omställning behöver tvärtom bygga på att människor känner sig redo att ta saker i egna händer och bestämma hur vår gemensamma framtid ser ut.

Det är ägarintressen och kapitalismens logik, inte okunskap, som är det grundläggande politiska problem i klimat- och miljöfrågorna. Den konflikten syns i produktionen, i politiken och i den ideologiska debatten. Och som vi ska under nästa rubrik så har de förändringar av kapitalismen som minskat

miljöbelastningen nästan helt haft sin grund i politiskt och/eller demokratiskt tryck, medan de nästan aldrig initialt sprungit ur kapitalismens egen logik (även om det har uppstått kapitalistiska företag med egna intressen i omställningen i takt med att politiken börjat ställa krav på och investerat i densamma).

2.6 Staten, kapitalet och demokratiseringen

Om vi i delarna 2.1-2.5 beskrivit kapitalismen, klassamhället, könsmaktsordningen och kapitalismens förhållande till naturen, så utvecklas här hur staten och demokratiseringen allt mer förändrat dessa förhållanden. Det handlar om så stora förändringar av den samlade politiska ekonomins sätt att fungera att varken världen eller de system vi beskrivit ovan går att förstå utan att beakta detta. Den politiska ekonomin har snarast blivit allt mer öppet politisk, kan man säga, och både staten och olika folkliga rörelser har blivit allt viktigare för den samlade politiska ekonomins sätt att fungera. I partiprogrammet sammanfattas det bland annat så här. Trots att just denna text antogs redan 2004 och det har hänt en del sedan dess så är problematiken och historieskrivningen fortfarande väldigt relevant för ett land som Sverige.

Den nyliberala offensiven mot offentligt ägande och mot arbetarrörelsens framsteg är både ett resultat av och en grund för den kapitalistiska stagnationen, med arbetslöshet och underutveckling på många håll som följd.

Välfärdsstatens och offentliga sektorns expansion under efterkrigstiden kunde ske av flera skäl: en gammal insikt om att socialpolitik behövdes för att hålla samman samhället, arbetarnas krav på att få ta del av sin egen ökade produktion och kapitalets behov av en effektivare reproduktion av arbetskraften och av en långsiktig arbetsfred. Det ekonomiska utrymmet fanns. Arbetarrörelsens krav fick inte gehör utan strid, men kunde tolereras. På 1960- och 70-talen fortsatte arbetarrörelsen att stärkas och samtidigt radikaliseras. Detta mötte starka reaktioner från kapitalets sida. Klasskompromissen sades upp steg för steg.

Kapitalets offensiv har förskjutit de politiska ramarna. Även regeringar som bestått av traditionella arbetarpartier har många gånger utfört politiska beställningsverk åt kapitalet. Anpassningen har som strategi visat sig vara misslyckad. En sådan politik har inte hävt den kapitalistiska stagnationen. Den ekonomiska tillväxt som trots allt ägt rum har gjort de rika rikare samtidigt som den synliggjort avsaknaden av politisk vilja att rättvist fördela samhällets resurser.

De framgångsrika angreppen på välfärden visar att reformer inom ramen för det kapitalistiska samhället snabbt kan rullas tillbaka när maktförhållandena mellan arbete och kapital förändras.

Här ska vi utveckla bakgrunden till den här utvecklingen, och visa hur demokratiseringen av staten öppnade för en kamp om den skulle användas för att stärka kapitalismen, könsmaktordningen, rasismen och miljöförstörelsen, eller för att frigöra oss och samhället från dessa maktordningar.

Från kriser och krig till jämlikhet och frigörelse

Såväl kapitalismen som könsmaktordningen som rasismen har alltså sina egna, delvis sammanlänkande, logiker. Men även om dessa maktordningar begränsar hur mycket progressiv politik en stat kan föra utan att först helt övervinna samma maktförhållanden, så kan en stark stat pådriven av demokratiska rörelser på flera sätt användas för att stärka jämlikhet, demokratisering och frigörelse. De tydligaste exemplen på hur kapitalismen förändrats genom sådant tryck underifrån är den gradvisa demokratiseringen av dels de politiska systemen, dels av den politiska ekonomin. När de här förändringarna varit djupgående har de oftast varit frigörande i flera avseenden, och motverkat orättvisor grundade såväl i klass som kön som rasism.

Den politiska demokratiseringen öppnar upp för den sociala demokratisering (jämlikhet, rätten till jobb, jämställdhet, välfärdsstaten, antirasistisk politik) som i sin tur både öppnar upp för och leder mot en ekonomisk demokratisering, av ekonomins och arbetslivets sätt att fungera, eftersom det är vad som krävs för att den sociala demokratiseringens ambitioner om allas frigörelse ska kunna förverkligas.

I Sverige drevs den politiska demokratiseringen drevs igenom av arbetarrörelsen, kvinnorrörelsen och liberala krafter, när högerns av rädsla för revolutioner pressades att acceptera demokratiseringen, efter första världskriget.

De borgerliga eliterna hade själva åstadkommit en enorm legitimitetskris för sig själva genom att initiera det första världskriget, vilket ledde till enorm materiell förstörelse och kring tio miljoner döda. Det gjorde att trycket för demokratisering ökade och till upplopp, revolutioner och revolutionsförsök i hela Europa (i Ryssland, Finland, Tyskland och Ungern ledde det till regelrätta socialistiska revolutionsförsök). Till sist gav borgerligheten med sig och accepterade allmän rösträtt i land efter land, i Sverige först 1919 (de första allmänna valen hölls 1921).

Men bara kort efter demokratins genombrott började den tryckas tillbaka igen av fascistiska rörelser i flera länder. Fascismen förenade delar av den gamla borgerligheten med grupper ur mellanskikt och arbetarklass som kände sig pressade av ekonomisk kris och stora politiska förändringar. 1929 accelererade de sociala spänningarna i stora delar av världen när den stora depressionen ledde till skenande arbetslöshet och inflation i stora delar av världen. En utveckling som kulminerade med att radikalare krafter kom till makten både till vänster och höger. De sista, de tyska nazisterna, initierade det största och värsta kriget i världshistorien. Andra världskriget ledde till ca 50 miljoner människors död, massiva industriella folk mord, och en enorm materiell förstörelse.

Fascismens nederlag i andra världskriget stärkte dock de demokratiska och systemkritiska krafterna som förenats mot den – från demokrater i allmänhet till socialister och kommunister och befrielseörelser över hela världen – vilket skapade utrymme för dem att påverka inte bara politiken utan även också den samlade politiska ekonomin igen. Efter andra världskriget drev arbetarrörelsen fram välfärdsstaten upp i Sverige och västvärlden, kommunistiska rörelser byggde upp statssocialistiska (om än auktoritära och inte lika rika som i väst) industriella välfärdsstater i Öst, och nationella rörelser i Syd befriade sig från europeiska kolonialstyren, och började med varierande och begränsad framgång bygga upp självständiga ekonomier och samhällssystem i sina länder.

Men inte bara genom staten – utan också genom själva sitt rörelsearbete, som beskrevs i avsnitt 1.5 – så har systemkritiska rörelser påverkat den samlade politiska ekonomins inriktning dramatiskt det senaste århundradet. Makten är inte bara reglerad genom staten, utan även genom civilsamhället.

Fackföreningarna har ändrat kapitalismens sätt att fungera på arbetsplatserna så att löntagarna fått ett större inflytande där, och samtidigt pressat till sig mer av det värde de själva skapar i företagen. De feministiska rörelserna har ändrat maktförhållandena, både genom lagstiftning och politiska reformer, och attitydförändringar som är kopplade till detta, vad gäller kön och sexualitet. Befrielseörelser i Syd har befriat sig från Nords formella kolonialstyren och delvis frigjort sig även från politiskt, kulturellt och ekonomiskt beroende av länder i Nord. Detta har i sin tur stärkt de antirasistiska rörelser som bekämpat rasistiska strukturer, apartheidsystem och diskriminering även i Nord.

Miljörelsen har påverkat staternas sätt att investera i och reglera kapitalismen så att dess påverkan på naturen ändrats dramatiskt på flera områden (samtidigt som staterna liksom tidigare fortsatt att driva på för ökad exploatering av naturen). Och sist men inte minst har de här rörelsearbetena gjort att sådana här rörelser direkt eller indirekt också kunnat påverka staternas politik.

Det handlar om stora förändringar som påverkat systemens logik (även om systemlogikerna fortfarande består så förändrar såväl staterna och rörelserna ständigt hur de fungerar), men i vilket håll detta har skett – i systemkritisk eller systemförstärkande riktning – har i stor utsträckning berott på *vilka* sociala och politiska krafter som drivit fram förändringen.

Den svenska modellens styrkor, framgångar och bakslag

Före andra världskriget var Sverige ett av de länder som hade hårdast klasskonflikter och flest strejker och arbetsmarknadskonflikter i Europa. Pådrivande i dessa konflikter var ofta arbetarrörelsens vänster/kommunisterna. Samtidigt dominerades Sveriges starka arbetarrörelse av ett stort socialdemokratiskt parti som stabilt höll regeringsmakten från 1932 ända till 1976 (om än ofta i samarbete med det mindre bondeförbundet och med röststöd från vänstern/kommunisterna). Det här läget skapade utrymme för kompromisser och ett relativt samförstånd mellan centrala delar av kapitalägarna och den socialdemokratiska delen av arbetarrörelsen om samhällsutvecklingen framåt (medan vänstern ofta utmanade samförståndet

från vänster och högerpartierna från höger). Framför allt i Europa efter andra världskriget, när nazismen besegrats och vänsterkrafter stärkt sina positioner i hela världen, skapade detta utrymme för ett ökat statligt engagemang i den ekonomiska politiken, centraliserade löneförhandlingar, ökade reallöner, minskade antal strejker, full sysselsättning, en snabbt växande industri efter kriget, och ett successivt uppbyggande av den begynnande demokratisering av staten och samhället som skulle komma att kallas välfärdsstaten.

En liknande utveckling skedde i hela västvärlden, men i Sverige gick själva välfärdsstatsbygget ofta längre än i andra länder, och liknande välfärdsmodeller byggdes upp i de andra nordiska länder. I Sverige skapade kombinationen av S-kontrollerad regeringsmakt (ständigt pådriven från vänster) som stod nära starka folkrörelser, stabilitet och utrymme att successivt bygga ut allt från en bostadspolitik för massivt byggande av hyresrätter med reglerade hyror, offentlig vård, jämlik skola och med tiden även äldre- och barnomsorg, omfattande socialförsäkringar för den som blev sjuk, arbetslös, gammal eller fick barn, omfattande arbetsmarknadspolitik, assistans för funktionshindrade, arbetsrätt, med mera. Jämlikheten och jämställdheten ökade vilket skapade förutsättningar för långsamt växande kritik av andra delar av kapitalismens, könsmaktsordningen och med tiden också miljöförstörelsen och rasismens andra negativa effekter, en utveckling som skulle kulminera från 1970-talet.

Den nordiska välfärdsmodellen skiljde ut sig på ett antal sätt. Dels genom att hanteringen av villkoren på arbetsmarknaden i väsentlig utsträckning skötes av arbetsmarknadens parter. Arbetsgivarnas organisationer och fackföreningarna förhandlade gemensamt om vad som skulle gälla kring löner, utan statens inblandning, och om anställningsvillkor, där lagstiftningen inte detaljreglerade, utan utgjorde en utgångspunkt som medvetet överlämnade till lösningar genom kollektivavtal. Grunden för den svenska arbetsmarknadsmodellen är än idag starka parter: välorganiserade fackföreningar och arbetsgivare med stor legitimitet och makt. I grunden är ju förhållandet mellan arbetsgivaren och den enskilde löntagaren ojämnt till arbetsgivarens fördel. För löntagarna är därför den kollektiva organiseringen och regler som bygger på den, helt avgörande. Löntagarnas ställning på arbetsmarknaden avgörs primärt av fem centrala områden, och den nordiska välfärdsmodellen fokuserade under efterkrigstiden på att upprätthålla förutsättningarna här. För att förstå varför klyftorna växt i Sverige de senaste trettio åren kan man se till hur dessa förutsättningar undergrävs på flera, men inte alla, sätt.

- 1) En politik för full sysselsättning: Först när det är balans mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden försvinner risken att arbetslösa ställs mot arbetande. Detta gör det lättare för facken att kräva en större del av löneutrymmet, både i termer av löner, arbetsvillkor och möjligheter att fortbilda sig i arbetet. Sedan 1990 har Sverige aldrig återfått en politik för full sysselsättning.
- 2) En aktiv arbetsmarknadspolitik skyddar och stödjer individer som blivit arbetslösa så att de kan komma tillbaka i bra och utvecklande arbeten. Med rätt utbildningssystem får vi en bättre matchning mellan

arbetsökande och de arbeten som växer fram och färre personer blir arbetslösa. Framför allt sedan alliansregeringens år 2006–2012 så har arbetsmarknadspolitiken försvagats, även om delar av den återkom efter det.

- 3) Starka trygghetssystem ger skydd för individer vid tillfälliga perioder av arbetslöshet, sjukdom, föräldraledighet samt när arbetslivet är slut. Det är även ett skydd för ekonomin som helhet vid större konjunkturedgångar. Arbetslöshetsförsäkringen förhindrar att en arbetslös ska tvingas acceptera en lägre lön eller sämre villkor. Sjukförsäkringen säkerställer att sjukdom inte leder till förlorat arbete och möjliggör rehabilitering tillbaka till arbetet. Föräldraförsäkringen och den medföljande rätten till föräldraledighet tryggar inkomst och rätten till arbete för den som skaffar barn. Pensionssystemet gör så att vi kan sluta arbeta när vi inte längre orkar. Även här har dessa försäkringar försvagats sedan 1990-talet, och allra mest under alliansåren, och har bara delvis återställts senare.
- 4) Ett starkt anställningsskydd reglerar hur en arbetsgivare får säga upp en anställning. Vid arbetsbrist gäller turordning – sist in, först ut – och lagen ger rätt till återanställning. Detta är en utgångspunkt som går att förhandla utifrån. Det hindrar att arbetsgivaren byter ut en anställd mot en arbetslös för att sänka lönerna, och motverkar godtycke från arbetsgivarens sida. Även här har dessa skydd undergrävts i flera omgångar. Fast anställda har fortfarande ett skydd, men allt fler på arbetsmarknaden saknar fast anställning och arbetsgivare får göra fler undantag idag än tidigare från turordningsreglerna när de säger upp folk med anledning av arbetsbrist.
- 5) Rikstäckande kollektivavtal gäller alla som säljer samma sorts arbete. Avtalen är bindande för arbetsgivarna, vilket innebär att de inte kan hota en enskild anställd med lägre lön eller sämre villkor. Trygga löntagare är starka löntagare som kan stå upp för sina rättigheter, kräva rättmätiga löner och bevara och utveckla trygghetssystem tillsammans med arbetsrättsliga villkor genom kollektivt fackligt arbete. Kollektivavtalen är fortfarande starka i Sverige, men särskilt i branscher med mycket underleverantörer, mycket oorganiserad (ofta utländsk och ibland rättslös) arbetskraft har villkoren och organisationsgraden pressats rejält. Även EU-regler har försvårat organisering där.

Många av de reformer som den svenska välfärdsmodellen byggdes ut med kom till eller fördjupades från 1970-talet, som ett svar på att såväl vilda strejker som såväl kvinno- som solidaritetsrörelser började pressa på för nya eller radikalare förändringar. Såväl dagens arbetsrättslagstiftning (även om den försvagats sedan 1990-talet) som den stora utbyggnaden av förskola och äldreomsorg drevs fram under denna tid.

Topprocentens andel av inkomster i olika länder 1900–2008

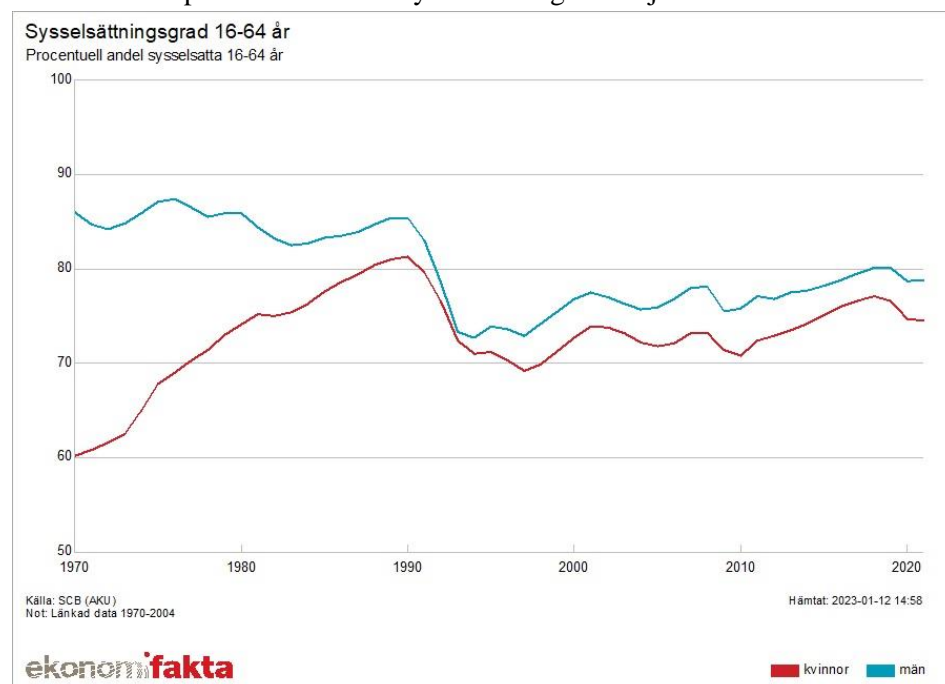
En tydlig effekt av detta var att inkomstskillnaderna minskade markant i Sverige (och en del andra länder) som vi kan se i figuren ovan. Fram till 1980-talet minskade topprocentens andel av de totala inkomsterna i samhället tydligt för att sedan öka rätt snabbt och tydligt. Kring 1980 var Sverige det mest jämlika landet i västvärlden.

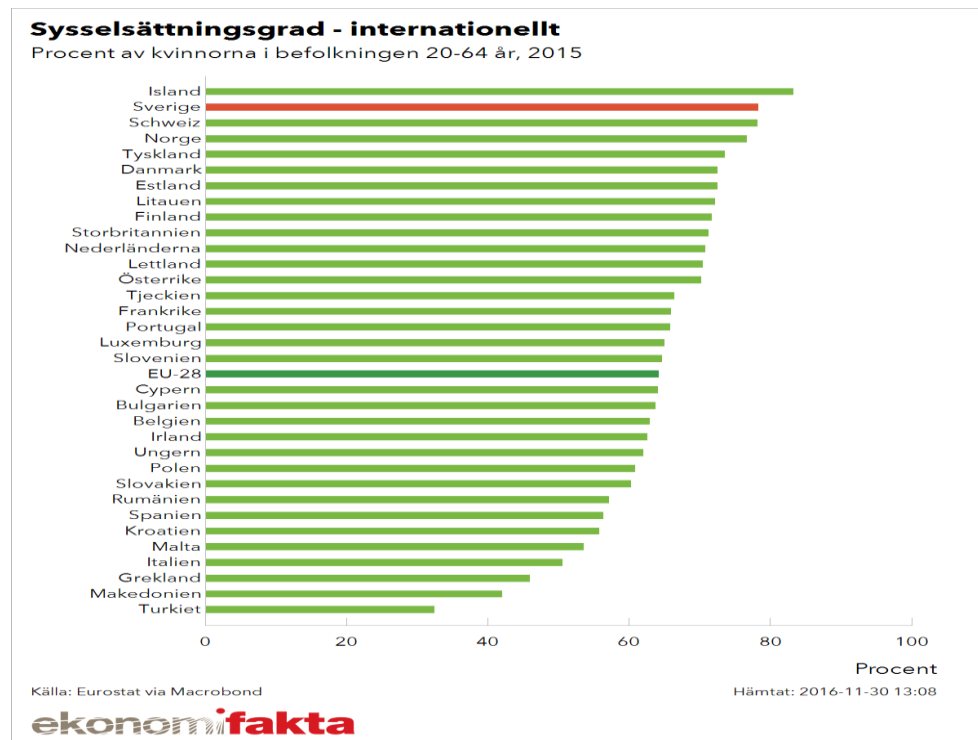
Den sociala jämlikheten ledde också till alltmer långtgående krav på demokratisering, först av arbetsplatserna och sedan av ekonomin generellt. 1976 antog LO-kongressen ett förslag om löntagarfonder för att öka löntagarnas ägande och inflytande i företagen. Vänstern/kommunisterna ville ta förslaget ännu längre. Även om löntagarfonderna bara genomfördes i urvattnad form på 1980-talet (och avskaffades helt av högerregeringen 1991) så visade de på den vilja och det tryck som växte fram inom arbetarklassen för att demokratisera även den ekonomiska makten. När löntagarna visste att det fanns jobb att få, och ett visst skydd både på jobbet och om man blev av med det, så vågade arbetarrörelsen ställa mer långtgående krav. Den politiska demokratiseringen öppnade upp för den sociala demokratiseringen (jämlikheten, rätten till jobb och välfärdsstaten) som i sin tur öppnade upp för den ekonomiska. Mönstret var likande i andra delar av Europa. I Tyskland och Italien diskuterade arbetarrörelsen liknande förslag, och i länder som Frankrike och England föreslog man istället omfattande förstatliganden av företag i liknande syften på 1970- och tidigt 1980-tal.

Den nordiska välfärdsmodellen skiljde också ut sig genom de sätt den även bidrog till ökad jämställdhet mellan kvinnor och män, på ett sätt som andra välfärdsmodeller inte gjorde i samma utsträckning. Den är den främsta anledningen till att jämställdheten på de flesta områden – politiskt deltagande och inflytande, andel sysselsatta kvinnor, hur stora löneskillnaderna är, hur stort ansvar män tar för hem och barn osv – är tydligt högre i Norden än i de flesta andra länder.

Som vi visade i del 2.3 om könsmaktsordningens politiska ekonomi, så ligger en stor del av de uppgifter som rör hem och familj traditionellt på kvinnor, och dessa utfördes tidigare till stor del obetalt. Utmärkande för den nordiska välfärdsmodellen är bland annat att relativt mycket skatt tas in från medborgarna (även om beskattningen ändrats mycket över tid), som sedan i stor utsträckning används till att anställa främst kvinnor, i stor utsträckning i den kraftigt utbyggda barn- och äldreomsorgen. I rikare familjer hade anställda kvinnor kunnat hjälpa till med barn- och äldreomsorg och hushållsarbete även tidigare, nu kom den avlastningen med barn- och äldreomsorg alla kvinnor till del. Därför kan också flera jobba, även heltid många gånger, vilket ökat kvinnors inkomster, deras självständighet och ekonomiska oberoende gentemot män, samt att deras tillgång till den offentliga arenan förbättrades. Allt detta har bidragit starkt till att Sverige och andra nordiska länder fått en mycket hög total sysselsättning, och framför allt en hög sysselsättning bland kvinnor, i takt med att den offentliga välfärden, särskilt då barn- och äldreomsorgen, byggts ut. Från 1960 till slutet på 1980-talet steg andelen offentligt anställda från 15 till 30 procent av den arbetande befolkningen. Framför allt detta hade en mycket stor effekt på kvinnors sysselsättning. Den blå kurvan visar mäns sysselsättning över tid, och den röda kvinnors.

Sysselsättningsgraden för kvinnor i Sverige är alltjämt hög jämfört med hur det genomsnittligen ser ut i EU-området, trots att den sjönk i samband med omställningen av den ekonomiska politiken åren runt 1990, vilken ledde till att hundratusentals jobb försvann från offentlig sektor. Även många privata jobb försvann då så hacket i sysselsättningen kring 1990 syns även för män. Men de könsmässiga effekterna av de stora nedskärningarna märktes på andra sätt för kvinnor eftersom de som blev kvar inom den offentliga sektorn nu förväntades göra ungefär samma jobb med mycket mindre personal, vilket ledde till ökad stress och ohälsa bland kvinnor på 1990-talet. Allt detta visar hur viktigt valet av ekonomisk politik är för både sysselsättningen och jämställdheten.

Grafen visar kvinnors sysselsättning i europeiska länder, med Sverige (rött) och andra nordiska länder i topp.

Sammanfattningsvis så omfördelar den svenska och nordiska välfärdsmodellen – i princip – tydligt mer än mer liberala och konservativa välfärdsstater, som har låga skatter och behovsprövade och begränsade välfärdsinslag för de fattigaste. Detta genom att den nordiska modellen tar in mer skatt efter bärkraft totalt från hela befolkningen, och sedan även bekostar mer välfärd generellt, i form av kostnadsfri välfärd eller välfärd med låga avgifter, samt socialförsäkringar som ersätter inkomstbortfall, och som därmed är mer än bara ett grundskydd. Som visats ovan så har dock även flera delar av den svenska välfärdsmodellens omfördelande inslag försvagats de senaste decennierna, och Sveriges skattesystem är idag ett av de minst omfördelande bland OECD-länderna. Tack vare de kvarstående generella inslag, som att relativt hög total skattesats, så finns det fortfarande ganska många drag som minskar effekterna av inkomstskillnader, och direkt minskar dem mellan till exempel män och kvinnor.

Den nordiska och svenska modellen är ett av världens mest kända exempel på hur mycket staten och demokratiseringen i praktiken kan förändra såväl kapitalistiska som patriarkala förhållanden – samtidigt som den stärker den ekonomiska och senare även miljövänliga inriktningen på ekonomin – när progressiva krafter dominerar samhället.

Men dagens nordiska modell är också ett exempel på motsatsen – på hur snabbt nedmonterandet av statens sociala inslag kan ske när andra politiska krafter får greppet om staten och samhällsutvecklingen. Hur och varför det skedde ska säga några saker om nu.

Finansialiseringen, nyliberalismen och EU

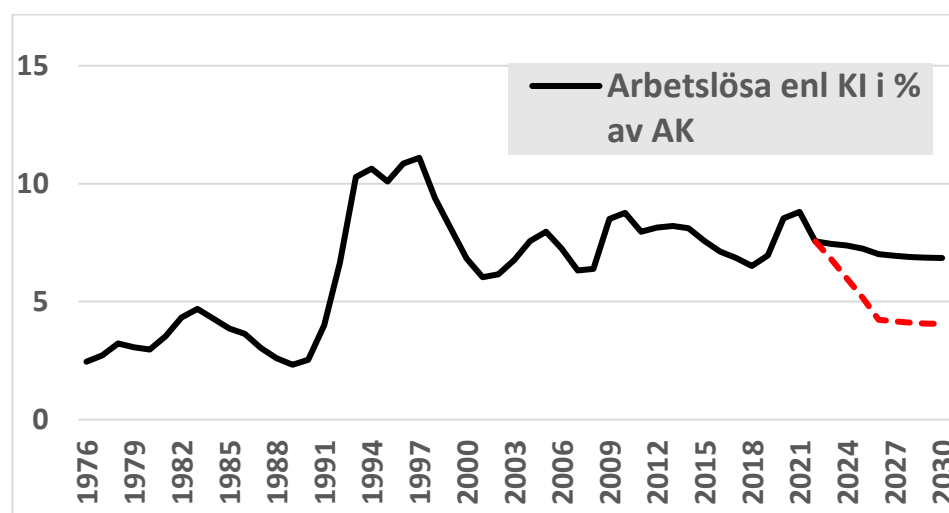
Utbyggnaden av välfärdsstaten ledde alltså till en snabb social och ekonomisk utveckling i Sverige och övriga västvärlden. Eftersom det skedde inom ramen för en kapitalistisk politisk ekonomi så skapade det dock med tiden växande problem för kapitalet, vilket i sin tur ledde till att efterkrigstidens ekonomiska guldålder och relativa politiska samförståndsanda började utmanas, även från höger. En utveckling som från 1990-talet och framåt förändrat den svenska modellen, och lett till ökade klyftor och svagare demokratisk styrning av den politiska ekonomin på flera sätt.

Framåt 1970-talet hade kapitalets lönsamhet minskat successivt i Sverige, just som en följd av den positiva utvecklingen innan. Sveriges ekonomi hade stärkts snabbt efter kriget, och den långa perioden av hög investeringstakt, hög sysselsättning och hög kapitalkoncentration hade stärkt arbetarrörelsens förhandlingsstyrka, och lett till allt radikalare krav underifrån. Inte bara pressades vinsterna ned för att få upp lönerna, arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet ifrågasattes allt mer, samtidigt som länder som förstörts i kriget började hinna ikapp Sverige ekonomiskt så konkurrensen ökade. Successivt började även konkurrensen från länder i Syd som industrialiserats öka. Industrikapitalet bemötte särskilt löneökningar mm med prisökningar, som förvärrades av den oljeprishock som utlöstes när de oljeproducerande länderna (i OPEC) gick ihop om att höja oljepriserna vid samma tid. Inflationen drog iväg och ekonomin saktade av. Resultatet blev en lönsamhets- och förtroendekris i de kapitalistiska ekonomierna under mitten av 1970-talet. Parallellt med lönsamhetskrisen undergrävde förlusten i Vietnamkriget och Sovjetunionens och Sydländernas ökade politiska styrka särskilt USA:s position i världen, samtidigt som allt större internationella valuta- och kapitalflöden (framför allt den så kallade "eurodollarmarknaden": flytande internationellt kapital som inte var reglerat av stater, som de flesta valutor i övrigt var då) försvagade staternas förmåga att reglera sina ekonomier. Skulle såväl kapitalets lönsamhet och kontroll över samhällsutveckling upprätthållas, i såväl Sverige som övriga västvärlden, behövde något göras. Både internationellt och i Sverige så började kapitalets företrädare samlas för motoffensiver på flera plan. I USA och Storbritannien valdes konservativa antikommunistiska ledare som Ronald Reagan och Margaret Thatcher. De tog strid mot både arbetarrörelser i respektive land nationellt och militärt mot vänsterrörelser och vänsterregeringar internationellt. Samtidigt började USA satsa enorma pengar på upprustning, vilket ökade importen från bland annat Sverige kraftigt.

Men även det svenska kapitalet var tidigt ute och formulerade på flera sätt de mest långtgående nyliberala visionerna och strategierna för att rulla tillbaka arbetarrörelsens inflytande och öka lönsamheten. Istället för att knorrande

acceptera den ordning som rådde började först Svenskt Näringsliv (som då hette Svenska arbetsgivarföreningen, SAF) och sedan den politiska högern med Moderaterna i spetsen, kräva att välfärden skulle rullas tillbaka och privatiseras, marknader avregleras och lönerna sänkas. Detta påverkade även socialdemokratiska regeringar kraftigt, som bland annat avreglerade kapital- och valutamarknaderna på 1980-talet. Detta öppnade för en samhällsekonomiskt mycket riskabel men för finanskapitalet mycket lönsam ”finansialisering” – eller spekulatöns ekonomi, lite förenklat – som bara utvidgats sedan dess. Genom ökad utlåning (som ger ränteinkomster), snabbare förflyttning av kapital så att skillnader i pris på olika varor, valutor och värdepapper snabbt kunde omsättas i handel och avkastning och olika andra former av avancerade finansiella innovationer kunde profitnivåerna växa igen. Finansialiseringen var snabb och omfattande. På 1990-talet var så mycket som 98–99% av valutahandeln mest spekulativ och privata finansiella tillgångar – aktier, stats- och företagsobligationer och banktillgodohavanden) – gick från att vara ungefär lika stor som den övriga BNP 1980 till att vara tre och en halv gånger så stor 2006 (Huffs Schmidt, 2008, s 105–107). När lönerna började släpa efter vinsterna från 1980-talet så kunde finansialiseringen dessutom både hålla ekonomin flytande (tills bubblorna sprack i de ekonomiska kriserna 1992 och 2008) och skapa nya ränteinkomster för kapitalet genom att låna ut pengar till löntagarna som använde dem för konsumtion av till exempel bostäder.

Finansialiseringen och de sänkta skatterna bidrog starkt till att en stor ekonomisk kris i början av 1990-talet slog extra hårt i Sverige. Den ekonomiska politiken lades om så att arbetslösheten steg rejält – för att aldrig senare komma tillbaka till full sysselsättning igen, och reallönerna stagnerade.

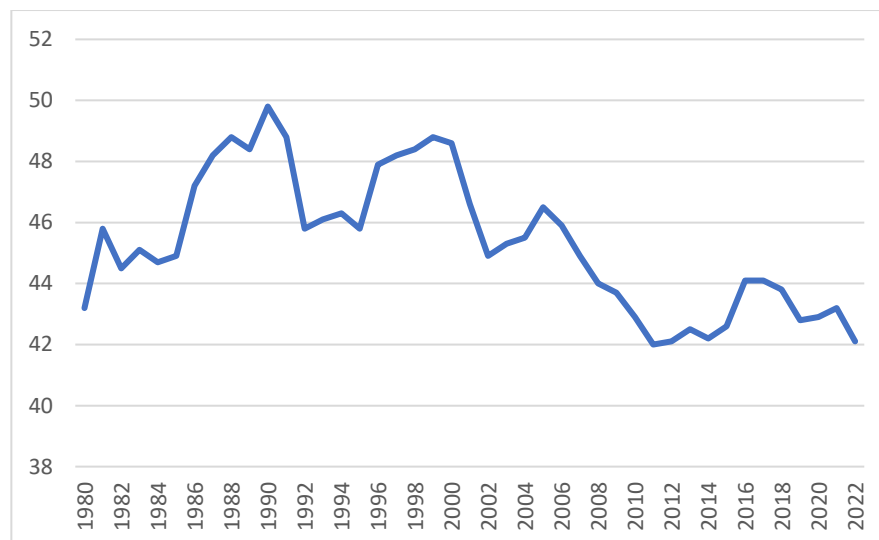

Grafen visar förändringen av arbetslösheten 1976 till (prognostiserat) 2030. Det röda strecket är med Vänsterpartiets förslag till investerings- och ekonomisk politik. Notera hur paradigmskiftet i den ekonomiska politiken tidigt 1990-tal ledde till permanent högre arbetslöshet.

Samtidigt öppnade den borgerliga regeringen nya möjligheter till lönsamma investeringar från 1992 genom privatisering av gemensam egendom – en utveckling som sedan fortsatte nästan oavsett färg på regeringar, kommuner och regioner framöver. Svenska statliga bolag privatiserades för hundratals miljarder. Offentliga monopol inom järnväg, telekommunikationer, energi, apotek, post, och så vidare bröts upp och privatiserats helt eller delvis. En utveckling som i stora drag fortsatte under S-ledda regeringar senare, och än mer i borgerligt ledda kommuner och landsting. 2009 plockade privata välfärdsbolag ut ca 50 miljarder kronor årligen av våra skattepengar, varav mer än 8 miljarder brutto togs ut i vinst 2009. Den genomsnittliga lönsamheten för privata bolag i samma sektor var dubbelt så hög som i näringslivet i övrigt, 15 procent jämfört med 8 procent (SCB). En utveckling som i stort fortsatt sedan dess. Även om Vänsterpartiet och andra kritiska röster lyckats vända opinionen i frågan och tvinga S-Mp-regeringen att lägga fram förslag på lagstiftning mot vinstuttag i välfärden så har den borgerliga majoriteten i riksdagen stoppat sådana försök.

Fastän välfärdsstaten i flera avseenden består även sedan den nyliberala vändningen 1990 så har den i flera steg försvagats och blivit mindre omfördelande och mer marknadsstyrd. Neddragningarna, privatiseringarna och marknadiseringen av skola, vård och omsorg har ofta lett till minskande kvalitet, vilket urholkar förtroendet för välfärdsstaten och de demokratiska institutionerna. Det syns på flera sätt. Skattekvoten har sänkts från 49,8 procent 1990 till 42,2 procent 2022, vilket motsvarar 440 miljarder kronor i minskade skatteinkomster varje år.

Figur Sveriges skattekvot, 1980–2022 , procent av BNP

Som nämndes även i inledningen och i avsnittet om klassamhället så har Sverige också blivit det OECD-land där (tillsammans med Nya Zeeland) den ekonomiska ojämlikheten ökat mest sedan mitten av 1980-talet. Skillnader mellan hushåll och mellan stad och land har ökat kraftigt. En viktig orsak till de ökade klyftorna är hur det svenska skattesystemet utvecklats. Sverige har gått från att vara ett av de länder vars skattesystem omfördelar mest till att ha det

minst omfördelade skattesystemet inom EU:s kärnländer.⁸ Vi är ett av få OECD-länder som varken har en förmögenhetsskatt, arvs- och gåvoskatt eller en fastighetsskatt som är kopplad till bostadens (fulla) värde.

Inkomstutvecklingen i den nedre delen av inkomstfördelningen förklarar också en del av den ökade ojämlikheten. I dessa inkomstkikt utgör transfereringarna från det offentliga en större andel av inkomsten än i de högre inkomstkikten. Ersättningen i de flesta transfereringssystemen har utvecklats svagare än inkomsterna i övrigt, vilket har bidragit till de ökade inkomstskillnaderna. Efter 2017 har, efter tryck från Vänsterpartiet, tak och ersättningsnivåer i flera av försäkringarna höjts. Men den allmänna bilden består; värdet av de flesta socialförsäkringar har urholkats över tid. Barnfattigdomen har blivit utbredd och ensamstående föräldrar har fått en särskilt utsatt situation.⁹

Ett annat skäl till att ojämlikheten ökat är att inkomsterna från kapital har ökat markant sedan mitten av 1990-talet. 2020 uppgick de till drygt 340 miljarder kronor, och eftersom fördelningen av kapitalinkomsterna är mycket ojämn har det lett till kraftigt ökade klyftor.¹⁰ De ökande inkomstskillnaderna påverkar naturligtvis också förmögenhetsfördelningen. Den är betydligt mer ojämnt fördelad än inkomsterna. Den tiondel av befolkningen med de största förmögenheterna beräknas äga 74 procent av den sammanlagda privata förmögenheten i Sverige, varav den rikaste procenten äger cirka 35 procent.¹¹

Slopandet av arvs-, förmögenhets-, fastighets- och värnskatten har främst förstärkt efterfrågan i redan ekonomiskt starka kommuner, medan neddragningar i offentlig verksamhet, familjepolitiken, sjukförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen främst drabbat redan ekonomiskt svaga kommuner. Stora kostnader som tidigare var statliga har lastats över på ofta fattigare kommuner, och kommunernas försörjningsstöd fungerar idag som en a-kassa. Vilket i sin tur gjort att skiljer 6 kronor mellan hög- och lågskattekommuner, motsvarande en skillnad på omkring 2 000 kronor i månaden för en medelinkomsttagare.

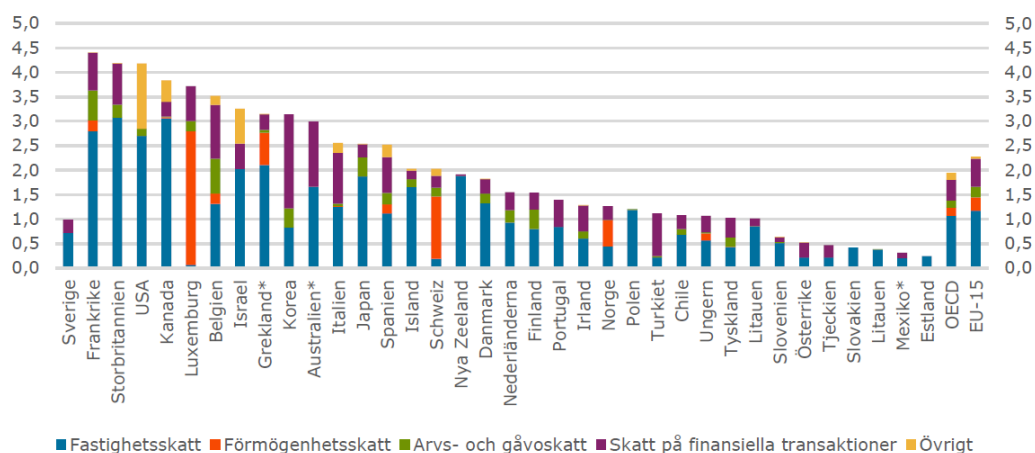
⁸ Verbist, G. & Figari, F. (2014), "The redistributive effect and progressivity of taxes revisited: An International Comparison across the European Union", EUROMOD Working Paper No. EM 6/14. Studien har 1999 och 2008 som jämförelseår. Med EU:s kärnländer avses de 15 länder som ingick i EU 1998.

⁹ <https://www.dagenssamhalle.se/styrning-och-beslut/kommunpolitik/klyftan-mellan-barn-i-sverige-ar-forodande/>

¹⁰ SCB.

¹¹ Credit Suisse Research Institute (2021), "Global Wealth databook 2021".

Figur X Skatt på egendom i OECD-länderna 2017, procent av BNP

Ungefär hälften av de ökade klyftorna sedan 1995 kan härledas till kapitalinkomsterna.¹² Kapitalinkomsterna är också ojämnt fördelade mellan kvinnor och män, där kvinnors andel av de totala kapitalinkomsterna uppgår till cirka 30 procent.¹³

Den svenska välfärdsstatens starkt utjämnade och avkommersialiserande effekter kan alltså beskrivas som en massiv institutionaliserad demokratisering av kapitalismen och könsmaktsordningen. Men det var ingen utveckling som kom av sig självt, utan som en följd av arbetarrörelsens och andra folkrörelser starka mobilisering och reformering av samhället. I takt med att kapitalintressen både stärktes internationellt och lyckades mobilisera både ideologiskt och genom att driva fram en politik med högre arbetslöshet, svagare arbetsrätt och avreglerad offentlig verksamhet och välfärd, så försvagades arbetarrörelsens förmåga att inte bara utveckla utan även att försvara välfärdsstaten. Viktiga delar av välfärdsstaten finns ännu kvar. Sysselsättningen är fortfarande bland de högsta i EU, inte minst för kvinnor, välfärdsstaten är fortfarande omfattande och föräldraförsäkringen är den bästa i världen. Men tryggheten och jämlikheten har minskat och välfärdens kvalitet undergrävt av besparingar och marknadsreformer.

Under de senaste åren har dock såväl Vänsterpartiet som andra krafter i samhället allt mer utmanat den nyliberala ideologiska omdaning av välfärdsstaten, och idag är det snarare högerns förmåga att mobilisera en del av löntagarna utifrån bland annat rasistiska och repressiva argument som gjort att inte den ekonomiska politiken och välfärden har kunnat utvecklas i positiv riktning igen. De gånger Vänsterpartiet har kunnat förhandla sig till inflytande i politiken under de senaste 25 åren så har flera förstärkningar av välfärdsstaten ändå skett, från arbetsmarknadspolitik till förstärkningar i välfärdssektorn och bostadsbyggande, till senast 2021 och 2022, kraftigt höjd sjukersättning, sjukpenning och garantipensioner. Och även borgerliga krafter har tvingats till

¹² SNS (2018), Konjunkturrådets rapport 2018, ”Kapitalbeskattningens förutsättningar”.
¹³ Ownershift (2019), ”Vem äger Sverige?”.

stora statsingripanden under till exempel finanskrisen 2008 och framåt för att förhindra en ekonomisk kollaps för banker och ekonomi.

För att sammanfatta så är staten idag en ännu större spelare i den kapitalistiska ekonomin än tidigare, och om det är demokratiska systemkritiska krafter, eller borgerliga som kontrollerar den, får mycket stor betydelse för hela den politiska ekonomins inriktning, och möjligheterna att fortsätta demokratisera samhälle och ekonomi. Sedan 1990-talet så har dock allt fler av ramarna för såväl politiken i allmänhet som den ekonomiska politiken börjat sättas på en arena där Sveriges väljare bara har ett begränsat inflytande: den Europeiska unionen, EU.

I EU har globaliseringen gått längre än i någon annan del av världen, vilket åstadkommit genom att EU tagit över stora delar – men inte alla – av staternas funktioner. Men till skillnad från i Sverige så utgår EU:s prioriteringar bara från demokratiskt valda politikernas prioriteringar. Riktningen på politiken i EU anges också från dess ”grundlag” eller konstitution: där unionens ”fyra friheter” – för kapital, arbete, varor och tjänster – är överordnade andra sociala och demokratiska rättigheter. EU-grundlagen pekar också ut en riktning för unionens utveckling, mot en federal och starkt nyliberal stat. Den gemensamma valutan är ett sådant steg, framväxten av ett gemensamt försvar, rekommendationer och ibland tvingande beslut drar åt samma håll. En tjänstemannainstitution – kommissionen – lägger förslag som ska ta EU längre i den riktning som grundlagen anger. En domstol tolkar det länderna beslutar om utifrån EU:s konstitution och kan överpröva regeringarnas beslut. EU-parlamentet har begränsad makt och lågt valdeltagande men även den inskränker den nationella demokratin på vissa områden. Slutligen så finns ministerrådet, där ministrar från EU:s medlemsländer, tillsammans med EU-parlamentet, tar beslut om kommissionens förslag. EU:s inriktning och konstruktion har drivits fram av olika politiska krafter men den starkaste har varit kapitalet, vilket märks tydligt på prioriteringarna i grundlagen.

Det här har gjort att länderna – som redan innan hade svårt att hantera det allt starkare internationella kapitalet – i flera avseenden har fått ännu svårare att göra det. Bland annat har det bidragit till social dumping (för att människor kan röra sig över gränserna samtidigt som det blivit svårare att försvara sociala och fackliga rättigheter), stärkt finanskapitalet och lett till att kriser (som Euro- och skuldskrisen efter 2008) förvärrats.

Det finns fortfarande betydande möjligheter att föra nationellt självständig ekonomisk politik inom EU, särskilt för Sverige som har starka finanser och en självständig valuta. Men på grund av ramverk som gäller där, som att penningpolitiken inte regleras för att maximera sysselsättningen (som den gjorde före 1990) så försvåras en progressiv politik på flera sätt.

En påbörjad men otillräcklig omställning

Att snabbt anpassa våra samhällen så att de håller sig inom de planetära gränserna är en ödesfråga för mänskligheten. Mycket av de stora förändringarna av vårt konsumtions- och produktionsmönster måste genomföras de närmaste

tio åren. Det är en utveckling som har påbörjats tack vare ett starkt demokratiskt och politiskt tryck att förändra hur kapitalismen fungerar, men utan ett ännu högre politiskt tryck kommer det inte att räcka till. För att klara omställningen måste staten och politiken ta en betydligt aktivare roll i samhällsutvecklingen än den gjort den senaste trettio åren.

Vänsterpartiet vill att klimat- och miljöpolitiken ska göras till en central del av all politisk och offentlig verksamhet. På global nivå måste de rika länderna – som stått för de största klimatutsläppen historiskt och än idag – stå för de största utsläppsminskningarna och den snabbaste teknikutvecklingen och omställningen. Genom att Sverige går i bräschen för det arbetet kan vi ta största möjliga globala ansvar, samtidigt som vi stärker både vår industri och ekonomi och ställer om hela samhället i en mer ekologisk, socialt och ekonomiskt hållbar riktning. Andra länder behöver göra samma sak och Sverige kan vara ett av länderna som visar vägen för det. Forskningen är tydlig med att effektiva utsläppsminskningar i grova drag endast kan uppnås på tre olika sätt.

- (1) Genom nya tekniska innovationer som innebär att utsläppen minskar från befintlig verksamhet,
- (2) genom beteendeförändringar och
- (3) genom minskad konsumtion och förändrad efterfrågan.

Vänsterpartiet är på det klara med att det kommer krävas att alla dessa tre sätt implementeras.

Samhället behöver emellertid vara mycket tydligt med att det är genom ändrade förutsättningar – investeringar, innovation, storskaliga samhällliga projekt – som de största effekterna kommer uppnås. Nya järnvägssatsningar kommer ställa om resandet från inrikesflyg till tåg och bilåkandet till kollektivtrafik. När vi gör om miljonprogrammet till ett bostadmiljöprogram för vår tid förbättrar vi boendemiljöerna och åstadkommer stor klimatnytta.

Ett skäl till att den nuvarande klimatpolitiken delvis misslyckats är att marknadsförespråkare förordar så kallade ”teknikneutrala instrument” och marknadslösningar. Det innebär i praktiken att prissätta utsläppsenheter och låta marknaden anpassa sig till den nya kostnadsbilden. Marknaden får lösa fördelningsfrågan mellan ny teknik, beteendeförändringar och minskat konsumtionsutrymme, även avseende vilka hushåll som tvingas att minska konsumtionen.

Men marknaden kan inte lösa kritiska systemfrågor. Det går exempelvis inte att bygga elbilar om det inte finns tillräckligt med laddstolpar eller en utbyggd förnybar elproduktion och nätkapacitet. Konsumtion som är fossilfri måste också initialt kunna utvecklas utan det grundläggande marknadskravet på lönsamhet. Det helhetsansvaret kan bara det offentliga ta och när det inte gör det hålls nödvändiga förändringar tillbaka. Sammantaget gör det att införandet av ny teknik går alldeles för långsamt och mycket av utsläppsminskningarna i praktiken måste tas via beteendeförändringar och minskad konsumtion, en

strategi som både riskerar att möta stort motstånd och dras med betydande ineffektivitet.

Ett annat lika viktigt skäl är att pris på koldioxid – koldioxidskatt – har en regressiv effekt. Höginkomsttagare som konsumerar mer (större utsläpp) betalar förvisso mer i kronor men som andel av inkomsten blir effekten mindre än för låg- och medelinkomsttagare. Det innebär att effekten blir att marknaden skapar mest undanträngning av konsumtion hos de hushåll som redan idag har lägst utsläpp och inte heller kan bibehålla sin konsumtion med hjälp av minskat sparande.

Effekten av att i för hög utsträckning förlita sig på marknads prismetanism i klimatpolitiken leder till ökade ojämlikhet och en mycket långsam takt på införandet av ny fossilfri teknik. Det har inneburit att politiken inte vågat sätta ett pris på koldioxid som verkligen skulle leda till att målen uppfylls. Denna konflikt är bestående och inget tyder på att den kommer ändras. Ett exempel på detta är att till och med när marknaden driver upp bensinpriset kommer det omedelbart partipolitiska initiativ att sänka skatten för att kompensera för marknads prishöjning. Det är lättare med vacker retorik än att nå målen.

Denna inriktning på klimatpolitiken, som försvarats av såväl borgerliga som socialdemokratiska regeringar, är ohållbar. Samhället ska inte subventionera fossila drivmedel, förhålla utbyggnaden av nödvändig infrastruktur eller genom passivitet försvåra den underlåtelsskuld som växer i takt med att ingenting görs.

Det behövs istället en klok och rättvis klimatpolitik som går att genomföra i praktiken och där målen nås. En sådan politik måste uppfylla två villkor: (1) respekt för medborgarnas prioriteringar avseende ny teknik, beteendeförändringar och minskad konsumtion och (2) att omställningen upplevs som fördelningspolitiskt rättvis. Här måste hela statens verktygslåda användas mycket aktivt och medvetet. Investeringar, reglering och ekonomiska incitament måste kombineras på ett sådant sätt att dessa villkor möts.

I klimatomställningen är tid en helt avgörande faktor. Det krävs därför en koordinerad omställning av ekonomin omgående. Det offentliga åtagandet för att genomföra klimatomställningen måste stärkas och det privata – såväl det enskilda som företagens – ansträngningar underlättas och understödjas.

Diskussionsfrågor – Staten, kapitalet och demokratiseringen, och ekosystemens politiska ekonomi:

- I texterna ovan summeras ett antal sätt på vilka staten och demokratiseringen förändrat den samlade politiska ekonomins sätt att fungera. Nämn något exempel på hur såväl arbetarrörelsen som kapitalet använt staten för att stärka sina positioner.

- Som också visas ovan så bryter välfärdsstaten med såväl kapitalismens som könsordningens inneboende logiker på flera sätt – nämn några.
- Den svenska modellen är inte statiskt eller färdigt system – utan snarare en modell som stärker arbetsklassen och demokratin gentemot kapitalägarna, via fem olika pelare. Gå igenom vilka de är och hur väl de fungerar idag. Hur kan de stärkas och behövs det fler ”pelare” och isf vilka då?
- EU:s regelverk bygger, även om det finns flera nyanser, snarare på en omvänd logik mot välfärdsstaten och den svenska modellen, det vill säga att EU:s institutioner på många områden stärker kapitalet gentemot arbetarrörelsen och demokratin. Ge några exempel på det. Försök också komma på några exempel där EU istället stärker demokratiska och sociala rättigheter.
- I partiprogrammet skriver vi så här: ”Vårt ekologiska förhållningssätt baseras på en insikt om att den samtida miljöproblematiken har sin huvudsakliga orsak i de specifikt kapitalistiska sociala och ekonomiska förhållandenas dynamik. (...) Vänsterpartiet vill omsätta denna insikt i politisk handling. Vi menar att en hållbar ekologisk utveckling är intimt förknippad med en hållbar mänsklig utveckling. /.../ Miljöutrymmet är inte statiskt. Det kan minskas ytterligare genom rovdrift och miljöförstöring, men också ökas genom mer miljövänliga produktionsmetoder.” På vilka sätt är en ekologiskt hållbar utveckling en förutsättning för en socialt hållbar sådan, och vice versa? På vilka sätt kan miljöutrymmet krympa respektive öka?
- I texterna ovan redogörs också för varför klimat- och miljöomställningen trots decennier av diskussioner inte klarat att vända utvecklingen på flera områden, exempelvis klimatutsläppen. Diskutera i vilken utsträckning detta kan sägas koppla till de ”marknadsledda” omställningsidéer som varit förhärskande de senaste decennierna, och under vilka förutsättningar det som ovan kallas ”en statsledd omställning” skulle kunna komma längre (båda beskrivs under ”Den påbörjade med otillräckliga omställningen” ovan).

2.7. Imperialismens politiska ekonomi

Som diskuterats flera gånger tidigare ovan så skapar kapitalismen inte bara klyftor mellan klasser utan även mellan rika och fattiga länder – eller mellan kapitalismens ekonomiskt dominerande centrum respektive ekonomiskt beroende och svagare periferier, för att uttrycka det mer exakt. När skillnaderna väl skapats fortsätter det kapitalistiska systemet såväl genom sin egen ekonomiska logik – när den inte korrigeras av andra faktorer – som genom politiska, militära och kulturella maktmedel att förstärka dessa skillnader. Det är det senare vi menar när vi beskriver världsordningen som inte bara kapitalistisk, utan också imperialistisk, i partiprogrammet (det finns många olika imperialism-definitioner med olika nyanser, vissa smalare som bara fokuserar

på militärt våld, andra bredare, som fokuserar på kapitlexport osv, här utgår vi från den sammantagna analys vi grovt sett har i partiprogrammet). Vi utvecklar mer nedan vad det betyder, hur även den imperialistiska maktordningen har förändrats över tid (både innan och i och med Rysslands invasion av Ukraina) och hur Vänsterpartiet förhåller sig till detta.

Som beskrevs i inledningen av ideologiskolan så har dock befrielseörelser och arbetarrörelser i världens fattigaste länder även förändrat den globala kapitalismen. Ibland har det lett till att nykoloniala eller andra hårdföra regimer uppstått istället, men i bästa fall har det istället lett till att de lyckats demokratisera och/eller utveckla sina länders ekonomier, i strid med de imperialistiska maktordningarna. I partiprogrammet beskriver hur vi hur detta är något som fortfarande pågår, och hur Vänsterpartiet förhåller sig till och ser på det.

Vänsterns grundläggande politiska målsättningar – att demokratisera samhället och skapa en värld baserad på jämlikhet, jämställdhet, solidaritet och ekologisk hållbarhet – utmanar rådande maktförhållanden i världen. Nationella framsteg måste kompletteras med byggandet av en solidarisk internationell ordning för att bli varaktiga. Vi har därför både kortsiktiga och långsiktiga intressen av att ha en löpande och aktiv diskussion med vänstern i andra delar av världen för att motverka svenskt deltagande i imperialistisk maktpolitik och för att ta aktiv ställning till hur vi i Sverige mest strategiskt kan stödja vänstern och en progressiv utveckling i andra länder.

Det internationella arbetet måste ständigt verka för alla länders rätt till demokratisering, och till medel som gör att de kan uppnå konkret social och ekonomisk utveckling. Såväl på lokal och nationell som regional och global nivå behöver makt föras över från transnationella oligopol och politiska och byråkratiska eliter till demokratiskt kontrollerade system. Det finns ett stort behov av internationella politiska och ekonomiska samarbeten med social och ekologisk inriktning. Idag saknas dock starka och demokratiskt förankrade internationella organ för detta. Då kan det mest effektiva vara att först nationalisera den ekonomiska och politiska makt som nu ligger utan demokratisk kontroll – en strategi som visat sig framgångsrik i Latinamerika.

Vissa länder och regioner i Syd och Öst har i viss utsträckning lyckats motverka Nords globala maktmonopol genom att bygga upp mer självständiga ekonomier och statsapparater. Detta är en förutsättning för att en jämlik global ordning ska kunna växa fram, och Vänsterpartiet verkar för att Sverige ska understödja denna utveckling. Men lika lite som Nord har rätt att i eget intresse tvinga igenom sin politik med våld och påtryckningar på Syd och Öst, har eliter i något land rätt att förtycka sina egna befolkningar i namn av ekonomisk utveckling. Vi stödjer uppbyggnaden av en mer demokratisk världsordning där fattiga och små länder och befolkningar ska ha rätt och möjlighet att hävda sina intressen mot såväl nya som gamla stormakter. Vi stödjer alltid demokratisering som växer underifrån och vi ser demokratisk, social och ekonomisk utveckling som förutsättningar för varandra.

Nedan kommer vi utveckla den analys av den globala politiska ekonomin som ligger bakom de här ställningstagandena och strategierna. Det finns även mer daterade analyser av hur imperialismen fungerar i partiprogrammet, som tar fasta på den tendens USA hade, när de delarna av programmet skrevs, att väldigt aktivt försöka omstöpa världen med öppen militär makt, som med invasionerna av Afghanistan 2001 och Irak 2003. Sedan dess har såväl USA som andra stormakters ageranden, styrkepositioner och strategier förändrats en del, vilket vi utvecklar nedan.

Strategiska monopol och konkurrerande respektive kollektiv imperialism

Den globala kapitalismen vilar alltså även på bland annat politiska och militära maktförhållanden. Men medan den världsordningen tidigare baserades framför allt på vilka länder som var industrialiserade och inte så baseras den idag mer på kontroll över några strategiska globala monopol, inklusive militära sådana, som ger och upprätthåller överläge i den globala ekonomin. Idag spelar exempelvis kontroll över finansiella flöden, högteknologi, strategiska råvaror och massförstörelsevapen en avgörande roll för att upprätthålla denna imperialistiska ordning.

Fram till andra världskriget beskrevs imperialismen bäst i plural – den bestod i ett globalt maktsystem med ett antal dominerande länder i kapitalismens centrum som konkurrerade eller samarbetade med varandra för att strida med de övriga om politisk, militär och ekonomisk dominans över världen. Sedan andra världskriget har de västliga makterna – och Japan – istället allt mer samverkat i en sorts kollektiv imperialistisk allians, dominerad och garanterad av framför allt världens ledande ekonomiska och militära makt, USA. Som både militär garant för systemet, och som innehavare av världsvalutan dollarn, så har USA en särställning gentemot Västeuropa och Japan, och tveklöst mest att säga till om. Denna särställning, inte minst dollarns ställning som världsvaluta, som alla länder mer eller mindre köper och handlar internationellt med, gynnar USA ekonomiskt och gör att landet kan dra på sig stora underskott utan att det skapar problem på samma sätt som för andra länder. Vid finanskrisen skenade såväl USA:s som flera av EU:s krisländers underskott, men de senare, framför allt Grekland, tvingades till närmast tvångsförvaltning och en brutal nedskärnings- och privatiseringspolitik av EU och IMF, så tog sig USA ur krisen utan att behöva släppa sin globala ledarroll. De västeuropeiska och japanska eliterna har dock alltid accepterat USA:s ledarskap, inklusive USA:s dominerande ekonomiska roll, då kollektivets militära och politiska dominans är också en förutsättning för upprätthållandet av kontrollen över de globala naturresurser och marknader som också är en förutsättning för det samlade centrumets dominans i systemet. Rysslands anfallskrig mot Ukraina har också understrukt EU:s militära beroende av USA. I partiprogrammet (skrivet 2016, dvs före Ukrainakriget) uttrycks relationen så här:

EU:s politiska och militära allians med USA spelar en nyckelroll för upprätthållandet av dagens imperialistiska och klimatförstörande globala maktordning. EU får i och med detta privilegierad tillgång till Syds och Östs råvaror och marknader i utbyte mot en underordnad politisk, militär och ekonomisk roll gentemot USA. Detta hämmar EU:s sociala och ekonomiska utveckling och pressar EU:s länder att överge sina välfärdsmodeller.

Som visades i stycket om det globala klassamhället så leder de här samlade ekonomiska, politiska, resursmässiga och militära maktförhållandena till resursflöden från periferierna till centrum. Detta sker inte bara via dollarns globala dominans (vilken bara gynnar USA) utan även genom att länderna i centrum kan placera sig själv högst upp i globala produktionskedjor och finansflöden. Detta gör att kapitalet i centrum kan ta del av mycket mer globalt mervärde, även sådant som produceras i Syd och att arbetskraften i periferierna avlönas mycket lägre än i centrum. Och det gör slutligen att länderna i centrum kan konsumera mycket mer naturresurser och varor, och därmed orsaka mycket större utsläpp, än de arbetande klasserna i periferierna (även om de rika där kan ha nog så hög konsumtion). Samtidigt gör denna ordning att periferierna tenderar att hållas fast i ekonomisk och social underutveckling och beroende.

Centrums ekonomiska dominans – och vilka länder som lyckats respektive inte utmana det traditionella centrum i Nordamerika, Västeuropa och Japan – syns tydligt om man ser till var 500 största företagen i världen finns.

Utanför kapitalismens traditionella kärnländer i Västeuropa, Nordamerika, Australien och Japan är det som synes bara i Kina, Sydkorea och Taiwan som det idag finns någon betydande mängd sådana större företag, med främst Indien, Brasilien, några gulfstater och länder i Sydostasien som mindre bubblare. Ett militärt starkt och råvarurikt land som Ryssland har bara något enstaka företag med här, framför allt inom finans, gas och olja, vilket understryker poängen att den globala maktordningen inte bara kan förstås utifrån rent ekonomiska förhållanden, utan också måste beakta kontroll över strategiska naturresurser och militär förmåga, vilket vi utvecklar nedan.

Att den överväldigande majoriteten av de största företagen fortfarande ligger i kapitalismens traditionella kärnländer, och att periferiernas underutveckling, ekonomiska struktur och beroende av centrum i stor utsträckning fortfarande består, beror i de flesta fall på att deras underläge först historiskt skapats av länderna i kapitalismens centrum. Ofta genom regelrätta kolonialkrig och kolonialstyren eller andra politiska, ekonomiska eller militära maktmedel. Men imperialistiska maktrelationer handlar inte bara om historiska processer, utan de om processer som återupprepas även nu, genom exempelvis nyliberala skuldanpassningsprogram från internationella organ som Internationella valutafonden, Världsbanken, Europeiska utvecklingsbanken, genom ekonomiska och politiska påtryckningar, patenträttigheter, kontroll av globala finansiella flöden, sanktioner, osv. Men även av krig och militära hot, påtryckningar och interventioner.

Imperialismen utmanas – och återuppstår i Ryssland

I och med Kinas växande styrka, framväxten av en mer multipolär världsordning med fler relativt starka Syd-länder (som de så kallade Brics-länderna: Brasilien, Ryssland, Indien, Kina och Sydafrika) och slutligen Rysslands invasion av Ukraina 2022, har de globala maktrelationerna åter blivit mer komplicerade. Man kan hävda att i alla fall i och med det ryska angreppet så har imperialismen återigen blivit plural och konkurrerande. Ryssland, med en nära relation till framför allt Kina, står mot USA, EU och Japan som stödjer Ukraina militärt och ekonomiskt och utövar sanktioner mot Ryssland. Men som vi ska visa nedan så skiljer sig den ryska imperialismen rätt mycket från den västliga, inte bara genom att Ryssland är en auktoritär stat, utan också genom att Ryssland är ekonomiskt mycket svagare än väst, och därför inte kan använda militär och politisk makt för att gynna sig självt ekonomiskt på samma sätt som väst och Japan. Samtidigt så agerar flera av USA:s nära allierade länder utanför västvärlden, som Turkiet, Israel och Saudiarabien själva militärt mot ockuperade områden utanför sina gränser, på sätt som påminner om Rysslands agerande. Men just på grund av deras allians med väst, så får de ofta militärt och ekonomiskt stöd istället för sanktioner och motåtgärder.

Imperialism i den mening vi definierat ovan handlar om att upprätthålla centrumets samlade ekonomiska dominans, även via politiska, mediala/kulturella och militära medel (kontroll över de fem monopolen, massförstörelsevapen, finansiella flöden, högteknologi, globala medier och strategiska naturresurser). Det gör att centrum kan tillägna sig oproportionerligt stora värdeflöden från fattigare länder. Dels via ojämnt utbyte på marknaden (genom att människor där har lägre löner vid samma produktivitet, vilket beskrevs i avsnittet om det globala klassamhället) och genom oproportionerligt stor konsumtion av världens strategiska naturresurser (vilket beskrivs under rubriken om ekologiska fotavtryck nedan).

Ryssland är för ekonomiskt svagt för att placera sig längst upp i kapitalismens globala varukedjor och finansflöden, som beskrevs ovan. Istället försöker man dominera sitt närområde via en omvänd logik, där Ryssland via militär makt och stor tillgång på naturresurser som gas och olja, försöker stärka sin politiska, militära och på sikt ekonomiska makt i omvärlden. Även Kinas växande globala makt fungerar delvis annorlunda än västvärldens. Kina använder, med stor styrka och framgång, ekonomiska och politiska påtryckningar för att påverka omvärlden. Men Kina har hittills och till skillnad från USA, Nato och Ryssland inte intervenerat militärt utanför sina gränser (Kina hotar Taiwan militärt, men rent folkrättsligt anses Taiwan som en del av Kina trots att det i praktiken är styr sig självt självständigt). De imperialistiska maktförhållandena är helt enkelt komplexa idag. Begreppet visar dock på behovet av att förstå kapitalismens globala maktordning utifrån mer än bara ekonomiska maktförhållanden.

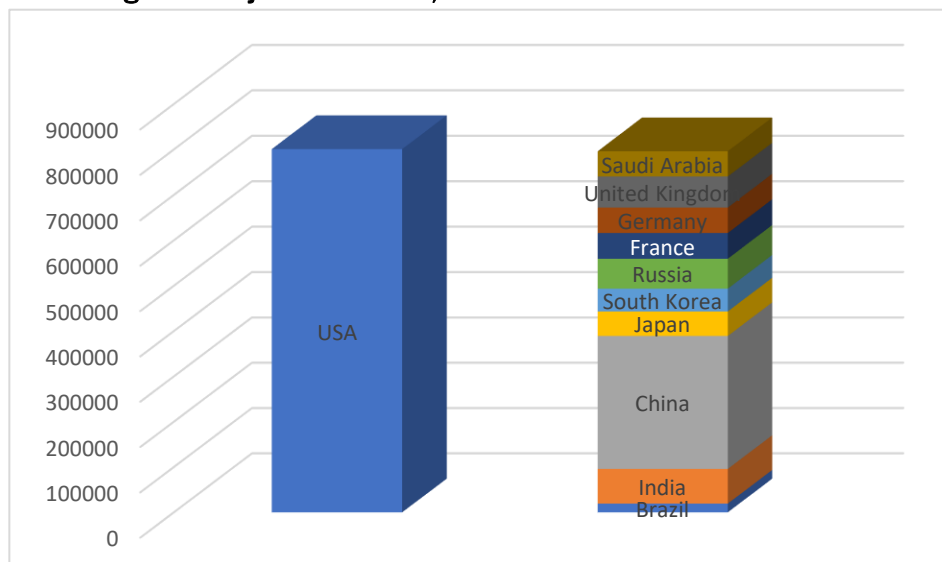
De underliggande förändringar som förklarar dagens världsordning handlar om att tidigare fattigare länder först lyckats befria sig från kolonialvälden och sedan successivt lyckats utveckla allt mer avancerad produktion och – sedan 1990- och 2000 i några fall – börjat göra sig själva till outhärliga för företag även i

Västvärlden. Västvärldens ”fem monopol” på högteknologi, massförstörelsevapen, finansiella flöden, globala kommunikationsmedel samt strategiska råvaror består till stora delar gentemot majoriteten av världens länder, men utmanas allt mer. Såväl av vänsterregeringar i Latinamerika som av folkrörelser och vissa regeringar i Syd, och mest framgångsrikt av Kina, med andra ord. Många länder i Syd och Öst, bland annat det så kallade Brics (Brasilien, Ryssland, Indien, Kina och Sydafrika) med flera samverkar för att stärka sina band sinsemellan, utforma alternativ till dollarn i den globala handeln, med mera.

Särskilt Kina har också börjat utöva en mycket aktiv utrikespolitik för att stärka sin ställning gentemot väst, både genom ekonomisk konkurrens och genom upprustning och försvarspolitiskt samarbete med det militärt starka Ryssland. Men också för att säkra sina ekonomiska intressen av såväl marknader som strategiska naturresurser i världen. Även om Kina inte ännu utövar någon militär dominans i världen utanför sitt närområde som kommer i närheten av Västmakternas, så växer Kinas militära förmåga och man utövar en växande ekonomisk dominans över stora delar av världen där kinesiska investeringar är avgörande och betydande, särskilt i Centralasien och Afrika men även på andra håll. Kinesiska lån har oftare kommit med politiska krav vad gäller utrikespolitiken eller med krav på att arbetena till stor del ska utföras av kinesisk personal, än med nyliberala ekonomisk-politiska krav på inrikespolitiken, som när de kommit från väst, IMF eller Världsbanken.

Bilden nedan illustrerar något förenklat hur de militära maktförhållandena ser ut idag på global nivå (2019), liksom hur de kopplar till ekonomisk styrka. Som framgår så har USA idag ensamt ungefär lika stora militära utgifter som de tio efterföljande militärmakterna (varav de flesta är allierade med USA) tillsammans, även inräknat Ryssland. Som framgår av Ukraina-kriget så kan man dock inte bara se till militärutgifter för att avgöra hur starkt ett land är militärt. Men Rysslands problem att beseгра ett Ukraina med starkt västerländskt stöd illustrerar ändå att försvarsutgifterna säger en hel del om världens samlade styrkeförhållanden. Bara USA har under 2022 skickat militärt stöd för 113 miljarder till Ukraina, det vill nästan för en summa som är större än hela den ryska militärbudgeten för 2022 (ca 87 miljarder dollar enligt Sipri).

Militärutgifter i miljoner US dollar, 2021

Källa: Sipri, Military expenditure by country, 2021.

Även om Kina och Ryssland sitter med i FN:s säkerhetsråd, och länder som Brics tar allt mer plats och bildar egna samarbeten på den globala arenan så dominerar USA, Västeuropa och Japan fortfarande viktiga politiska och ekonomiska institutioner, som IMF, Världsbanken, WTO, osv. De senare har dock minskat i betydelse i takt med att framför allt Kina börjat investera i och låna ut mycket pengar till andra länder i världen.

Global maktordning skapar ojämlika och ohållbara ekologiska fotavtryck

Den skeva globala militära och ekonomiska maktordningen får också till följd att förbrukningen av världens naturresurser är extremt ojämnt fördelade. Världens naturresurser ägs ibland formellt av företag eller stater i de länder där de ligger, och ibland av utländska bolag. Om naturresurserna kontrolleras av en stat som använder dem för hela samhällets bästa gör det förstås enormt stor skillnad för det landets sociala och ekonomiska utveckling. Ett tydligt exempel på det är hur Bolivias sociala och ekonomiska utveckling förbättrades dramatiskt efter att socialisterna MAS under förre presidenten Evo Morales nationaliserade naturtillgångarna där. Men oftast så exporteras stora delar av naturresurserna, så de främst konsumeras av människor och företag i de rika länderna. Åtskilliga krig handlar om kontroll av sådana resurser. Återigen kan västmakternas stöd till såväl diktaturen i det oljerika Saudiarabien, som stödet till högerkuppen i Bolivia 2019 ses i det ljuset, (i valet 2020 lyckades dock MAS ändå vinna tillbaka makten). Ser man till hur resurserna förbrukas blir den globala maktordningen tydlig.

Ett bra mått för att se hur fördelningen av naturresurser ser ut är det så kallade ekologiska fotavtrycket, ett mått på hur stor ekologisk yta som krävs för att producera och ta hand om avfallet. Där ingår bland annat hur stora

koldioxidutsläpp en person eller en händelse ger upphov till. Utsläppet kan uppstå vid till exempel en flygresa eller vid elförbrukning

Figur Ekologiskt fotavtryck per capita och land, 2023

Källa: World population report, 2023.

Tvärt emot självbilden som väldigt miljövänligt och i framkant har Sverige, som synes på bilden ovan, ett mycket stort ekologiskt fotavtryck, även om länders som USA:s och Saudiarabiens är ännu större. Sverige har en stor del förnybar energi i form av vattenkraft, och en annan stor andel energi med låga koldioxidutsläpp (kärnkraft), men trots detta är alltså det totala ekologiska fotavtrycket stort. Sveriges placering i ”värstingligan” förklaras bland annat av hög varukonsumtion. De förbättringar som gjorts i den svenska energimixen äts upp av en fortsatt hög konsumtion och import – inte minst från Kina – där varorna ofta produceras med kolkraft. Vårt ekologiska fotavtryck påverkas också av vår förhållandevis stora och energikrävande fordonspark, vår höga köttkonsumtion och flygande.

Dagens samlade politiska ekonomi vilar därmed på en ohållbar och mycket ojämlig fördelning och förbrukning av världens naturresurser. Som ovanstående bild visar så bygger produktion och konsumtion i alla rika delar av världen idag på ohållbar överkonsumtion av jordens resurser. Med andra ord så är en värld med mycket jämligare fördelning – och ett mycket mer ekologiskt hållbart användande av jordens resurser, via såväl miljövänligare teknik som mer hållbar förbrukning – en förutsättning för både global rättvisa och en ekologisk hållbarhet. I partiprogrammet uttrycker vi det så här:

Länder, regioner och individer måste hålla sig inom ett rättvist miljöutrymme, det vill säga den mängd resurser som vi kan använda utan att tvinga andra människor att använda sig av en mindre mängd resurser, nu eller i framtiden. Miljöutrymmet är inte statiskt. Det kan minskas ytterligare genom rovdrift och miljöförstöring, men också ökas genom mer miljövänliga produktionsmetoder.

Diskussionsfrågor – imperialismens politiska ekonomi och globala ekologiska fotavtryck

- Kapitalismen har alltid reproducerat uppdelningen mellan centrum och periferier. Därför är det en positiv sak när länder lyckas bryta den logiken och utvecklas ekonomiskt i strid med detta. Men hur kan fler länder lyckas med det? Och hur kan ett land som Sverige stödja den utvecklingen utan att få problem med den ökade internationella konkurrensen och pressen nedåt på löner som kan följa av det?
- Hur kan man på andra sätt än via Nato-medlemskap stärka Sveriges säkerhet och bidra till en fredligare europeisk utveckling?
- Ett svenskt Nato-medlemskap skulle knyta Sverige ännu närmare den USA-ledda kollektiva imperialismen. Vilka konsekvenser skulle det få för Sveriges självständighet, säkerhet, demokrati och utrikespolitik och hur hanterar vänstern detta bäst om Sverige blir medlemmar i Nato?
- Som visas ovan så skapas rasismen av flera olika logiker som samverkar, där de internationella hierarkierna hela tiden ”bekräftar” de nationella. Hur förs ett antirasistiskt arbete bäst på nationell respektive på internationell nivå?
- Idag har Sverige bland de största ekologiska fotavtrycken i världen, och våra koldioxidutsläpp är ungefär fem gånger högre än en hållbar nivå. Samtidigt behöver fattiga länder få öka sina utsläpp för att hinna ikapp den rika världen ekonomiskt. Hur kan Sverige bäst bidra en rättvis global omställning och ett hållbart och jämlikt användande av jordens resurser?

3. Vårt alternativ

3.1. Vänsterns politiska lösningar bär redan upp samhället

Stora delar av vårt samhälle bygger alltså redan idag mer eller mindre på vänsterns idéer, principer och lösningar. Ofta har de genomförts först efter lång opinionsbildning från den breda vänstern och folkrörelser, och ibland har de till och med behövt genomföras av antisocialister – för att kapitalismen helt enkelt inte fungerar eller blir tillräckligt socialt stabil när den lämnas helt åt sin egen kortsiktiga logik. Oavsett vilket så visar den samlade utvecklingen på kapitalismens stora begränsningar vad gäller att möta sociala behov och ekologiska utmaningar, men även på dess svårigheter att åstadkomma en stabil ekonomisk utveckling – och på socialistiska lösningars betydligt bättre förutsättningar att göra detsamma, om de skulle ges större utrymme att forma samhället än idag. Dessa begränsningar har bara blivit tydligare de senaste åren och Vänsterpartiet har gått i spetsen som ofta enda partipolitiska kraft för att visa att det går att göra annorlunda.

Historiskt så har arbetarrörelsen och andra progressiva rörelser – på område efter område – drivit fram förändringar av kapitalismen som gjort den nästan oigenkännlig jämfört med för hundra år sedan. Det arvet är det idag Vänsterpartiet, fackföreningarna och rörelserna som förvaltar och driver vidare idag. Arbetslöshetsbekämpning, socialförsäkringar, en stor välfärdssektor, gratis högre utbildning, forskning, infrastruktur, kultur och föreningsstöd, miljö- och klimatpolitik, bistånd – listan på vad som uppnåtts, och nästan alltid föreslagits först av Vänsterpartiet, kan göras lång. Verksamheter med helt andra – politiskt satta – mål i syfte att möta sociala behov av vård, utbildning och omsorg, mer eller mindre utefter behov. Den sociala logiken trycks alltså – på område efter område – på, eller ”bäddar in” och dämpar den kapitalistiska logiken, och förändrar därmed ”den reellt existerande kapitalismen” (vilket vi varit inne på i avsnittet om ”Staten, kapitalet och demokratiseringen”) så att den består av delvis motstridiga logiker, som ständigt bryts mot varandra. Den kapitalistiska logiken dominerar fortfarande samhällets inriktning i stora drag, skapar ekonomiska kriser och uppgångar, fördelar världens resurser extremt skevt, förstör miljö och klimat, skapar arbetslöshet, inflation, fattigdom, desperation och till och med krig. Men man kan gott säga att socialismen – inom kapitalismens ramar – börjat utmana dess ordning, börjat göra den bättre, och visat att det finns mer hållbara sätt att organisera samhället på än kapitalism. Dessa sektorer finns alltså för att möta samhälleliga behov som kapitalismen inte möter av sig själv, utan istället kräver en stat som agerar mer långsiktigt och utifrån andra behov än vinstintressen. Även såväl rymdresor som internet och datorer hade aldrig utvecklats utan långsiktiga statligt finansierade projekt – baserade på politisk, inte ekonomisk, logik – och detsamma gäller många andra områden.

Det kanske tydligaste exemplet på hur kapitalismens inneboende instabilitet tvingat fram allt mer sådana statliga ingripanden – som går helt emot kapitalets logik – är att staten på olika sätt balanserar kapitalismens svängningar på olika sätt. Allt sedan den stora depressionens efterspel, under 1930-talet (jmf ovan Staten och kapitalet), har staten och det offentliga tagit allt större ansvar för att balansera kapitalismens stora konjunktursvängningar, och rädda krisande banker och företag med hjälp av skattebetalarnas medel och statens regleringar. Vid finanskrisen 2008 agerade världens stater återigen för att socialisera bankernas förluster, för att rädda dem och den samlade samhällsekonomin från kollaps. För att sedan skicka notan till skattebetalarna. Inte för inte har detta ofta kallats för en ”socialism för de rika”. Under Coronakrisen 2020 sker liknande saker där stater går in med miljardstöd till privata företag, till och med sådana som själva fortfarande har reserver att falla tillbaka på. Så det är inte att låta politiken styra ekonomin eller omfördela resurser som kapitalet egentligen motsätter sig, utan i vilkas intresse detta ska ske. Ekonomin är i den meningen redan betydligt mer ”socialistisk” idag än före finans- och Coronakrisen, för att inte tala om före den stora depressionen på 1930-talet. Men frågan är varför medborgarna ska rycka in och hjälpa privata företag när de går dåligt men inte få vara med och ta del av deras välstånd eller forma deras utveckling när ekonomin går bra. Det socialistiska svaret på det är förstås att det är bättre att bygga en ekonomi där alla som är delaktiga i och bygger upp den alltid har rätt att ta del av dess frukter och att påverka hur den utformas.

En socialistisk samhällsutveckling innebär med andra ord delvis att bygga vidare på och utvidga principer som redan idag är både populära och helt nödvändiga för att samhället ska kunna fungera. Det handlar om att utveckla dessa lösningar ännu mer, att demokratisera och förbättra välfärden, att se till att statsingripanden inte blir en ”socialism för de rika”, utan syftar till att bygga en ekonomi för alla. För att kunna göra det behöver även fler delar av samhället demokratiseras och anpassas till de sociala och ekologiska behov som finns.

3.2. Vad innebär en socialistisk samhällsutveckling?

Socialismen är förverkligandet av ett ekonomiskt och politiskt demokratiskt system. Det socialistiska målet är människans frigörelse.

Så sammanfattar vi vad vi menar med socialism i partiprogrammet. Vad innebär det då mer konkret?

I korthet att fortsätta ta bort de hinder som finns för människans jämlikhet och frigörelse, och för att förverkliga en hållbar grön omställning. Det handlar om att fortsätta och utvidga den demokratisering av den politiska ekonomin som påbörjats under uppbyggnaden av 1900-talets demokrati och välfärdsstat. Det förutsätter att demokratiska beslut, samhälleliga investeringar och gemensamt ägande blir viktigare och används aktivt för hela samhällets intressen. I både privatägda företag och inom offentlig sektor ska löntagarnas inflytande öka, både över arbetets organisering och över verksamhetens innehåll. Hur produktionens resultat fördelas är det tydligaste spänningsfältet i motsättningen

mellan arbete och kapital. En större del av de värden som skapas ska komma fler till del, såväl i form av löneutveckling och arbetstidsförkortning som i ökad gemensam konsumtion.

En socialism som inte förenas med demokrati är inte en socialism värd namnet. Utvecklingen under nittonhundratalet visade tydligt att socialismen inte kan förenas med auktoritära samhällsbyggen. Även om sådana försök bidragit med ekonomisk och social utveckling, så har det mänskliga priset varit för högt och möjligheterna att senare demokratisera sådana auktoritära system utan att radera dem har varit väldigt begränsade. Slutsatsen behöver vara att man aldrig kan rädda demokratin genom att inskränka den. En insikt som gör att vänstern idag är de som försvarar demokratiska fri- och rättigheter som högerkrafter försöker inskränka.

I Sverige såväl som i vår omvärld har demokratiska framsteg kunnat vinnas genom kamp från arbetarrörelsen tillsammans med andra progressiva rörelser. För dagens socialistiska rörelse måste dessa historiska segrar försvaras och fördjupas. Politiska fri- och rättigheter har ett värde i sig själva, men kan enbart fullt ut förverkligas i jämlika samhällen, där den ekonomiska makten inte tillåts begränsa var och ens frihet. Det socialistiska samhället kommer att fortsätta utvecklas, precis som alla tidigare samhällen gjort. Frihet, jämlikhet och demokrati är för oss inga statiska tillstånd, utan ramar som fylls med människors personliga uttryck, val och viljor. Varje socialistiskt samhälle kommer att ha brister och inslag av konflikt men har oändliga möjligheter till liv och utveckling.

Istället för denna kapitalistiska ordning – som bygger på ojämlikhet, vinstmaximering och konkurrens – vill vi se ett ekonomiskt system som bygger på jämlikhet och är till för och tar vara på alla människors kapacitet och som också bryter med de patriarkala, imperialistiska och miljöförstörande ordningarna.

Kapitalismen levererar ofta en kraftfull välståndsökning i delar av världen, men alltid till priset av underutveckling i andra delar av den, och hård exploatering av såväl människor som miljö. Hur hård exploateringen blir – och hur effektivt ekonomin fungerar – beror till stor del på politiska maktförhållanden. Men den dag de politiska förhållandena blir sådana att vi verkligen skulle kunna organisera samhället så att det utgick från mänskliga behov och ekologisk hållbarhet skulle det inte längre gå att bedriva kapitalistisk verksamhet som idag med lönsamhet. Därför tar kapitalet alltid strid när man närmar sig en sådan punkt, som till exempel i Sverige i slutet av 1970-talet när välfärdsstaten stod på sin höjdpunkt och löneandelen hade pressat tillbaka vinstandelen i samhällsekonomin. Det som ger kapitalägarna en sådan stark makt – både direkt över ekonomin och makt att förhindra och mobilisera mot demokratiska beslut – är att de äger de viktigaste produktionsmedlen och kontrollerar stora delar av forskning och utveckling, medier, finansiella flöden, osv. Därför är det nödvändigt att inte bara resa krav på hur kapitalismen kan förändras, utan också på hur den kan överskridas och ersättas med ett demokratiskt, socialt och ekologiskt hållbart system, där även ägandet av de viktigaste institutionerna och

produktionsmedlen i samhället på olika sätt är gemensamma, så att samhällets inriktning kan bestämmas demokratiskt, inte utifrån vad som är mest lönsamt för några få. Det är det vi kallar socialism.

Först med ett sådant förändrat system och förändrat ägande går det att förändra ekonomins sätt att fungera i grunden. Idag styrs alltså ekonomin i syfte att skapa så stora vinster som möjligt för kapitalägarna genom att förvandla så mycket som möjligt på jorden till varor som kan köpas och säljas. I en socialistisk ekonomi skulle istället syftet med ekonomin vara att möta mänskliga behov och att hålla sig inom de ekologiska ramar som finns. Ekonomin blir ett medel för detta, istället för ett mål i sig.

Socialism i vår tappning handlar alltså om frigörelse på alla plan i samhället: Om att skapa ett samhälle där människor ges förutsättningar och möjligheter att växa och påverka alla platser där de verkar och lever, såväl sin ekonomi som sina arbetsplatser och familjer (det vill säga att man bryter även med den patriarkala ordningen, respekterar barns rättigheter, osv.).

3.3. I Sverige, Europa och världen

Fram till 1980-talet tänkte sig de flesta att en socialistisk utveckling – oavsett om den drevs på av socialdemokrater, socialister eller kommunister – kunde fullföljas i ett land, genom att reformera det politiskt och ekonomiskt. Som visats här i ideologiskolan (ännu mer nedan) så finns det fortfarande väldigt mycket som kan göras här i Sverige för att bygga ett rättvisare samhälle.

Men ett av skälen till att den svenska modellen började pressas och rullas tillbaka från slutet av 1980-talet var just kapitalismens internationella maktförhållanden. När först kapitalet och därefter produktionskedjorna blev allt mer globala så begränsades utrymmet för att göra riktigt stora nationella förändringar av den politiska ekonomin, eftersom den är så ekonomiskt beroende av omvärlden, och av de kapitalägare som kan använda de förändringarna för att undergräva en sådan utveckling. Idag är såväl produktionen som ekonomiska flöden och politik så internationaliserade att det är få som tänker sig att det skulle gå att upprätta ett helt annorlunda ekonomiskt och socialt system inom gränserna för ett land. Även Rysslands anfallskrig mot Ukraina har visat hur svårt det är att upprätta en fungerande säkerhetsordning som enskilt land i Europa, när stormakter börjar bryta mot folkrätten. Såväl när det gäller ekonomi som försvar behöver vänstern samarbeta med vänstern i andra länder för att stå starka mot kapitalintressen och militära stormakter. Att de forum som finns för sådan samverkan – EU och Nato till exempel – är dominerade av högerkrafter bara understryker behovet av stärkt internationell vänstersamverkan för att vrida såväl Europa som resten av världen åt rätt håll.

Det bästa sättet att börja den utvecklingen är att göra framsteg lokalt och nationellt – samtidigt som vi håller kontakt, dialog och solidariserar oss med vänstern och kämpande folk i andra länder. När ett land lyckas frigöra sig och/eller gå åt vänstern inspirerar det även vänstern i andra länder. Så om vi

vrider den ekonomiska och internationella och försvarspolitiken åt vänster i Sverige, så bidrar vi samtidigt också till jämlikare, mer demokratiskt och fredligare Europa, och i förläningen till en värld som går åt samma håll. Genom att samverka med likasinnade länder, regeringar och folkrörelser kan vi succesivt bygga upp en allt mer socialistisk internationell eller i alla fall regional ordning.

En jämlik global ordning där demokratin och en ekonomi för alla är även en grundförutsättning för att lyckas med att bromsa klimatkrisen. Inga sådana globala kriser går att lösa med enbart inhemsk politik. Här behöver Nord stödja fattigare länder med teknikutveckling och expertkunskap där det behövs samtidigt som höga miljökrav och standarder inte får äventyras i de länder de redan har införts. Rikare samhällen, som det svenska, behöver gå före och visar att en omfattande klimatomställning är möjlig och eftersträvansvärd.

Internationellt samarbete och bistånd kan endast få effekt om inga länder eller regioner kan tvinga sig på andra och därmed radera ut framsteg – varken politiskt eller militäriskt. Därför är Vänsterpartiet emot upprustningen i Nato och andra länder som Kina eller Ryssland. Ryssland angreppskrig mot Ukraina har belyst faran med alldeles för starka militära makter med tillgång till kärnvapen. Att Socialdemokraterna har svängt i frågan om Nato-medlemskapet samtidigt som Sverige fortfarande vägrar att skriva under på FN:s konvention mot kärnvapen är helt fel väg att gå. Vänsterpartiet kommer alltid att stå upp mot internationell militarisering och kärnvapenallianser. Vårt motstånd mot Nato och andra militära allianser grundar sig i att vi värnar om alliansfriheten och vår självständighet i utrikespolitiken. Vårt arbete för demokrati, mänskliga rättigheter och folkrätt, för kvinnors frigörelse och global rättvisa ska inte kunna hindras eller bromsas av andra länders synpunkter på våra prioriteringar. Sverige ska inte heller exportera vapen till auktoritära regim.

Detta motstånd ska dock inte förväxlas med att vi skulle vara emot försvar. Som kriget i Ukraina visar behöver samhällen kunna försvara sig vid aggression, annars hade Ukraina varit förlorat för länge sedan. Vänsterpartiet vill att det svenska försvaret återigen ska vara ett välfungerande och demokratiskt förankrat försvar där allmän värnplikt ska vara en grundpelare i stället för att bygga en specialiserad insatsstyrka för Nato-insatser i andra länder. Vänsterpartiet drev därför på för återinförandet av den allmänna värnplikten och för en förstärkning av försvaret med fokus på det civila försvaret.

Sammanfattningsvis så verkar Vänsterpartiet för:

- Ett mer demokratiskt och socialt europeiskt samarbete än dagens EU
- Nej till Nato-medlemskap och odemokratisk Nato-anpassning, ja till alliansfrihet och ett stärkt värnpliktsförsvar
- Försvara folkrätten och mänskliga rättigheter. Stöd till länder och folk där den kränks.
- För en mer jämlik, hållbar, fredlig och demokratiserad världsordning där alla länder ska ha rätt att utveckla sina ekonomier, och där de rika

- länderna tar störst ansvar för klimatomställningen genom snabbt minskade utsläpp, finansiering och tekniköverföring.
- Omfattande internationellt bistånd, rättvis handelspolitik och en human flyktingpolitik.

3.4. En ny roll för Vänsterpartiet

Det politiska landskapet har förändrats snabbt i Sverige de senaste åren. I takt med att socialdemokratin försvagats har Vänsterpartiet börjat ta sig en större roll i svensk politik, med mångdubblat medlemsantal och under flera perioder större parlamentariskt inflytande än någonsin förr. Vänsterpartiet har blivit ett större och bredare parti som spelar en större roll, en utveckling som behöver fortsätta. För att kunna klara det behöver vi förändra den politiska dagordningen och driva ett politiskt projekt som väcker ett brett, gemensamt hopp om ett bättre samhälle och inspirerar till handling. Rollen och tilltalet ska öppna för att fler ska se sig som vänster, i synnerhet ungdomar och arbetare. Vänsterpartiet behöver oftare lyfta frågor som spelar roll på arbetsplatserna och i människors vardag och bygga allianser med närstående rörelser. Vänsterpartiet ska bli starkare över hela landet.

Våra socialistiska och feministiska mål och vårt ekologiska förhållningssätt fungerar som vägledning för vår politik och våra strategier för att fortsätta på den vägen under dagens omständigheter. Särskilt i tider där samhällsutvecklingen går i en helt annan riktning är behovet enormt för ett parti som pekar ut en bättre riktning. Partiprogrammet sätter ramar och ger ingångar för de mer dagsaktuella strategier och politiska förslag vi tar fram. Men det är framför allt genom det dagsaktuella arbetet i och utanför parlamenten som vi både förändrar och utvecklar vår förståelse av samhället. För att kunna göra det behöver vi vara lyhörda som aktivister och som parti och finnas på platser där människor med olika perspektiv och erfarenheter möts: i kultur-, idrotts- eller fritidsföreningar, i folkbildningen, i hyresgästföreningar och pensionärsgrupper etc. Det är genom denna öppenhet som vi som rörelse kan bli relevanta och får förankring för våra värderingar i människors verklighet.

Det senaste och tydligaste exemplet på hur vi tillsammans utvecklat våra strategier för allt detta är det Strategidokument som kongressen antog 2020. Där ramar vi in vår politik, strategi och de utmaningar vi står inför de närmaste åren, vilket var vägledande för såväl valrörelsen 2022, som vårt organisationsarbete och för den ekonomisk-politiska plattform som presenterades i november 2022. Utifrån strategidokumentet togs även fram en rapport om Vänsterpartiets roll och väljarnas förutsättningar i så kallade bruksorter. Här ska vi kort nämna några viktiga punkter i dessa dokument.

Det politiska landskapet har förändrats tydligt både i Sverige och i andra länder. Många väljare klassröstar inte längre utefter ekonomiska höger-vänster-parametrar. Positionerna mellan blocken har luckrats upp och nya sådana har skapats. Borgerligheten har nu även i Sverige gått ihop med extremhögern samtidigt som den rödgröna sidan har försvagats. Det påverkar givetvis även

Vänsterpartiets roll och strategi. Under de senaste åren har vi varit den drivande kraften till vänster i svensk politik, när socialdemokratin svikit. Det är vi som sett till att välfärdsreformer som mer pengar till välfärden, sjukförsäkringen och pensionerna genomförts, och att nyliberala reformer som marknadshyror stoppats. När vi belönats i valen för det, som 2018, har det dock ofta skett på bekostnad av Socialdemokraterna eller Miljöpartiet, vilket inte gör den rödgröna sidan större, eller bryter den borgerliga majoritet som funnits i riksdagen sedan 2006.

För att vända den utvecklingen behöver vi växa samtidigt som vi bidrar till att hela den rödgröna sidan växer. Det förutsätter att vi bemöter högerens avsiktligt moraliserande – istället för problemlösande – fokus på invandring och kriminalitet, med prata om och visa hur vi kan lösa de problem som finns i samhället, och förbättra de allra flesta människors vardag genom socialistisk-, feministisk- och omställningspolitik: välfärd, trygghetssystem, bostäder och en ekonomisk politik för full sysselsättning och klimatomställning. På så sätt kan vi ändra dagordningen och visa att vi i vänstern har lösningen på samhällets problem. Människor ändrar sin förståelse och anpassar sina åsikter och värderingar efter de praktiska erfarenheter de gör i vardagen. Vänsterpartiet verkar därför för att samla människor utifrån en bred och inkluderande löntagaridentitet, där politiken och demokratin – inte individer eller marknader – har ansvaret för att ställa om samhället så att det blir jämlikare, friare och tryggare. Människor ska känna sig hemma i vår politik och vår rörelse både i förorter och innerstäder, i glesbygd och bruksorter. Det är när breda löntagargrupper – både tjänstepersoner och arbetare – samlas mot överheten och kapitalets intressen som vi kan bygga majoritet för en annan samhällsutveckling.

En sådan politik betonar vänster-höger-konflikten flyttar därmed fokus i debatten. Den är långsiktig för att kunna göra verklig skillnad över tid och för att etablera och popularisera vår berättelse om hur vänsterlösningar är det som kan ge samhället en vändning till det bättre. Och den ska knyta ihop våra ideologiska utgångspunkter så att vår politik håller ihop våra långsiktiga mål: ett jämlikt, jämställt samhälle in en jämlik värld, och inom planetens gränser. Vi ska visa att – som det står i partiprogrammet – Vänsterpartiet är ”ett förändrande parti, inte ett förvaltande”.

- Till Strategidokumentet
- Till rapporten [”Ett nytt sätt att vänster tillsammans”](#)
- [Till partiprogrammet](#)

3.5. Att förflytta maktförhållandena

Att fortsätta det samhällsbygge som vänstern drivit på under föra seklet och demokratisera den politiska ekonomin kräver ett politiskt program som visar på hur politiken kan ta ansvar för att tillgodose alla individers och hela samhällets behov, även när dessa går emot kapitalets vinstintressen. Det betyder att det behövs en omfattande politik som skapar trygghet åt löntagare, en fungerande

välfärd för alla och en snabb och rättvis klimatomställning. Det är så vänstern skapar förutsättningar för ett på riktigt jämlikt samhälle som är verkligt inkluderande och hållbart utifrån sociala, ekonomiska och ekologiska perspektiv. Ett socialistiskt samhälle med andra ord.

Utifrån de ideologiska och strategiska huvudlinjer som beskrivits tidigare så prioriterar Vänsterpartiet politiska förslag som innebär materiella förändringar av samhället, som aktivt omfördelar resurser och makt från fåtalet i toppskiktet till flertalet – och som demokratiserar samhället och gör det friare och mer jämlikt med andra ord. Vi gör detta genom exempelvis skatter och transfereringar, genom att stärka välfärden och arbetsrätten, genom att skapa fler meningsfulla arbetstillfällen, osv.

Hur arbetet regleras, fördelas och kompenseras bestämmer till stor del människors förutsättningar att leva goda liv. Samtidigt är arbetet, som vi har sett tidigare i den här kursen, helt centralt för att hålla det kapitalistiska systemet igång, då det är genom arbete som mervärde och vinster skapas. Därför är arbetet den mest centrala konfliktytan mellan kapitalet och flertalet människor i samhället idag, och en central arena för socialistisk, feministisk och antirasistisk politik. Hur makten över arbetet är fördelad avgör till stor del hur jämlikt och jämställt ett samhälle blir, det vill säga hur såväl resurser och pengar som makt över ens liv fördelas. Om arbetsgivare har all makt på arbetsmarknaden – när det är fritt fram att anställa och sparka, sätta löner eller fördelar arbetstider på godtycke – är det omöjligt att skapa ett fritt jämlikt samhälle. Detsamma gäller jämställdheten. Utan rättigheter och ekonomisk trygghet vid exempelvis graviditet eller föräldraledighet samt utan en utbyggd välfärd i form av barnomsorg skulle arbetsgivare ha fritt fram att diskriminera och dumpa löner baserat på kön. Det är därför arbetarrörelsen har bildats och kämpat för att organisera motståndet, och bit för bit förflytta makten från kapitalet till löntagarna. En socialistisk och feministisk politik måste därför alltid fokusera på att bryta de rådande maktförhållandena på arbetsmarknaden för att kunna bygga ett jämlikt och jämställt samhälle.

Även hur välfärden organiseras är avgörande för möjligheterna att skapa frihet, jämlikhet och jämställdhet för människor. En tillgänglig och omfattande välfärd är en förutsättning för fria liv och för att stärka arbetstagarnas position gentemot kapitalet. Bra utbildning, vård och omsorg samt trygghetssystem gör att människor generellt stärker sin position gentemot kapitalets intressen. Det finns alltså en växelverkan mellan makten på arbetsmarknaden och välfärdssystemets utformning. En hörnsten i socialistisk och feministisk politik är därför en generell välfärd med högkvalitativ utbildning, vård och omsorg för alla, oavsett var du bor eller kommer från. För att en sån välfärdsstat ska vara möjlig behövs gemensamma resurser som alla bidrar till efter förmåga – det vill säga skatter och andra avgifter kopplade till ens inkomster och förmögenheter. Till skillnad från ett i marknadsliberalt system behöver det vara människors faktiska behov som avgör hur välfärden utformas, finansieras och fördelas, inte individers köpkraft och företagens vinstintressen.

Att bekämpa arbetslöshet – som undergräver arbetstagarnas förhandlingsläge gentemot arbetsgivarna – och att bygga ut omfattande trygghetssystem och välfärd samt att gemensamt investera i det som samhället och människor behöver (infrastruktur, bostäder, kultur) är centralt för att förflytta makten från kapitalet till flertalet. Utöver det måste demokratin fördjupas i fler samhällssfärer genom att vi gemensamt äger mer. Det kräver en ny ekonomisk politik, en aktiv arbetsmarknads- och välfärdspolitik, samt konkreta idéer för att utvidga demokratiska principer bland annat. I följande avsnitt ska vi gå genom hur denna strävan mot förändrade maktförhållandena tar sig uttryck i Vänsterpartiets politiska förslag – och därmed innebär en demokratisering av politik och ekonomi.

3.6. Ett samhällsbygge för framtiden

Målet med Vänsterpartiets politik framöver är ett samhällsbygge som sätter människors behov i centrum – och som fixar den gröna omställningen både tillräckligt snabbt och rättvist. Här kommer vi gå igenom våra politiska förslag för att vända samhällsutvecklingen från marknadsliberalism och högernationalism i socialistisk riktning, på fyra övergripande områdena: samhällsekonomi, välfärd och jämlikhet, klimatomställning, samt internationell solidaritet. Detta görs framför allt utifrån partiprogrammet och den ekonomisk-politiska plattformen [”Ny start för Sverige”](#).

3.6.1. En ny ekonomisk politik som en fortsatt demokratisering

I flera decennier har en nyliberal ekonomisk politik dominerat i Sverige och i många andra länder. Det har inneburit att allt fler beslut över vad samhället ska satsa på, investera i och utveckla har lämnats över till den privata marknaden och dess aktörer. Det har varit kapitalets, inte medborgarnas intressen och behov som har stått i centrum. Oftast med resultatet att kortsiktiga vinster har gått före långsiktiga samhällsnyttiga investeringar. Det måste ändras för att vi medborgare och folkliga rörelser ska kunna ta tillbaka kontrollen över samhällsutvecklingen. Hur och vad ska vi göra då rent konkret?

Full sysselsättning

Helt avgörande i en vänsterpolitik för ett jämlikt samhälle är ett mål om och en aktiv politik för full sysselsättning och en hög sysselsättningsgrad. Politiken behöver se till att det finns arbetstillfällen till alla som kan och vill arbeta. Full sysselsättning både garanterar individer en stabil försörjning och egenmakt och ger löntagarkollektivet en starkare maktposition gentemot arbetsgivarna och företagen. Full sysselsättning skapar en stark ekonomi, och i kombination med arbetsrätt och facklig styrka innebär den att det blir nästintill omöjligt att godtyckligt dumpa löner och villkor, och är ett av de enskilt viktigaste politiska målen för att förflytta styrkeförhållandena i samhället till flertalets fördel. Fackföreningsrörelsen är en självklar allierad i detta arbete och behöver stötta i det arbete som förvaltar löntagarkollektivets ställning på arbetsmarknaden.

En aktiv stat som investerar i det som behövs

En hög sysselsättning förutsätter att det finns en stark och stabil efterfrågan i ekonomin. Som vi gick igenom i avsnitten om kapitalismen och staten, kapitalet och demokratiseringen så är det dock inget som kapitalismen uppnår spontant eller naturligt. För att uppnå en sådan hög efterfrågan behöver det gemensamma normalt, via framför allt staten, bli mycket mer aktiv vad gäller investeringar i infrastruktur, elförsörjning, utbildning, bostäder, välfärd och arbetsmarknadspolitik med mera. Att investera och satsa på dessa saker har dessutom även ett egenvärde – för jämlikheten, jämställdheten och klimatomställningen, vilket vi kommer belysa längre fram i det här kapitlet. Stora finanspolitiska satsningar är alltså nödvändiga för att nå såväl målet om full sysselsättning som andra politiska mål, exempelvis ett ekologiskt hållbart samhälle eller en fungerande elförsörjning i hela landet. För att kunna förverkliga så stora investeringar från statens håll behöver politiken bryta med normen om ”överskottsmålet”, alltså att staten måste gå med överskott varje år. Det är irrationellt att lägga pengar på hög när samhällets investeringsbehov är akut. Vänsterpartiet menar att behoven för storskaliga satsningar i klimatomställningen, arbetsmarknaden eller välfärden är så stora att staten behöver överge överskottsmålet under en bestämd tidsperiod och låna till dessa investeringar. Vi har räknat på att den effekt dessa storskaliga gemensamma investeringar skulle få på ekonomin, och de skulle väldigt tydligt positivt påverka exempelvis sysselsättnings- och arbetslöshetsnivåerna. Det är varken individer eller marknaden som kommer lösa samhällsproblemen eller skapa full sysselsättning, men staten kan göra det kapitalet varken kan eller vill åstadkomma.

Trygga anställningar och starka fackföreningar

Full sysselsättning är alltså ett centralt mål för att driva på den utveckling vi som socialister vill se. Men tanken för oss är inte skapa jobb till vilket pris som helst. Otrygga anställningar har ökat tydligt de senaste decennierna, framför allt de mest otrygga i formerna av behovsanställningar. Det har gjort att allt fler inte kan planera sin försörjning och resten av livet på ett tryggt sätt samtidigt som klyftorna mellan olika löntagargrupper har vuxit utifrån vem som får arbeta under (o)trygga villkor. Här är arbetaryrken och kvinnor hårdast drabbade medan tjänstepersoner i genomsnitt har tryggare anställningsvillkor. Problemen med otrygga anställningar är flera: som individ tvingas du arbeta och leva under en särskild stress och ovisshet samtidigt som du kanske inte vågar säga ifrån mot dåliga villkor eller arbetsmiljöbrister. Och hela löntagarkollektiv drabbas negativt av otrygga anställningar. Arbetsgivarnas makt över anställningarna ökar då många blir mer utbytbara, vilket i sin tur leder till att färre vågar säga ifrån och organisera sig. Arbetstagarförhandlingspositioner försvagas och färre väljer att organisera sig fackligt, vilket i sin tur leder till att förhandlingspositionen gentemot arbetsgivarna försvagas ytterligare – i en ond cirkel. Vi kan tyvärr se denna utveckling i Sverige idag. Organisationsgraden –

alltså hur många av löntagarna som är medlemmar i fackföreningar – har minskat från dryga 80 procent år 2000 till 61 procent 2020. Det är en utveckling vi behöver göra allt för att vända. En återgång till full sysselsättning skulle även underlätta det.

I den svenska modellen där löner och arbetsvillkor förhandlas mellan arbetsgivarorganisationer och fackföreningsrörelsen och fastslås i kollektivavtal är det centralt att arbeta för en så stark fackföreningsrörelse som möjligt. Otrygga anställningar har varit ett sätt för kapitalet att försvaga arbetarrörelsen och därmed förflytta makten över arbetet ännu mer till deras fördel. Det finns de som tycker det vore bättre att överge den svenska modellen och låta politiken styra över lönebildning, arbetsvillkor och arbetstider i stället. Men styrkan i den svenska modellen är den långsiktiga och gräsrotsförankrade representationen av olika intressen. Politiska majoritetsförhållandena kan skifta fort och skulle i så fall kunna innebära stora svängningar och i värsta fall djupa försämringar för löntagare oavsett hur många som skulle vara organiserade i fackföreningar eller de verkliga maktförhållandena på arbetsmarknaden. Den svenska modellen möjliggör att arbetarnas faktiska makt och inflytande över produktionen och därmed över fördelningen av resurser kan få verklig påverkan på lönebildning och arbetsvillkor ända ner på lokal nivå. Den ger också otroligt mycket bättre möjligheter att genomdriva och kontrollera att väl anpassade avtal verkligen följs upp som avtalen säger. Det är något statliga kontrollanter aldrig kan göra lika väl eller med samma demokratiska förankring mot arbetstagarna själva. Fackföreningsrörelsen är helt enkelt en avgörande del av demokratiseringen av arbetslivet och samhället. Demokratiseringen av förutsätter helt enkelt en stark fackföreningsrörelse. Kampen för trygga anställningar för fler är i grunden en kamp för både individer, hela fackföreningsrörelsen och flertalet människor i vårt samhälle oavsett om de är organiserade eller ej (eftersom de också gynnas av de avtal facken förhandlar fram).

Vänsterpartiet vill därför bland annat avskaffa allmän/särskild visstid samt att återinföra avdragsrätt för fackavgiften. Undantagen i turordningsreglerna som den nya lagen för anställningsskydd (LAS) öppnar upp för ska tas bort helt. Fackföreningsrörelsen ska även stärkas genom att fackföreningar ska kunna kräva svenska löner och villkor för utstationerad arbetskraft (arbetstagare som kommer till Sverige från andra länder i EU för att arbeta).

Arbetstagares trygghet och position gentemot kapitalet och företagens intressen bestäms dock inte enbart av tryggheten vid anställningar.

Starka gemensamma trygghetssystem

Arbetstagarnas makt och inflytande över arbetet bestäms i hög utsträckning även av vad som händer när en person *inte* kan arbeta under vissa perioder: vid sjukdom, arbetslöshet, föräldraledighet eller pension. Att ha starka trygghetssystem stärker inte bara individers och löntagarkollektivets position i samhället utan bidrar även till ett mer jämlikt samhälle där klassamhällets effekter mildras eller i bästa fall elimineras. Det sistnämnda handlar då om att

arbetarklassen i genomsnitt har i snitt sämre hälsa, större risk för arbetslöshet och pension i förtid. Får man tillräckligt med pengar för tiden utanför arbetet minskas klyftan till de som i högre utsträckning kan arbeta. Detsamma gäller självklart även kvinnor med barn som fortfarande tar en väsentligt större andel av omsorgsarbete jämfört med män. Att kompensera för omsorgsarbete är därför ett viktigt instrument för jämställdhetsarbetet i samhället. Här behöver dock mer göras och Vänsterpartiet vill att föräldraförsäkringen individualiseras så att föräldraledigheten och -penningen måste delas lika mellan föräldrar vilket både omfördelar ekonomiska resurser mellan kvinnor och män och aktivt bidrar till att normerna kring omsorgsarbete förändras så att män och kvinnor delar lika på allt som kommer med föräldraskapet: arbete, erfarenhet, anknytning. Man kan säga att ju starkare och omfattande trygghetssystem vi har desto starkare blir löntagarnas ställning gentemot kapitalets intressen samtidigt som exempelvis även könsmaktsordningens effekter på kvinnor och män minskas.

Några konkreta reformer för att förstärka tryggheten för löntagare som Vänsterpartiet har drivit länge är en förstärkt a-kassa så att så många som möjligt får så mycket som möjligt i ekonomisk trygghet under arbetslöshet, en individualiserad föräldraförsäkring samt en mer omfattande och tryggare sjukförsäkring som ser till att den som blir sjuk får tid för återhämtning i stället för att tvingas leva i fattigdom.

Sverige är idag det land i Norden med flest fattigpensionärer. Det är ovärdigt ett rikt samhälle som det svenska. Pensionssystemet bestäms idag bakom lyckta dörrar och utan verklig politisk debatt. Det måste få ett slut. Vänsterpartiet har tidigare drivit genom en historisk höjning av garantipensionen. Vi kommer fortsätta att driva på för förbättringar inom nuvarande pensionssystemet. Men i längden behöver vi avskaffa det existerande och ta fram ett nytt pensionssystem som är rättvist och som leder till att alla får leva ett bra liv även efter arbetslivet.

En rättvis skattepolitik

Naturligtvis måste våra reformförslag och politiska visioner finansieras på något sätt. Målet med Vänsterpartiets skattepolitik är dock inte bara finansiering av det gemensammas åtaganden utan även en rättvis skattepolitik där de rikaste bidrar mer till det gemensamma och där vi får till en verklig omfördelning av resurser. Vänsterpartiet har idag en omfattande skattepolitisk plan där låg- och medelinkomsttagare avlastas och inkomster först över 43 000 kronor beskattas högre. Med tanke på att ojämlikheten har ökat markant där framför allt tillgångar och förmögenheter hos de rikaste i samhället har dragit ifrån måste vi även se till att återinföra förmögenhets-, arv- och fastighetsskatten. Sverige är idag ett skatteparadis för de allra rikaste. När välfärden och samhällsviktig infrastruktur blöder är det helt orimligt och orättvist att den rikaste delen i befolkningen kan vägra att bidra på det sättet. Sedan början på 1990-talet har skatterna sänkts eller tagits bort (som t.ex. fastighets- och arvskatten) och bidrag till de rikaste utökats (Rut- och Rot-avdragen t.ex.) vilket har lett till att vi idag har över 440 miljarder kronor mindre om året i relation till bruttonationalprodukten. Samtidigt har vi blivit fler och behoven blivit större

både i välfärden och med tanke på klimatomställningen. Det har också visat sig att skattelättnader inte minskat arbetslösheten eller den ekonomiska utsattheten i samhället, tvärtom. Arbetslösheten har varit på en stabil hög nivå sedan 1990-talets kris samtidigt som andelen fattigpensionärer, barn som lever i fattigdom och den ekonomiska ojämlikheten i samhället har ökat.

Skattepolitiken är, både för högern och för oss i vänstern, ett centralt politiskt verktyg för att bestämma riktningen för samhällsutvecklingen – vem ska betala för vad och hur mycket? Vänsterpartiet vill se ett skattesystem där de rikaste bidrar väsentligt mer än idag medan de allra flesta avlastas. Därför vill vi ha en statlig fastighetsskatt på villor med ett värde på över 10 miljoner kronor, samt högre skatt på kapitalvinst och utdelning från onoterade aktier samt fåmansbolag. Vi vill sänka skatten för sjuka och arbetslösa då det ska vara lika skatt på lika inkomst samt att fackavgiften kan dras av från skatten. Så får vi till en verklig omfördelning som säkerställer finansieringen av en fungerande gemensam välfärd, en ekonomisk politik för flertalet och en snabb och rättvis klimatomställning med storskaliga offentliga investeringar.

Demokratisera de viktigaste ekonomiska besluten

Som vi var inne på tidigare så handlar mycket av det politiska arbetet och den kamp som Vänsterpartiet och arbetarrörelsen har bedrivit i över hundra år om att förflytta maktförhållandena till arbetarklassens fördel. I grunden handlar den socialistiska idén just om att utvidga demokratin – från att ett fåtal kapitalister bestämmer det mesta, till att flertalet faktiskt får makten över sitt eget arbete, sina livsvillkor och samhällsutvecklingen.

Att verka för en ekonomisk politik där det gemensamma tar större ansvar, där vi arbetar för full sysselsättning och fler trygga jobb samt omfattande trygghetssystem är grundförutsättningar för att lyckas med detta. Det handlar till stor del om att vinna mark i konflikten med (stor)företag och kapitalägare som fortsatt äger det mesta av produktionsmedlen, och styr mycket av samhällets investeringar (eller brist på investeringar). Ett demokratiskt tryck underifrån på arbetsplatserna växer fram när arbetstagarna är starka och trygga och kan ställa krav på större inflytande. En politik för trygga jobb och full sysselsättning är därför också en politik för en demokratisering av arbetslivet.

Välfärden och det gemensamma var länge fredade zoner där vi gemensamt ägde skolor, vårdcentraler eller äldreboenden. Bibliotek eller kulturskolor är andra institutioner där vi som samhälle har skapat utrymme för alla människors behov och rätt till att ta del av t.ex. kultur oavhängigt kapitalismens dynamik. Detsamma gällde tidigare även telefoni eller elförsörjningen. Det nyliberala marknadsexperimentet har dock lett till att allt fler områden har utsatts för privata företagsintressen och ägande. Förutom att vända denna utveckling och ta tillbaka kontrollen över det som har privatiserats vill vi även gå längre och fördjupa demokratin på områden som länge har varit i privata företags händer. Det kan handla både om att vi gemensamt genom staten eller kommunen tar över ägandet och drivandet av viktiga funktioner i samhället, och att vi skapar

förutsättningar för andra former för produktion att etablera sig t.ex. medarbetarkooperativ där det inte är anonyma ägare som kammare hem produktionsvinsten utan de anställda själva som båda skapar och bestämmer över de värden som skapas.

Mest akut är att stärka det demokratiska inflytandet över samhällsviktiga funktioner som idag (i alla fall delvis) styrs på ineffektiva sätt av marknadens och kapitalets intressen. Det gäller infrastruktur så som elnätet och delar av järnvägen. Därför verkar Vänsterpartiet för att förstatliga delar av dessa områden. Viktiga samhällsfunktioner ska tjäna medborgarna, inte ett fåtal ägare. Som medborgare ska vi kunna ha kontroll över exempelvis elproduktion och -distribution.

Även bank- och finanssektorn utgör en mäktig samhällsnyttig infrastruktur, värd flera gånger mer än Sveriges BNP, som styrs alldeles för mycket av privata banker och kapitalägares kortsiktiga vinstintressen, trots att medborgarna via staten garanterar att rädda bankerna ifall de skulle komma på obestånd.

Vänsterpartiets samlade politik för massiva statliga investeringar i klimatomställningen skulle utgöra ett stort och viktigt steg mot att stärka den demokratiska styrningen över investeringarna i samhället, något som även skulle påverka hur bank- och finanssektorn i allmänhet – och det produktiva näringslivet i övrigt i synnerhet – skulle komma att investera, genom att man skapar en stark expansion i och kring sektorer kopplade till omställningen. Men Vänsterpartiet vill också att löntagarnas egna pengar, i form av pensionsfonder på hundratals miljarder kronor, ska låta ekologiska och etiska hänsyn väga lika högt som hög avkastning. Vi vill införa en bankdelningslag för att garantera att skattebetalarna inte behöver ta smällen om bankerna går omkull, öka beskattningen av bankerna och sist men inte minst utreda hur Sverige kan få en statlig folkbank, som agerar samhällsnyttigt, gynnar kunderna och samhället, och stärker det demokratiska inflytandet över investeringar och ekonomi ytterligare.

Sammanfattning: En ny ekonomisk politik och fördjupad demokrati:

- Ekonomiska politikens mål är full sysselsättning – en arbetslöshet på max 4 procent
- Målet är även en sysselsättningsgrad på 84 procent
- Låneinvestera i infrastruktur, välfärd, bostäder
- Stärk arbetsrätten – reformera det nya LAS: bort med undantagen, avskaffa särskild visstidsanställning, plattformsföretag ska betraktas som arbetsköpare
- Reformera arbetsförmedlingen så att den finns i hela landet, mer resurser för utbildning till arbetslösa och fokus på långtidsarbetslösa, inför ett system med mindre kvantitativ sökaktivitet
- Höj taken i socialförsäkringen
- Höj taket i sjukpenningen på fortsättningsnivå
- Höj ersättningsnivån i sjuk- och aktivitetsersättningen
- Slopa karensavdraget

- Hög inkomstpensionerna
- Individualisera föräldraförsäkringen
- Förstatliga elnätet och underhåll av järnvägen
- Utred hur exempelvis SBAB kan byggas ut till en statlig folkbank, inför en bankdelningslag och öka beskattningen av bankerna. AP-fonderna ska ta lika mycket hänsyn till ekologiska och etiska hänsyn som till hög avkastning.

3.6.2. Ett starkt och jämlikt samhälle

I början på 1980-talet var Sverige ett av världens mest jämlika länder. En stark arbetarrörelse tillsammans med en omfattande och välfungerande välfärdsstat hade tydligt minskat klyftorna i samhället. Din klassbakgrund hade fått allt mindre betydelse i hänsyn till vilken slags utbildning, vård eller bostad du hade råd med. Samtidigt hade den feministiska rörelsen framgångsrikt kämpat för jämställdhetsreformer så som lika lön för lika arbete eller en utbyggd barnomsorg. Mycket kvarstod såklart att göra särskilt med hänsyn till könsmaktsordningen och rasismens påverkan på människor.

Sedan 1980-talet har de ekonomiska klyftorna vuxit snabbt i Sverige. Med avregleringar, nedskärningar och privatiseringar i finanskrisens spår på 1990-talet har allt mer kommit att bestämmas av den privata marknaden samtidigt som löneutvecklingen gått trögt och de rikastes förmögenheter vuxit. Skatter på höga inkomster och förmögenheter har sänkts eller avskaffats helt (arv-, gåvor och fastighetsskatten för att nämna några) medan stora delar av välfärden (och de tidigare nämnda trygghetssystemen i form av socialförsäkringar) har privatiserats och skurits ned på. Medan ett fåtal har blivit rikare har de flesta blivit fattigare i alla fall i form av sämre tillgång till välfärd för alla. En av vänsterns viktigaste politiska uppgifter framöver är att återställa en stark välfärdsstat – det är en grundförutsättning för ett jämlikt och jämställt samhälle. Den gemensamt ägda och styrda välfärden är en fristad från kapitalismens logik. Bortsett från att utbildning, vård, omsorg för alla samt bostäder som folk har råd med har självklara egenvärden så visar en välfungerande välfärdsstat för bredare grupper att socialistiska lösningar är nödvändiga, populära och genomförbara.

Ett jämlikt samhälle förutsätter en jämlik skola

Ju hårdare ett klassamhälle är desto mer ärver människor sina föräldrars positioner i samhället – de rikaste förblir rika medan de fattiga förblir fattiga. Det finns idag otaliga studier på hur pass mycket barns livsvillkor och position i samhället avgörs av föräldrarnas klassposition. Det som forskningen nästan samstämmigt visar är att ju mer ojämlikt ett samhälle är desto mer ärver människor sina föräldrars position i samhället. En jämlik skola där alla barn, oavsett klassbakgrund, får en lika högkvalitativ utbildning är därför ett av de verktyg för att bryta klassamhällets konsekvenser på människors livsvillkor. Ett annat är såklart att stärka arbetarklassens position gentemot kapitalet när det

gäller arbetsvillkor, löner och makt över arbetet och samhällsutvecklingen, vilket vi var inne på tidigare.

En jämlik skola som vi gemensamt styr efter människors behov är såklart även viktig för att utbilda oss och framtida generationer i det som vi anser behövs som mest både i form av ren kunskap och i värderingar och social kompetens. Skolan och hela utbildningskedjan måste därför vara fritt från vinstintresse som skulle mest tjäna storbolagens ägare, vilket är tyvärr fallet med svenska skolan idag. Sverige är i dag ett extremt land när det kommer till vinstdrivande aktörer i skolan – ingen annanstans kan företag driva skolor där skattepengar kan omvandlas till vinster. Vänsterpartiet har därför länge drivit på för att förbjuda vinstdrivande verksamhet i skolan och förskolan. Skolan ska vara till för barnen och lärarna, inte storbolagens ägare. Men att bara stoppa vinsterna räcker inte. Samhället måste generellt satsa mycket mer på skolan om den ska vara likvärdig över hela landet. Både personalbrist och personalens arbetsmiljö måste förbättras med storskaliga satsningar på skolan. Att återinföra ett enda statligt huvudmannaskap där det idag finns omkring 850 olika huvudmän (kommuner och fristående skolor) skulle göra det lättare att säkerställa en likvärdig skola i hela landet. Det betyder att staten tar över huvudansvaret över skolan och hur den bedrivs medan kommuner fortfarande ska ha möjlighet att påverka själva utformningen lokalt så som t.ex. anställningar och lokaler.

Den svenska skolan har blivit alltmer segregerat. Idag finns det stora skillnader i undervisningskvalitén samt elevernas kunskapsnivå mellan olika geografiska områden och samhällsklasser (som oftast hänger ihop naturligtvis). För att bryta denna segregation behöver vi ta tillbaka kontrollen över skolverksamheten. Skolan behöver mer resurser, ett statligt huvudmannaskap och ett vinststopp. Men enbart skolan kommer inte bryta segregationen – den hänger oftast allt för nära ihop med bostadssegregationen.

Sammanhållna bostadsområden som folk har råd att bo i

Bostadsområden i svenska städer är idag tydligt avgränsade längs klassgränserna. Samtidigt som vissa områden blir miljonaffärer för de som har råd riskerar en tilltagande bostadsbrist i andra områden att tränga undan människor. Bostadsbristen är då inte enbart ett problem för individer utan för hela samhället. När hyresrätter blir färre i relation till behoven, hyrorna höjs på de som finns tillgängliga och nyproducerade bostäder inte går att betala för vanliga löntagare reproduceras en ökad segregation mellan bostadsområden. Till det kommer att mycket av samhällsservice har försvunnit från områden som idag är eftersatta vilket i sig bidrar till att områdena blir ännu mer eftersatta. Att ha en bostad är en social rättighet som svensk politik inte har levererat på under väldigt lång tid. Alldeles för mycket av bostadspolitiken är driven av marknadstänk och avkastningskrav istället för människors faktiska behov. Bostadspolitiken har dock potential att vara drivande i både jämlikhetssträvande politik samt i en omfattande klimatomställning.

Som socialister är vi övertygade om att samhället måste se till att det finns bra bostäder för alla oavsett bakgrund samt att bostadsområden är sammanhållna det vill säga att det finns bra och omfattande samhällsservice nära bostaden. Det gäller sådant som vårdcentraler, skolor, kulturverksamhet, simhallar och idrottsplaner samt myndigheter så som arbetsförmedling. Vi behöver bygga billiga hyresrätter så att vanligt folk har råd med att bo bra istället för att ytterligare göda en bostadsmarknad som redan idag mest tjänar de som redan äger en bostad eller fastighet. Det var därför vi stoppade marknadshyror och försvarade Hyresgästföreningens position gentemot fastighetsägarna. Nu behöver vi ta flera steg till för att verkligen komma åt bostadsbristen och -segregationen. Ett verktyg som Vänsterpartiet länge har drivit är ett statligt byggbolag som skulle kunna säkerställa att samhället kan bygga bostäder utan att vara driven av ägarnas vinstkrav och framtida avkastning. Utöver detta vill vi återinföra ett storskaligt investeringsstöd för fler hyresrätter med överkomlig hyra samt för samhällsfastigheter. Utförsäljningen av samhällsfastigheter som högern alltid driver på när de kommer till makten måste förbjudas. Även det är en demokratifråga där vi som medborgare inte lättvindigt ska lämna över våra tillgångar till privata företag så som högern har gjort i flera av landets kommuner. Som vi var inne på i föregående avsnitt behöver vi om inget annat ta tillbaka mer i gemensamt ägande.

Vi behöver även se till att befintliga bostäder rustas upp ordentligt. Framför allt miljonprogramsområdena är idag eftersatta vilket är oacceptabelt. Att renovera och rusta upp befintligt bestånd är även nyttigt ur klimatsynvinkel. För att ställa om samhället behöver vi dessutom förbättra bostadsbyggandets klimatpåverkan. Därför vill Vänsterpartiet att politiken aktivt stödjer byggandet i trä och klimatreducerad betong.

Vad vi behöver en aktiv bostadspolitik mot segregation och för ett samhälle som klarar av att hålla sig inom klimatets gränser.

En välfärd för oss, inte kapitalet

Hur snabbt och bra vård människor ska ha tillgång till i vårt samhälle ska inte bestämmas av hur mycket vi tjänar eller har på sparkontot. Människors hälsa och liv ska inte avgöras av ens klassbakgrund. Därför har vänstern länge kämpat för att utveckla den välfärdsstat som på allvar byggdes upp under efterkrigstiden. Välfärdsstaten, fri från kapitalismens logik och drivkrafter, är både ett mål för en modern socialism och en förutsättning för en samhällsutveckling där alla kan delta – en demokrati helt enkelt. Vi har varit inne på att skolan har blivit allt mer av en privatiserad marknad där storbolag kan göra vinster på elevers och hela samhällets bekostnad. Efter trettio år av det nyliberala marknadsexperimentet är detta tyvärr sant även för sjukvården och äldreomsorgen. Trots att alla partier lovar att sjukvård och omsorg ska hålla hög kvalitet för alla i hela landet så är det ett faktum idag att var du bor och vilken klassbakgrund du har till stor del avgör hur bra vård och omsorg du kan få. I glesbygden ser vi att närmaste vårdcentralen eller förlossningsklinik oftast ligger alldeles för långt borta. I storstadsregionerna har vi däremot problemet att

privatiseringen av vården genom att privata vårdgivare får etablera sig fritt och erbjuda vård på skattebetalarnas bekostnad har lett till en överetablering i rikare områden och en brist på vårdcentraler i fattigare områden. Det blir så för att det är mer lönsamt att driva en vårdcentral i ett område där många människor med lätt behandlade besvär söker vård ofta. Det är fallet i rikare områden. I områden där de faktiska vårdbehoven är större och mer komplicerade löner det sig inte att driva en vårdcentral med vinstkrav då behandlingarna är för dyra. Ju mer sjukvården domineras av privata vårdgivare som behöver göra vinst desto mindre tillgänglig blir den där behoven är som störst. Det är motsatsen till hur vi vill att vård och omsorg ska fungera. Därför måste den fria etableringsrätten inom vård och omsorg avskaffas. Det är det gemensamma som har ansvaret för sjukvård och omsorg och då ska även det gemensamma driva den. Det ska vara människors faktiska behov för vård och omsorg som avgör var det ska finnas vårdcentraler, inte vårdgivarens vinstintresse.

Generellt så behöver vi satsa mycket mer på vård och omsorg än vad som har gjorts de senaste decennierna. Det är logiskt att högern (och till viss del socialdemokratin) har försummat välfärden och mestadels förlitat sig på att privata aktörer sköter det åt dem. Det har lett till ojämlik vård, stor personalbrist och dålig arbetsmiljö för de som sliter i vården och omsorgen varje dag.

Idén om en generell välfärd som en faktisk grundförutsättning för ett fungerande demokratiskt samhälle där alla kan få vård och omsorg när det behövs är inte vad som driver högerns välfärdspolitik. Det är i grunden en socialistisk tanke som har blivit politisk verklighet men som ständigt måste försvaras och utvecklas för att inte förstöras av marknadstänk och vinstintresse. Konkreta saker som vi har kämpat för och kommer driva även framöver är därför mer pengar till kommuner och regioner riktade till just vård och omsorg, att tänderna ska bli en del av kroppen och får liknande system som övrig sjukvård med ett riktigt högkostnadsskydd och att privata sjukvårdsförsäkringar ska förbjudas då de för in ett parallellt system i det existerande gemensamma likt de privata vårdgivarna.

En fungerande generell välfärd är både bra för individer och något som kan förena samhällsklasser mot kapitalet. Både tjänstepersoner och arbetarklassen tjänar väl på en generell välfärd, till skillnad från just kapitalet. Detta gemensamma (klass)intresse är något som vi som socialister måste slå vakt om. Privatiseringen av välfärden blir då inte bara dåligt för folkhälsan eller utbildningsnivån utan kan få långtgående politiska konsekvenser. Privatiseringar splittrar löntagarkollektivet – tjänstepersoner med bättre ekonomi kan potentiellt lockas av privata, snabbare lösningar som i sin tur undergräver de gemensamma. Viljan att betala skatt för det gemensamma sjunker som följd av detta vilket återigen försämrar kvalitén i de gemensamma lösningarna. Det bildas en ond cirkel som lämnar ett tudelat system efter sig – ett välfinansierat privat för de välbeställda och tjänstepersoner, ett sämre gemensamt för arbetarklassen. Här ligger den politiska kraften i välfärdsfrågan – vi som socialister, feminister och antirasister måste värna om och utveckla den generella välfärden för att lägga grunden för ett enat löntagarkollektiv.

Alternativet riskerar att bli ett sönderprivatiserat system där arbetarklassen får slå in sig själv om de små smulor som finns kvar kommer i längden underminera breda gruppers tilltro till samhällsinstitutioner och demokratin. Vi har sett sådana utvecklingar både i Sverige och i andra länder med ökad och synligare rasism som följd. Extremhögern har i många länder kunnat utnyttja denna situation för att mobilisera längs rasistiska föreställningar.

Solidariska samhällsbyggen och antirasism stärker varandra

I kölvattnet av den stigande ojämlikheten, en alltmer otrygg arbetsmarknad och försvagade demokratiska institutioner har extremhögern vuxit sig starkt i många länder och även här i Sverige där Sverigedemokraterna nu är det näst största riksdagspartiet. Men rasismen i samhället är inte begränsad till vissa politiska partier utan genomsyrar samhällslivet och påverkar därmed vardagen negativt på många sätt för alla som utsätts för den.

Antirasistisk kamp är en central del av Vänsterpartiets politiska strategi. Rasismen behöver motverkas genom organisering och vi söker samarbeten med andra antirasistiska grupper och organisationer för att motverka direkt diskriminering och rasistiskt bemötande i form av ”rasprofilering”, rasistiskt språkbruk och misstänkliggörande av kulturella, religiösa och etniska grupper, med mera.

Som diskuterades i del 2 av ideologiskolan behöver antirasistisk kamp också, för att vara effektiv, motverka rasismen genom undanröja de materiella grunderna för den, och genom att samla människor kring gemensamma politiska och sociala projekt, kring att bygga samhällen som håller ihop. Det i sig självt motverkar högerns strategier för att splittra samhället utifrån hudfärg och etnicitet, och skapar sammanhållning baserad på gemensamma intressen baserade på klass istället. Det handlar om att bygga välfärd, bostäder och en ekonomi där breda löntagargrupper enas kring de faktiska ekonomiska konfliktlinjerna gentemot kapitalet. Den stora majoriteten i samhället tjänar på att gå ihop för att bygga ett jämlikt samhälle. En politik där det gemensamma tar ett större ansvar för ekonomin, bostäder, välfärden och klimatomställning blir också en starkare antirasistisk politik, eftersom samhället då inte ställer människor mot varandra utan istället stärker människors solidaritet med varandra.

Även den internationella solidariteten, såväl med flyktingar som andra länder utsatta för auktoritära styren, imperialistiskt ekonomiskt och militärt tryck, krig eller klimatförändringar, är avgörande för att hålla ihop såväl solidariteten mellan människor i Sverige, som i världen. En jämlikare värld är en förutsättning för att långsiktigt kunna övervinna den rasismen såväl globalt som i Sverige.

Sammanfattning: Ett starkt och jämlikt samhälle:

- Förbjud vinstdrivande aktörer att bedriva skolverksamhet
- Återinför statligt huvudmannaskap i skolan
- Avskaffa LOV och den fria etableringsrätten för företag inom vård och omsorg
- Förbjud privata sjukvårdsförsäkringar
- Ökade statsbidrag till kommunerna för att öka personaltätheten
- Inför en ny resursfördelningsmodell: utred en indexering av statsbidragen så att de kan följa demografin och prisutvecklingen
- Likställ tandvård med övrig hälso- och sjukvård med fullt högkostnadsskydd på belopp över 1200 kronor
- Inför ett statligt finansierat fribelopp i förskoleavgiften så att den blir gratis för de med lägst inkomster
- Se över och skärpa lagstiftning och åtgärder mot hatbrott och diskriminering på flera sätt, bland annat i polisens arbete.

3.6.3. En snabb och rättvis omställning

Klimatkrisen är redan här och ställer oss inför ett existentiellt hot. Att ställa om våra samhällen är en ödesfråga för mänskligheten. Ingen välfärd eller ekonomisk politik för full sysselsättning är värda mycket ifall vi inte klarar av att hålla vår produktion, det vi konsumerar och hur vi utvecklar våra samhällen inom de planetära gränserna. Det som krävs är en omfattande – och snabb – omställning av samhället. För att lyckas med detta kan vi inte enbart förlita oss på marknaden eller individer. Staten behöver ta en mycket mer aktiv roll om vi ska kunna pressa ner utsläppen i så stor skala att vi på riktigt bygger ett samhälle som är ekologiskt hållbart.

Samhället behöver minska (eller till och med vända) vår klimatpåverkan genom beteendeförändringar – alltså hur vi köper, hur vi reser eller hur vi använder energi –, minskad konsumtion och annorlunda efterfrågan (vad vi köper, om vi reser överhuvudtaget osv.) samt genom nya teknologiska lösningar som minskar påverkan på befintlig verksamhet. Det krävs alla dessa tre delar för att vi ska kunna ställa om samhället helt. Och det krävs alltså det gemensamma för att göra detta. Varför?

För det första så kan inte marknaden lösa kritiska systemfrågor så som klimatomställningen. En omställning som är stor nog för att göra en betydande skillnad behöver göra investeringar och möta behov som i ett första steg inte kommer vara lönsamma ur ett rent ekonomiskt perspektiv. Men de måste tas för att behoven finns. Som vi har sett tidigare i den här kursen är dock kapitalets intresse inte i första hand att möta människors eller samhällets behov utan att göra vinst. Blir det ingen vinst kommer kapitalet att fortsätta med det som genererar vinst, även om det är mycket kortsiktigt. Det är inte samhällets bästa som är i kapitalets intresse. För att ge ett konkret exempel så går det inte att ställa om bilflottan till elbilar om det inte finns utbyggd förnybar elproduktion och tillräckligt med kapacitet i elnätet.

För det andra kan vi inte lägga det största ansvaret på individer att fixa klimatkrisen. Även om vi alla försöker minska vår klimatpåverkan så är det tydligt att det inte är allas vår individuella sopsortering eller bilanvändning som kommer att påverka framtiden och omställningen mest. Det är idag några få storföretag som, både i Sverige och globalt, står för en stor del av utsläppen. Det är politiken som både måste ställa krav på industri och företagen och lägga grunden för att även individer och företag kan konsumera och producera hållbart framöver genom storskaliga satsningar på bland annat infrastruktur, bostäder eller matproduktion. En politik som lägger all fokus på individens klimatpåverkan och ansvar att ändra beteende och konsumtion riskerar även att bli en politik som blundar för klassklyftorna i samhället och det orättvisa i att kräva stora uppoffringar av vanliga löntagare medan storföretagen fortsätter att släppa ut det mesta. För att människor i hela landet ska kunna ställa om även sitt eget beteende behöver det finnas fungerande alternativ till exempelvis bilen. Det är bara politiken som kan bygga upp dessa alternativ i den storleksordning som behövs så att alla, oavsett var i landet du bor, kan få tillgång till fungerande järnväg eller laddstolpar. Din klassbakgrund och hur mycket du tjänar ska inte avgöra hurvida du kan konsumera på hållbart sätt – det kräver att fossilfria alternativ måste vara billiga och lätt tillgängliga. Att förlita sig på att alla börjar använda stora elbilar som kostar över en halv miljon kronor duger inte. Vi måste få med stora delar av befolkningen om vi vill kunna förverkliga klimatomställningen – det förutsätter ett rättviseperspektiv där vi på riktigt ser människors olika förutsättningar och behov och bygger politik utifrån det.

Vänsterpartiet vill bygga ett hållbart samhälle genom gemensamma ansträngningar där vi investerar i klimat och miljö för en effektiv omställning av hela samhället och ekonomin. Genom investeringar på 700 miljarder kronor vill vi snabba på omställningen i den utsträckning som kommer behövas. Det handlar om investeringar i järnvägen, elnätet och förnybar elproduktion, bostäder och fossilfri industri. Detta gör vi för att både ställa om samhället direkt och för att skapa förutsättningar för människor att leva ett bättre liv på hållbart sätt. När fler tåg fungerar bättre är det enkelt att välja alternativ till bilen. När bostäderna renoveras och byggs klimatneutralt är det enkelt att bo hållbart. Tillsammans med stärkta trygghetssystem och en jämlik välfärd bygger klimatpolitik från vänster ett mer jämlikt, robustare och mer pålitligt samhälle samtidigt som vi minskar utsläppen.

Vänsterpartiet kommer driva en rad olika förslag för att storskaligt ställa om samhället. Här ska det nämnas några av de mer centrala.

Förnybar energi i en elmarknad för hela samhället

Stora delar av samhället behöver elektrifieras om vi vill kunna ställa om snabbt och effektivt. Det kräver en omfattande förnybar energiproduktion. Vindkraft är det energislag med störst möjlighet till snabb utbyggnad där kostnaderna för att bygga ut den har sjunkit till skillnad från exempelvis kärnkraften. Detsamma gäller solkraft. Vänsterpartiet vill därför satsa på både havsbaserad och

landbaserad vindkraft. För det krävs det även att anslutningsavgiften tas bort som idag bromsar utbyggnaden av framför allt havsbaserad vindkraft. Vi vill även ta bort kommunala vetorätten då den är orimlig när hela samhället behöver ställa om. Kommuner med vindkraft ska däremot få en ekonomisk ersättning som incitament att bygga ut vindkraften.

Vattenkraften är den största förnybara energikällan i Sverige och blir ännu viktigare som reglerkraft då produktionen enkelt kan anpassas efter ökad eller minskad efterfråga under olika tider på året. Även här vill vi att kommunerna där vattenkraft produceras ska ersättas i större utsträckning än det är fallet idag.

Hur elen produceras är en viktig fråga att lösa, hur den ska prissättas en annan. Prissättningen idag är direkt problematisk för att driva på en omställning av energiproduktionen. Idag är det den dyraste producerade elen som blir prissättande för all el – det kallas för marginalprissättningen. Det gör att, även om Sverige producerar billig och tillräckligt mycket el för det inhemska behovet, så blir det höga priser här då det är priserna på den europeiska marknaden som genom exporten dit även höjer elpriserna här. Vänsterpartiet vill ha en hel annan modell där svensk elproduktion först tillgodoser det inhemska behovet på basis av elpriset inom Sverige innan överskottet exporteras. Det gör att priset för de inhemska områdena då motsvarar de faktiska behoven med lägre priser som följd, samtidigt som exporten förblir samma som idag. De höga elpriserna riskerar att bromsa omställningen då elektrifieringen blir svårare med så höga priser – därför är vår prismodell så viktig för både individer och hela samhället.

Hållbara transporter och industrier

Transportsektorn och industrin är de två samhällsområden som släpper ut mest. Inrikestransporter utgör till och med den enskilt största delen av de utsläpp som sker inom Sverige. Det är där vi följaktligen behöver ställa om snarast för att vända utvecklingen.

För att lyckas med detta behöver vi ett systemskifte inom transportinfrastrukturen där klimatmålen blir styrande i stället för att stirra sig blind på bilresandet vilket högern brukar göra. Fler människor måste framöver ha tillgång till hållbara resmöjligheter samtidigt som företag ska kunna frakta mer på hållbart sätt.

Vänsterpartiet vill därför låneinvestera i nya stambanor för höghastighetståg och att hållbara transporter prioriteras före nybyggnation av motorvägar.

Kollektivtrafiken spelar såklart en avgörande roll för klimatomställningen. Den är för många människor en grundförutsättning för att kunna arbeta och bo på olika platser i landet. Tillgång till fungerande kollektivtrafik ska inte vara en klassfråga. På sikt måste därför kollektivtrafiken bli helt gratis. Men redan nu måste priserna sänkas vilket vi vill göra genom en ny prislag som förhindrar att regioner och kommuner ökar sina intäkter via biljettpriserna. Kollektivtrafiken

måste även byggas ut på många håll i landet för att kunna vara ett rimligt alternativ till t.ex. bilen. För det behöver staten investera rejält.

Sverige är en industrination där många arbetstillfällen är just kopplade till (export)industrin. För att kunna ställa om behöver vi en folklig förankring som tar vara på de kunskaper och erfarenheter som finns inom industrin. Staten måste aktivt gå in och bereda mark för nya produktionsprocesser och bryta med gamla ohållbara produktionsätt. Detta engagemang från det gemensamma behöver dock såklart kombineras med ambitiösa krav och effektiva lagskydd för miljön. Det är inte för företagens skull vi vill ställa om industrin utan för hela samhällets och industriarbetarnas framtid. Vänsterpartiet står alltid på arbetarnas sida ifall det uppstår intressekonflikter mellan arbete och kapital i vår omställningspolitik.

Stärk natur- och miljöskydd

Att minska utsläpp av växthusgaser är naturligtvis en bärande del i att ställa om samhället och mildra klimatkrisens effekter på våra samhällen. Det är dock inte det enda som behöver göras för att värna om naturen och miljön. Biologisk mångfald och ett ekosystem i balans är minst lika centrala för liv på jorden och vår framtida välfärd. Klimatkrisen och artkrisen måste mötas gemensamt för att kunna bygga ett hållbart samhälle. Fungerande ekosystem är i sig själva verktyg för att minska utsläpp då de suger upp koldioxid från atmosfären.

Vi behöver skydda mer av de ekosystem vi har i Sverige (och globalt). Det betyder att större delar av vår skog med höga naturvärden måste skyddas. Vänsterpartiet vill driva på för att skydda de stora sammanhängande fjällnära naturskogarna även formellt i framtiden.

Utöver detta behöver fler våtmarker restaureras och torvmarker återvätas. Våtmarker binder kol vilket i sig minskar utsläppen. De stärker även områdets motståndskraft mot torka, bränder och översvämningar. Det är nödvändigt att samhället höjer ambitionsnivån för att skydda värdefull natur, skogsområden och återställa våtmarker.

Sammanfattning En snabb och rättvis omställning:

- Sjätsätt ett investeringsprogram på 700 miljarder kronor över 10 år för en omfattande klimatomställning: transportinfrastruktur med fokus på järnväg, klimatrenoveringar och förbättrad nybyggnation av bostäder, robust elnät och förnybar elproduktion
- Stärk skyddet av värdefull natur och återställ naturliga kolsänkor
- Inför så kallade Sverigepriser på elen – etablera en ny nordisk energiunion
- Nya stambanor samt utbyggnad av befintliga järnvägssträckor
- Halvera biljettpriser i svensk kollektivtrafik med långsiktigt mål att införa avgiftsfri kollektivtrafik i hela landet

- Statligt stöd till och mål om cirkularitet i ekonomin: varor ska lättare kunna justeras, repareras och återanvändas för en längre livscykel
- Inrätta en klimatinvesteringsmyndighet

Diskussionsfrågor – Vårt alternativ

- I början av detta avsnitt av ideologiskolan (3.1) konstaterar vi att: ”En socialistisk samhällsutveckling innebär med andra ord delvis att bygga vidare på och utvidga principer som redan idag är både populära och helt nödvändiga för att samhället ska kunna fungera.”
Ge några exempel på sådana principer och områden. Hur skulle man kunna bygga vidare på och utvidga dem?
- Under 3.3 skriver vi att: ”ett av skälen till att den svenska modellen började pressas och rullas tillbaka från slutet av 1980-talet var just kapitalismens internationella maktförhållanden, finansialiseringen, globaliseringen och EU-medlemskapet.” Hur dessa gränser ut idag, hur fungerar de och vad händer om vänstern går utöver dem? Vad kan vi göra på nationell, europeisk och internationell nivå för att förebygga det?
- I del 3.4 och 3.5 skriver vi om och hur Vänsterpartiet behöver och har börjat spela en större roll i svensk politik i takt med att socialdemokratin gett upp sina ambitioner att förändra samhället: ”ett brett, gemensamt hopp om ett bättre samhälle inspirerar till handling. Rollen och tilltalet ska öppna för att fler ska se sig som vänster, i synnerhet ungdomar och arbetare. Vänsterpartiet behöver oftare lyfta frågor som spelar roll på arbetsplatserna och i människors vardag och bygga allianser med närstående rörelser. /.../ Utifrån de ideologiska och strategiska huvudlinjer som beskrivits tidigare så prioriterar Vänsterpartiet politiska förslag som innebär materiella förändringar av samhället, som aktivt omfördelar resurser och makt från fåtalet i toppskiktet till flertalet – och som demokratiserar samhället och gör det friare och mer jämlikt med andra ord.”
På vilka sätt försökte Vänsterpartiet göra det när vi vann striden om marknadshyrorna och de höjda pensionerna 2021 och 2022, från valrörelsen 2022 och från hur vi arbetar just nu? Vad kan vi ta med oss från vad som funkar bättre och mindre bra till framtiden?
- Gå igenom de återstående delarna av avsnittet Vårt alternativ (3.6.1-3.6.3) och diskutera hur några eller alla av nedanstående underrubriker motsvarar våra övergripande ideologiska målsättningar och på vilka sätt förskjuter de maktförhållandena mellan arbete och kapital, stärker kvinnors ställning och driver på klimatomställningen. Varför är just de

här frågorna så viktiga att prioritera? Finns det andra lika viktiga frågor som behöver prioriteras och i så fall varför är just de så strategiskt viktiga just nu?

- Full sysselsättning
- En aktiv stat som investerar i det som behövs
- Trygga anställningar och starka fackföreningar
- Starka gemensamma trygghetssystem
- En rättvis skattepolitik
- Demokratisera de viktigaste ekonomiska besluten
- Ett jämlikt samhälle förutsätter en jämlik skola
- Sammanhållna bostadsområden som folk har råd att bo i
- En välfärd för oss, inte kapitalet
- Antirasism och solidariska samhällsbyggen stärker varandra
- Förnybar energi i en elmarknad för hela samhället
- Hållbara transporter och industrier
- Stärkt natur- och miljöskydd

4. Fördjupning om nytt förslag till partiprogram

Nu när du/ni har gått igenom ideologiskolan har du/ni en god bild av hur Vänsterpartiets ideologiska och teoretiska grunder förhåller sig till Vänsterpartiets dagspolitik och dagliga arbete.

I maj 2024 kommer Vänsterpartiets kongress att ta ställning till ett helt nytt förslag till partiprogram. Det finns mycket i det förslaget som du kommer känna igen från det nuvarande, och från ideologiskolan. Men mycket är förstås också förändrat, inte minst att språket och sättet att prata om samhälle och teori är mer berättande och mindre akademiskt, på ett sätt som bland annat speglar den strategiska förskjutning till att bli ett större och bredare parti som spelar en större roll i svensk politik, som pekats ut av partikongresserna 2012 och 2020, och i de strategidokument som antogs där.

En bra och möjlig fördjupning eller fortsättning på ideologiskolan är att man läser:

Följebrevet från programkommissionen om det nya förslaget till partiprogram, och

hela eller delar av det nya förslaget till partiprogram.

När ni har gjort det kan ni gärna diskutera det, på temamöten eller med de som vill i partiföreningen eller i distriktet eller i andra sammanhang, och sedan kanske skriva motioner om det, ifall ni vill ändra på något.

Motioner kan man skriva fram till och med den 8 februari men programmet bör ju med fördel diskuteras ändå fram till kongressen i maj 2004, inte minst med de ombud som ska ta beslut om det på kongressen då. Man kan också bjuda ut någon från programkommissionen för att berätta om programmet. Mer om allt detta, liksom länk till förslaget, hittar du nedan.

9 november 2023

Utdrag ur följebrev till förslaget till partiprogram,

Hej,

Det har äntligen blivit dags att släppa förslaget till nytt partiprogram för Vänsterpartiet. Vi i programkommissionen har arbetat i ett och halvt år med att

ta fram det här förslaget och har länge sett fram emot att publicera det och se hur andra läser det. Många av er har redan hört oss berätta om hur vi tänker – vi har varit ute på ett 80-tal träffar med partiföreningar och distrikt under 2023. Det har varit många fina samtal, med gott om kloka tankar vi tagit med oss i textarbetet. Förslaget talar på många sätt för sig själv, men vi vill också berätta lite om hur tankarna gått i skrivprocessen. I det här dokumentet går vi igenom en del av det.

Det innehåller tre delar: en om förslagets tankar kring Vänsterpartiet som politiskt projekt, en om formfrågorna och en avslutande del om hur vi resonerat kring några andra frågor. Vi hoppas kunna vara ute i åtminstone distrikten under perioden fram till motionsstoppet den 8 februari.

Jens Börjesson Sammanställande i Vänsterpartiets programkommission

Nedan länk till både programkommissionens följebrev och själva förslaget till nytt partiprogram.

[Förslag till partiprogram - Vänsterpartiet | Din trygghet är politikens ansvar \(vansterpartiet.se\)](https://vansterpartiet.se/forslag-til-partiprogram-vansterpartiet-din-trygghet-ar-politikens-ansvar)

Exkurser

EXKURS: Marxistisk teori och historiematerialism

När vi pratar om kapitalism, socialism, klass och även andra maktstrukturer som könsmaktsordningen och rasismen, så grundas vi dem på en marxistisk analys av samhället. Marxistiska perspektiv på kapitalism och könsmaktsordning, och framför allt alternativet – det vill säga socialism och kommunism (i betydelsen klasslöst samhälle, inte sovjetisk enpartistat) – har förändrats och utvecklats sedan Karl Marx och Friedrich Engels publicerade ”Det kommunistiska partiets manifest” 1848. Men det finns vissa grundelement i det marxistiska och socialistiska tänkandet som består. Ett exempel på det är grundinställningen till samhället och förståelsen av människans relation till världen och andra människor.

En utgångspunkt för marxistisk teori är historiematerialismen – antagandet att man inte kan förstå hur samhällen fungerar utan att se till de materiella förhållanden de vilar på. Marx formulerade en tydlig kontrast mot det filosofiska perspektiv som exempelvis den tyska filosofen Hegel stod för. Hegel såg utvecklingen av människors tankar och idéer som det som formade verkligheten och samhällets utveckling. Marx ”vände” på Hegels teori, och utgick från att de materiella förutsättningarna, produktionens utveckling och organisering – alltså relationerna människor emellan, människors klasspositioner och resurser – var avgörande. Människors idéer och tankar är viktiga, men de formas och begränsas av dessa bakomliggande materiella förhållanden. När den kapitalistiska produktionen omformade samhället såg Marx och andra socialister tidigt att arbetarna och människor på landsbygden, de som slet fabriker eller på gårdarna för svältlöner, inte kunde få ett bättre liv enbart genom att människors sätt att tänka förändrades, eller genom att upplysningens ideal spreds. Att utveckla arbetarklassens förståelse av samhället var nödvändigt, men det behövde också leda till att den klarade att ta sig makten att förändra samhället – de materiella förhållandena. Samhället behövde organiseras så att alla människor fick rätt till ett drägligt liv där de kunde äta sig mäta och bilda och förverkliga sig själva.

Den historiematerialistiska traditionen utgår från vad Friedrich Engels kallade ”Produktionen och reproduktionen av det omedelbara livet. Detta, igen, är att dubbel karaktär: å ena sidan produktionen av existensmedel, av mat, kläder och skydd och de redskap som är nödvändiga för denna produktion, å den andra sidan, produktionen av människor i sig själva, fortplantningen av själva arten.”

Medan de senare förhållandena är viktiga för feministiska analyser av förhållanden mellan män och kvinnor så är analysen av de första förhållandena – produktionsmedlen och produktionsförhållandena – det som marxister utgår från för att förstå klassamhället och dess utveckling. För att förstå och förändra samhällets utveckling behöver man se till alla dessa förhållanden.

Hur är resurserna fördelade? Hur är samhället organiserat? Vilka produktionsmedel finns, vilka äger och kontrollerar dem, och vilka står utanför

den materiella produktionen? Hur organiseras Hur hänger egendom och makt ihop? Och viktigast: hur förändrar vi de materiella förhållandena? Det är nämligen här det positiva ligger i marxismen: tron på att det går att förändra. Att förändring blir möjlig genom de förtryckta klassernas kamp för förändring och när nya mer jämlika och demokratiska sätt att organisera produktionen och samhället upprättas.

EXKURS: Motsättningen mellan ekonomisk diktatur och politisk demokrati

Den kapitalistiska produktionen och organisationen på arbetsplatser och i samhället är i grunden odemokratisk. Dels genom att kapitalägare styr stora delar av de viktigaste ekonomiska besluten i samhället, trots att de berör oss alla. Dels genom att ägarna av produktionsmedlen enväldigt bestämmer över det arbete som utförs med dessa.

Till skillnad från i politiken där grundläggande demokratiska principer fått mer eller mindre fotfäste i många länder efter början av 1900-talet är det privata näringslivet till stor del undantaget från demokratiska strukturer. Kapitalismens grundstruktur förhindrar i princip demokrati i de flesta människors arbetsliv, och därmed under en stor del av deras vardag. Medbestämmande över hur arbetet och arbetsplatsen organiseras, vilka prioriteringar som görs och vilka planer som ligger till grund för produktionen framöver existerar inte för de allra flesta anställda i kapitalistiska företag. Det är principiellt ägarna som bestämmer hur ett företag och produktionen ska styras, om det ska anställas eller sparkas eller om företaget ska flytta produktionen helt och hållet och så vidare. Arbetarrörelsen har kämpat för att få så mycket medbestämmande som möjligt i hur företag organiserar arbetet och detta har lett till viktiga segrar och framsteg: anställningsskydd, turordningsregler, antidiskrimineringslagstiftning, obligatoriska förhandlingar vid omorganiseringar och så vidare. Utan att förminska betydelsen av denna kamp och lagstiftningens skydd för arbetssäljare så förändrar den inte grundprincipen i den kapitalistiska organisationen av produktionen. En organisation som förhindrar demokrati på arbetsplatser och i människors vardag. De som vill utvidga kapitalismens funktionssätt till fler samhällssfärer – det vill säga liberaler och andra till höger – hävdar gärna att det i så fall skulle säkerställa och utveckla demokratin. Deras argumentation bygger på idén att det är ”entreprenörskap” som är grunden för frihet och demokratisk medbestämmande över hur ekonomi och samhälle ska fungera. Men inte ens i ett samhälle där hade exakt lika stora möjligheter och förutsättningar att vara eller bli ”entreprenörer”, alltså kapitalister, och att investera i nya företag och produktion hade det varit sant. För även då skulle majoriteten av de som arbetade i verksamheten varit underställda ägaren. Det är här en av kapitalismens motsättningar blir tydligt. Det kan inte finnas lika stora möjligheter eller förutsättningar för människor att bli kapitalister i ett kapitalistiskt samhälle då detta bara fungerar om en majoritet behöver sälja sin arbetskraft, så att entreprenörerna/kapitalisterna har några som kan arbeta i deras företag. Utan det värde som de anställda i ett företag tillför produktionen

skulle få företag bli särskilt lönsamma. Kapitalismen förutsätter att det finns både kapitalister och arbetare. Då kapitalismen bygger på exploatering av arbete och resurser kan den i princip inte leda till en fullständigt demokratiskt organiserad produktion. Om alla kunde välja att inte sälja sin arbetskraft för att leva, och istället arbeta fria från tvång och i demokratisk gemenskap med varandra i produktionen, skulle samhället och ekonomin inte vara ett kapitalistiskt samhälle längre. Det är den första motsättningen inom kapitalismen: att den lovar demokrati medan den i själva verket omöjliggör den i de allra flesta människors vardag.

Det är även därför arbetarrörelsen och socialister alltid krävt ekonomisk demokrati för att förverkliga demokratins löften även undre större delar av människors arbetsliv, inte bara utanför det. Dels demokrati på arbetsplatserna, dels att ekonomins inriktning formas av politiska beslut, inte vinstmaximering.

Men kapitalismen undergräver inte bara människors möjlighet till varaktigt demokratisk delaktighet utan även den demokratiska strukturen i hela samhället – även i politiska system där staten är formellt demokratisk. Som vi sett i avsnittet ”Staten, EU och kapitalet” så är den demokratiska staten inom den kapitalistiska ekonomiska ramen ofta beroende av kapitalets beslut och välvilja då det ofta är kapitalet som – i det globala kapitalistiska systemet – tillhandahåller arbetsplatser och produktion. Demokratiska stater riskerar att påverkas starkt av kapitalets potentiella hot om att sluta investera, eller flytta produktionen, om demokratiskt valda politiker vill förbättra situationen för arbetare eller flertalet människor i allmänheten genom investeringar, arbetsmarknadsreformer eller skattepolitik eller genom att på andra sätt hota privata vinstintressen. Denna situation måste räknas in om man som socialist vill bryta kapitalets makt och utöka demokratins möjligheter att påverka samhällsutvecklingen åt ett håll som gynnar flertalet, inte kapitalets fåtal.

Mer om hur den samlade politiska ekonomin fungerar kan du läsa om i del 2 av ideologiskolan. Mer om hur vi vill förändra och demokratisera den kan du läsa om i del 3.

EXKURS: Ägande och makt

En grundläggande faktor i dagens politiska ekonomi är alltså ägandet, vilket är extremt ojämnt fördelat. Det får omfattande konsekvenser. Inte bara för vilka som lever i lyx respektive fattigdom och misär, utan för vilka som har ekonomisk och ofta även politisk makt, och för hur denna makt utövas i Sverige och globalt i dag.

Vi har sett att ojämlikheten vad gäller både inkomster och ägande har vuxit markant i Sverige och globalt de senaste decennierna. Koncentrationen av ägandet har ökat drastiskt sedan slutet på 1980-talet. I dag är det några få storföretag eller finansgrupperingar som direkt kontrollerar allt större delar av den globala ekonomin. Andelen av de globala inkomsterna som ”The Global 500”, de 500 största företagen i världen, kontrollerar har fördubblats från ca 20 till ca 40 procent sedan 1960-talet. Då ska tilläggas att de här 500 företagen

egentligen rent maktmässigt kan delas upp i betydligt färre grupperingar eftersom de samverkar via karteller, strategiska samarbeten och så vidare och eftersom företagen i sig kan ägas av mindre kapitalgrupperingar, personer/familjer, investmentbolag, banker och med mera.

Detta gör att några dussin stora – om än konkurrerande – maktspelare dominerar större delen av världsekonomin. Att de ”bara” kontrollerar kring 40 procent betyder nämligen att de mindre spelarna sällan kan komma i närheten av den ”marknadskraft” dessa stora *oligopol* har. Vi ser att allt färre styr allt mer.

Dessa maktspelare dominerar inte bara de arbetare som jobbar åt dem, utan även de många små och medelstora (till och med riktigt stora) företag som finns runt om i världen. Mycket av det mervärde de mindre företagen utvinner ur arbetskraften tvingas de därför dela med sig av uppåt på olika sätt. Dessa stora makthavare har också betydande inflytande över hela länder. Inte bara över fattiga länder, som ofta är väldigt beroende av ett eller två sådana här bolagsverksamheter i deras länder, utan även rikare länder. När Sverige på 1990-talet utsattes för massiv spekulation med kronan på valutamarknaden till exempel så tog det bara dagar innan spekulanterna tvingade Sverige att ändra sin valutapolitik.

Dessa aktörer styr sina megaekonomier planmässigt i ett syfte: att skapa så mycket långsiktig och stigande vinst som möjligt, bland annat genom att utgöra toppen av näringskedjan globalt sett. De kontrollerar såväl finansiella globala flöden som långa underleverantörssystem och transnationella produktionskedjor i flera länder. På så sätt driver de upp exploateringen av arbetskraften – genom till exempel effektivare storskalig produktion och större förmåga att söka upp och använda sig av arbetskraft där den är som billigast.

Ingen av aktörerna kontrollerar dock hela marknaden, vilket gör att ingen av dem kan garantera att kapitalismen långsiktigt är stabil. Men de har en enormt stor makt på de globala och nationella marknaderna. Och över politiken, vilken de och andra kapitalägare bland annat använt för att pressa sociala åtaganden, regleringar som skyddar människor och miljö och för att pressa fram avregleringar av finansmarknaderna. I del 1 och 2 av ideologiskolan går vi igenom flera av följderna av detta, bland annat hur kapitalkoncentrationen drivit och driver på såväl ökade klyftor som stagnation och finansialiseringen av ekonomin.

Den här ökande makt- och ägandekoncentration kan ses både globalt och i Sverige. Forskarna Markus Kallifatides, Viktor Skyrman, Majsa Allelin och Stefan Sjöberg visar i en sammanställning av kapitalets ägandestruktur från 1980 till 2017 en stor ägandekoncentration i Sverige. De 15 rikaste finansfamiljerna som forskarna listar kontrollerar bolag med ett värde upp emot 4900 miljarder kronor – mer än Sveriges totala BNP var samma år (2017).

I ägandestrukturen för Sverige finns tydliga tecken på att det framför allt är finansiella tjänster och bolag som har ökat i värde och betydelse de senaste decennierna.

Den världsledande sociologen Göran Therborn har kartlagt ägandeförhållandena i Sverige de senaste åren. Han bekräftar förskjutningen i ägandestrukturen från den traditionella industrin till finanssektorn. Det är i dag finansbolag som samlar de största andelarna av börsvärdet i Sverige (2017) och inte längre den traditionella industrin.

EXKURS: Klyftor mellan regioner och länder

Kapitalismen bygger inte bara på polarisering – ökade klyftor – mellan klasser, utan även mellan regioner inom länder, och mellan länder – i båda fallen mellan kapitalismens *centrum* och *periferier*. Inom utvecklade länder finns dock mycket större möjligheter, via till exempel statlig utjämnings- eller investeringspolitik, och även automatiska mekanismer som arbetskraftens rörlighet, att delvis utjämna dessa skillnader. Men i båda fallen leder kapitalismens logik till att framför allt ekonomisk och politisk makt, och den mest avancerade produktionen, forskningen och utvecklingen – koncentreras till vissa centrum, medan periferierna tenderar att bli leverantörer av råvaror, arbetskraft och ofta enklare produktion. Detta gör att resurser överförs från periferierna till centrum, vilket i sin tur förstärker klyftorna, när investeringar och infrastruktur utblir i periferierna eller fokuseras mest på de saker centrum har direkt behov av. Särskilt på internationell nivå gör detta att periferierna underutvecklas genom dessa processer.

Under de senaste decenniernas marknadsliberala utveckling har klyftorna mellan stad och land ökat snabbare i även Sverige. Detta har delvis varit en process som har drivits på av politiska beslut som har minskat servicen till invånare på landsbygden, men utvecklingen har också sin grund i en kraftig urbaniseringstrend som har förstärkts genom kapitalismens större ekonomiska strukturomvandlingar. Eftersom ekonomiska resurser är ojämnt fördelade också geografiskt innebär en politisk utveckling där skatterna sänks för höginkomsttagare och fler delar av samhällslivet kommersialiseras och att staden gynnas på landsbygdens bekostnad.

Inte bara landsbygden utan stora delar av städerna – förorter och andra områden som angränsar till stadskärnor – utarmas också. Storstäderna är segregerade och handel och samhällstjänster koncentreras till innerstäder och kommersiella center. Utvecklingen fördjupar segregationen, försämrar tillgången till samhällsservice och leder till ineffektiva och tidsödande transporter av varor och människor samt större utsläpp.”

Det som dock gör att det finns en gräns för hur mycket klyftorna kan växa inom ett land är det finns en stat som – i alla fall om den står under något slags demokratisk kontroll – tenderar att i någon mån utjämna dessa klyftor och se till att i alla fall någon grundläggande infrastruktur, myndigheter, skolor, osv, finns

i hela landet. Men även i vänsterstyrda väl utvecklade länder med höga ambitioner för regionalpolitik – Norge är ett av de tydligaste exemplen på detta – verkar kapitalismens egen logik hela tiden i motsatt riktning, och leder i normalfallet till en mer eller mindre snabb urbanisering och en allt större koncentration av ekonomisk, kulturell och politisk makt till centrum. Eftersom Sverige är ett land som sedan många decennier har ganska låga ambitioner för regionalpolitik är detta mycket tydligare här, och Sverige har en av de högsta urbaniseringsgraderna i Europa, vilket drabbat stora delar av landsbygden hårt.

På EU-nivå och än mer på global nivå är de här mönstren betydligt starkare. Detta beror just på att det inte finns någon stat som verkar för att utjämna klyftor och villkor. Tvärtom används de rika ländernas statsapparater – och ofta EU-apparaten både inom och utanför EU – för att förstärka denna utveckling, eftersom det gynnar kapitalet i de rika EU-länderna. Detta utvecklas mer under i del 2 i ideologiskolan.

EXKURS: Kapitalismens och rasismens historiska utveckling

Det kapitalistiska produktionssättet – med privata kapitalägare, en egendomslös men ”fri” arbetarklass, och en ekonomi driven av konkurrens och vinstintresse, fick sitt stora genombrott först i slutet av 1700-talet i England (och spreds sedan successivt till fler länder). Men denna utveckling föregicks av den handelskapitalism som existerade både i Västeuropa och på andra håll i världen, och kom att bli allt mer dominerande i Västvärlden från och med 1500-talet. Konkurrensen mellan stater (via ständiga krig, som gjorde staterna beroende av kapitalägare och handelsmän) förhindrade att någon enskild stat kunde dominera hela den västeuropeiska ekonomin som skett tidigare i historien och i andra avancerade imperier som Kina, det ottomanska riket eller Perserriket. Successivt kom den kapitalistiska maktordningens logik – med politisk, ekonomisk och militär konkurrens – och strävan efter ekonomisk vinst för vinstens egen skull, att bli dominerande inom den europeisk-dominerade världsekonomi som uppstod när västeuropeiska länder började kolonisera Amerika, och med våld dominera den rika handeln i Indiska oceanen. En global världsekonomi uppstod med centrum i Västeuropa, och med svagare och beroende periferier i Östeuropa, delar av Afrika, Sydostasien och Amerika. Periferiernas produktion och samhällssystem anpassades mer eller mindre efter metropolernas ekonomiska behov. Till skillnad från i ett helt kapitalistiskt produktionssätt så användes i periferierna ofta ofri arbetskraft, i form av livegna bönder och arbetare eller – som ofta i Amerika – i form av slavar med ursprung i Afrika, ända fram till sent 1800-tal (och i vissa fall ännu längre).

För att rättfärdiga denna nya kapitalistiska och europeisk-dominerade världsordning, och möjliggöra den koloniala överklassens kontroll över de arbetande klasserna i kolonierna, som tidigare förenats över ”rasgränser” i uppror, växte den moderna rasismen fram. Rasismen garanterade att de arbetande klasserna förblev splittrade. Främlingsrädsla och dominans av ett folk över ett annat hade funnits sedan länge, men den globala hierarki som utvecklades nu – med vita européer/europeiska ättlingar i toppen, och andra folk

i fallande skala under det – var något nytt, som sedan mer eller mindre spreds till resten av världen i takt med kolonialismen. Även om rasismen är flexibel och fungerar delvis olika beroende på nationella omständigheter, och kan ”rasifiera” även vita människor som mindre värda (antisemitismen och Förintelsen av judar och folkmorden/förslavandet de slaviska befolkningarna i Östeuropa under andra världskriget är tydliga exempel på det), och bruna som mer, så har den strukturen bestått sedan dess, och använts för att underlätta splittringen och exploaterandet och/eller krigen mot de arbetande klasserna och länderna i Syd och Öst.

När det kapitalistiska produktionssättet under 1800-talet sprider sig i Västeuropa och dess bosättarstater (stora delar av Amerika, Sydafrika, Australien) samt senare i Japan, stiger produktiviteten där snabbt. En förutsättning för detta var framväxten av en egendomslös arbetarklass, som kunde arbeta i kapitalismens fabriker. Denna uppstod när allt fler jordbrukare förlorade eller fördrevs från sin mark och blev jordlösa proletärer som tvingades sälja sin arbetskraft till industriägare/kapitalister. Liknande processer hade skett i andra delar av världen tidigare men det som gör att den tar fart just där och då är dels god tillgång till billig energi i form kol i närheten av industrierna, och stora kolonier dit stora delar av industriprodukterna kan säljas och varifrån råvaror köpas från, billigt. Detta får till följd att industriproduktion i ekonomiskt utvecklade kolonier som Indien kan slås ut och ersättas av import av industriprodukter från Väst.

Den här samlade kapitaliska utvecklingen i Europa leder även till stark militär förmåga, vilket möjliggör Västeuropas (och Japans) kolonisering av nästan hela världen. Utvecklingen leder också till militär konkurrens mellan kapitalismens olika centrum, som England, Frankrike, Japan, USA, osv, vilket i sin tur leder till de två världskrigen.

Kapitalismen fungerar dock i konjunkturer, i ryckiga cykler av expansion växlat med kriser. Fram tills den stora depressionen 1929 dominerar ett så kallat neoklassiskt synsätt på ekonomi, som menar att kapitalismen fungerar bäst om staten och fackföreningar lägger sig i marknaderna så lite som möjligt. Den med tiden allt mer socialistiska arbetarrörelse som växt fram sedan 1800-talet ville dock organisera ekonomin helt annorlunda. Men med undantag från den kommunistiska delen av arbetarrörelsen (kommunisterna ville förstatta det mesta av ekonomin, arbetarrörelsen splittrades i en socialdemokratisk och kommunistisk del beroende på inte minst om de accepterade eller motsatte sig första världskriget) så saknade den länge recept för hur det skulle gå till. Men den stora depressionen 1929 blir så allvarlig att det neoklassiska ekonomiska tänkandet utmanas av såväl socialdemokrater i Sverige som demokrater i USA och nazister i Tyskland. Alla börjar, med olika ideologiska inriktning, ingripa mer i ekonomin än vad som tidigare gjorts. Ekonomen John Maynard Keynes formulerade i samband med detta en ny teori om hur staten kunde utjämna kapitalismens konjunkturer genom att aktivt ingripande i ekonomin, och andra världskriget innebär just sådana massiva statliga interventioner.

Efter världskriget får såväl arbetarrörelsen i Väst som koloniala befrielseörelser och kommunistiska revolter eller maktövertaganden i andra delar av världen ett massivt uppsving och en reglerad kapitalism eller statsstyrd ekonomi dominerar världens utveckling fram till 1970-talet, med historiskt hög tillväxt och en relativt sett ökande jämlikhet på många håll. Från 1970-talet börjar såväl de flesta kapitalistiska som socialistiska ekonomierna dock få problem, och vinsterna pressades ned i kapitalistiska företagen. Tillväxten tar bara fart på några håll under denna period och både i flera fattiga länder och socialistiska länder stagnerar och krymper ekonomierna till och med. Kring 1990 imploderar de socialistiska länderna inom Sovjetunionens maktsfär och byter ekonomiska system under långdragen ekonomisk kris, medan kommuniststyrda länder som Kina, Vietnam och Kuba börjar införa fler marknadsinslag i sina ekonomier.

I samband med detta utmanas efterkrigstidens ekonomiska tänkande av så kallade nyliberala politiska strömningar som vill se en återgång till politiken före Den stora depressionen. Arbetsrätt rullas tillbaka, löner pressas ned, offentlig verksamhet skärs ned och privatiseras och valutor och finansiella flöden avregleras. Detta pågår trots periodvis stort motstånd från arbetarrörelser och hela befolkningar i länder som drabbas hårt av detta. Tillväxten tar bara fart på några håll under denna period och både i flera fattiga länder stagnerar och krymper ekonomierna till och med. Tiden från 1980-talet fram till 2010-talet präglas av ökade marknadsinslag, växande klyftor och väldigt ryckig ekonomisk utveckling på de flesta håll, även om Ostasiens ekonomier växer mycket snabbt.

Kring den stora finanskrisen 2008 börjar det nyliberala ekonomiska tänkandet utmanas på allvar. Ytterligare en sak som leder i samma riktning är det starka ekonomiska uppsving som skett i östra och södra Asien från 1980-talet, där mer eller mindre statsreglerade ekonomier genomfört begränsade marknadsreformer med snabb ekonomisk tillväxt – men också snabbt växande sociala klyftor – som följd. Exemplet visar återigen på betydelsen av statens roll för kapitalismens utveckling.

Du kan läsa mer om de här sakerna i del 1 och 2 av ideologiskolan.

Ordlista

Alienation

Användes av Karl Marx framför allt för att beteckna hur arbetaren "förfrämligas" från sitt arbete (vilket Marx ser som något som kännetecknar just människan) och därmed från sin mänsklighet, i och med att den kapitalistiska produktionsprocessen berövar arbetaren från både kontroll över sitt arbete och från sammanhang i arbetet. Begreppet används även för att beteckna "marknadsalienation", eller "ekonomism" (se nedan) det vill säga den samhälleliga alienation som uppstår när marknaden och ekonomin framstår som en "utomstående" kraft i samhället, och döljer maktrelationerna mellan arbete och kapital bakom "anonyma marknadskrafter".

Arbetarklass

Den klass som under kapitalismen kännetecknas av att den behöver sälja sitt arbete för att kunna försörja sig själv. I Vänsterpartiets partiprogram tilläggs definitionen att arbetarklassen utgörs av de löntagare som inte äger så mycket kapital att det ger någon makt, de har ingen beslutanderätt över produktionen och kontrollerar inte andras arbete.

Borgarklass/bourgeoisie

Definieras i Vänsterpartiets partiprogram som den lilla minoritet som äger och kontrollerar kapital i en sådan utsträckning att det ger en avgörande makt i samhället. De bestämmer över produktionen och kontrollerar andras arbete och de värden som det skapar.

Centrum

Mer eller mindre "självcentrerade" delar av den kapitalistiska världsekonomin, vilket gör att utveckling av en del av ekonomin tenderar att skapa utveckling även i andra delar. Relativt stark politisk och ekonomisk autonomi vad gäller investeringar och styrning av ekonomin. Är centrum för avancerad produktion, forskning och utveckling. Exporterar kapital och utövar därmed makt över produktion och naturresurser i kapitalismens periferier och är mottagare av mervärden skapade där.

Fascism

Betecknar ursprungligen en korporativ och auktoritär samhällsmodell, men på fortsatt kapitalistisk grund. Betecknas i marxistisk teori ofta som en borgerlig social reaktion på underordnade grupper (arbetarklassens, kvinnors, rasifierade grupper) vilja till frigörelse och jämlikhet. Fascismen har oftast varit nationalistisk och rasistisk, men behöver teoretiskt inte vara det. Närbesläktade islamistiska strömningar – som också är auktoritära, reaktionära, intoleranta och

inomkapitalistiska – kopplar till en strikt tolkning av religion snarare än nation eller ”ras” som de menar ska vara styrande för hela samhället.

Fetisch/varufetischism

Varufetischism i marxistisk mening är när en vara som egentligen är en produkt av sociala relationer – ett förtingligande av dessa sociala relationer mellan människor – i sig själv tillskrivs dessa egenskaper. Varufetischism är en form av reifikation (se nedan) och reifikation är en form av varufetischism.

Feminism

En samling rörelser och ideologiska och teoretiska inriktningar som verkar för kvinnor ska ha lika rättigheter och möjligheter som män. Hur Vänsterpartiets feminism ser ut utvecklas i Socialistskolan ovan, och mer utförligt i Feministskolan.

Feodal

Ett tributärt (se nedan) politiskt, socialt och ekonomiskt system där adeln/ägare av jord innehar våldsmonopol och exploaterar brukarna av jorden (formellt i utbyte mot skydd från våld) genom dagsverken och/eller skatt.

Adeln/jordägarna har själva sin auktoritet och ställning i utbyte mot lojalitet mot och militär service till en kung eller drottning. Stora delar av Europa och Japan hade under medeltiden feodala system och kapitalismen uppstod först och snabbast ur dessa system.

Ekonomism

I marxistisk mening en alienerad (se ovan) förståelse av ekonomi och marknader där dessa upplevs som autonoma och som en kraft i sig själva, inte som uttryck för föränderliga, påverkbara och politisk-ekonomiskt grundade sociala relationer mellan människor.

Genus

Genus beskriver kön som social konstruktion, det vill säga de betydelser som läggs i kön, men som inte i sig själva springer direkt ur biologiskt kön.

Historiematerialism

En utgångspunkt för marxistisk teori – antagandet att man inte kan förstå människors föreställningar eller hur samhällen fungerar utan att se till de materiella förhållanden dessa vilar på. Mer specifikt hur produktionen och reproduktionen av såväl själva livet som människans existensmedel (som mat,

kläder, bostäder) organiseras. Se separat exkurs om historiematerialism tidigare i kursen.

HBTQI

En sammanfattning av begreppen homo-, bisexuell, trans, queer, intersexuell och andra köns- och/eller sexuella identiteter.

Internationalism

Övertygelsen att människor behöver samverka över nationsgränserna. I den socialistiska traditionen att arbetarklassen/arbetande klasser och koloniserade/dominerade länder behöver solidarisera sig med varandra för att bygga en rättvisare och socialistisk värld.

Imperialism

Imperialism kan sägas vara en dimension av kapitalismen – som kännetecknas av att utomekonomisk makt använts för att dominera vissa länder – till förmån för de dominerande ländernas ekonomiska behov. Formerna för detta har dock förändrats mycket över tid. Idag spelar exempelvis kontroll över finansiella flöden, högteknologi, strategiska råvaror och massförstörelsevapen en avgörande roll för att upprätthålla dagens imperialistiska ordning. Andra marxister har haft både snävare definitioner (att det bara handlar om våldsanvändning i liknande syften) eller bredare (att det är ett visst stadium av kapitalism kännetecknad av stora oligopol och kapitalexport till exempel). Icke marxister använder ofta begreppet mer eller mindre som en synonym för kolonialism.

Kapitalism

Det ekonomiska system som dominerat världssystemet de senaste århundradena, kännetecknat av att privata ägare av produktionsmedlen dominerar produktionen och producerar och agerar i konkurrens och vinstsyfte. Med kapitalism menar man ofta även ett kapitalistiskt produktionsätt där en betydande andel av befolkningen saknar produktionsmedel och därmed tvingas sälja sin arbetskraft till kapitalägarna som löntagare. Kapitalismen skiljer sig också från tidigare historiska system genom att den ekonomiska makten och logiken är överordnad – och framstår som autonom från – den politiska. Ibland används begreppet kapitalism även för att känneteckna så kallad handelskapitalism, där handel sker i vinstsyfte och viss grad av konkurrens, men där produktionen inte är organiserad via lönearbete. Även en stor del av den verksamhet som bedrivs inom den finansiella sektorn kan räknas hit, då den inte direkt exploaterar kapital eller organiserar produktion, utan lever på ränta och annan avkastning utan att självt organisera denna exploatering.

Klassisk politisk ekonomi

Politisk ekonomi i marxistisk mening kan sägas behandla hur vi i samhället organiserar såväl produktionen som reproduktionen i samhället, det vill säga något mer och större än skatter, bidrag, osv. ”Klassiska politisk ekonomi” kallas den ekonomivetenskap eller nationalekonomi som skapades av Adam Smith, David Ricardo och Karl Marx, och som analyserade den framväxande kapitalismen på 1700- och 1800-talet. Den klassiska politiska ekonomin låg närmare marxismen (som växte fram som en kritik av den) än dagens ofta neoklassiskt dominerade nationalekonomi. Alla klassiska politiska ekonomier såg till exempel värde som något som skapades av arbete och naturtillgångar, medan kapital i neoklassisk ekonomi ses som lika värdeskapande i sig självt, som arbete.

Kommunism

Ett klasslöst samhälle där det privata ägandet av produktionsmedlet övergått i en frivillig och demokratisk förvaltning och staten i dagens mening därmed upplösts. Betecknar också den ideologi som verkar för detta. Används ofta som synonymt med socialism, även om socialism i marxistisk mening kännetecknar ett samhälle där de viktigaste produktionsmedlen är socialiserade och det ekonomiska systemet förändrats, men där staten fortfarande existerar. Även de realsocialistiska länder (som Sovjetunionen) kallades ofta kommunistiska men definierade sig själva som socialistiska samhällen, på väg mot kommunismen.

Kompradorborgerlighet

Den borgerlighet (se ovan) som tenderar att dominera i kapitalismens periferier. Den kännetecknas av att ägna sig åt den verksamhet som återstår i en perifer ekonomi, som produktion av eller handel med råvaror eller jordbruksprodukter, handel eller spekulation eller enklare industriproduktion, och saknar därför förmåga att utveckla produktionen i landet och ofta vara direkt eller indirekt beroende av utländskt kapital.

Könsmaktsordning

Könsmaktsordningen definieras i partiprogrammet som en maktstruktur som skild från klassamhället påverkar samhällets organisering. Könsmaktsordningen konstruerar och utgår ifrån att det finns två kön – manligt och kvinnligt – som är olika och som värderas olika. Könsmaktsordningen ger gruppen män makt över gruppen kvinnor och ger män fördelar som de inte frivilligt avstår från. Könsrollerna är avgränsade så att det uppstår en uppdelning där män och kvinnor tillskrivs olika egenskaper, ägnar sig åt olika slags arbete och rör sig i skilda sammanhang. Vad som anses manligt respektive kvinnligt omdefinieras i en ständig process, men strukturen har bestått i att det finns två skilda kön, där det manliga värderas högre. Könsmaktsordningen innebär också att andra kön än det manliga och kvinnliga osynliggörs.

Marxism

Teoribildningar som bygger vidare på den socialistiska/kommunistiska teoretiska tradition som startades av Karl Marx och Fredrich Engels. Kännetecknas bland annat av en historiematerialistisk metod (se ovan samt separat exkurs).

Medelklass

Ett uttryck som kan betyda väldigt olika saker beroende på avsändare, allt från alla som har ett jobb till välbeställda tjänstemän och företagare. I partiprogrammet använder vi oss att det mer specifika uttrycket mellanskikt istället (se nedan).

Mellanskikt

Definieras i partiprogrammet som grupper som finns mellan kapitalismens båda huvudklasser, arbetarklass och borgarklass, kännetecknade av att ha delvis motsägelsefulla erfarenheter av klassamhället. Det kan handla om högre tjänstemän, arbetsledare och i vissa definitioner småföretagare och andra som ibland sammanfattas som medelklass.

Mervärde

Det värde som en löntagare skapar i produktionen som överstiger värdet av dennes egen arbetskraft. Det vill säga som överstiger värdet av de medel som behövs för att löntagaren ska kunna "reproducera sig själv" i ett givet samhälle. Detta medför alltså en exploatering eftersom hela eller delar av det mervärde löntagaren skapat inte går till hen själv utan till kapitalisten som anställt löntagaren.

Modernitet

Ett tänkande som uppstod under renässansen i Europa och som innebar att förnuft, kritiskt tänkande, individualism, vetenskapligt prövande trängde undan en ordning baserad på tradition, religion, kontinuitet, kollektivism, osv. Den europiska moderniteten hade rötter i antikt och arabiskt och muslimskt tänkande, och en liknande utveckling hade skett redan tidigare i till exempel Kina.

Multipolär

Multipolär syftar här på den multipolära världsordning som många menar håller på att växa fram, där inget maktcentra i världen är starkt nog att ensam dominera världens utveckling. Detta till skillnad från den unipolära

världsordning (dominerad av USA) som skapades efter Sovjetunionens sammanbrott, och den bipolära världsordning som föregick den.

Neoklassisk politisk ekonomi/nationalekonomi

Den neoklassiska ekonomiska teorin uppstod som en reaktion på att den klassiska politiska ekonomin (se ovan) började bli allt mer problematisk ur ett borgerligt kapitalägarperspektiv, framför allt sedan Marx utvecklat den och arbetarrörelsen börjat använda den som argument för jämlikhet och högre löner. Till skillnad från de klassiska ekonomerna så menar neoklassikerna att inte bara arbete utan också kapital i sig skapar värde. De ser också den kapitalistiska ekonomin som ett potentiellt helt harmoniskt system, i jämvikt – om bara marknaden tillåts verka fritt, utan störningar från staten, fackföreningar och så vidare. Neoklassiska ekonomer skiljer heller inte inkomster som uppkommit genom att kapitalet bidragit till värdeskapande produktion – det vill säga profits eller vinster – och de som uppstått där kapitalet/kapitalägarna inte bidragit till detta, exempelvis när man betalar ränta på ett lån (oavsett vad det gått till) eller hyra för mark/jordränta.

Oligark/oligopol

Här åsyftas en kapitalist/ett företag som är väldigt dominerande inom en ekonomi och vissa marknader, normalt till en sådan grad att konkurrensen är rejält inskränkt på den eller de marknaderna. Detta förhållande är ganska vanligt eftersom verklig konkurrens alltid går ut på att med alla tillgängliga medel få ett överläge gentemot sina konkurrenter. Vissa marxister och ekonomer kallar detta oligopolistisk konkurrens, andra bara ”verklig konkurrens”. Konkurrensen är dock inte permanent upphävd (som i ett monopol). En marxistisk skolbildning kallas den monopolkapitalistiska skolan. Denna trycker mer på oligopolaspekten av kapitalismen och menar att den blivit allt mer dominerande sedan kring 1900.

Nyliberalism

Nyliberal är ett samlingsbegrepp för en politisk strömning som har neoklassiska (se nedan) ekonomisk-teoretiska utgångspunkter, men som uppstått först på 1960- och 1970-talet, som en reaktion på de växande statsingripanden i ekonomin som växte fram efter andra världskriget. Nyliberalismen kan därför sägas ha en bredare och mer förändrande politisk agenda än vad som givet följer av en neoklassisk analys. Syftet med nyliberalismen kan närmast sägas vara att återskapa de laissez faire-liknande förhållanden som rådde före den stora depressionen, och i vissa fall till och med skapa nya marknader, där sådana inte funnits tidigare, genom till exempel privatiseringar och avregleringar.

Nykolonialism

Nykolonialism brukar användas för att beteckna användandet av ekonomiska

eller kulturella medel (exempelvis bistånd eller löften om lån eller investeringar) för att påverka och influera länder i periferierna, eller regioner inom ett land som har exempelvis en annan etnisk sammansättning (som ursprungsbefolkningar). Sammanfaller delvis men inte helt med definitionen av imperialism (som även kan bygga på militärt våld eller hot om våld) i partiprogrammet. Ibland används dock även nykolonialism för att beteckna just ren kolonialism, alltså permanent ockupation av andra länder under den kolonialismen.

Patriarkat

Patriarkat brukar i feministisk teori (som i Vänsterpartiets rådande partiprogram) syfta på ett socialt system som ger gruppen män makt över gruppen kvinnor. Ibland avses även att samhällen som är patriarkala även i en mer djupgående betydelse, där män (särskilt äldre män) har en även formell ledande roll och auktoritet, och kvinnor helt eller delvis rättigheter. I ideologiskolan använder vi oftast av begrepp könsmaktsordning istället, för att visa på det föränderliga i såväl könsroller som maktförhållandena mellan dem.

Periferi

Mer eller mindre ”beroende” delar av den kapitalistiska världsekonomin med relativt svag politisk och ekonomisk autonomi vad gäller investeringar och styrning av ekonomin. Ekonomins mer konkurrenskraftiga sektorer tenderar att vara ”utåtriktade” mot kapitalismens centrum varför utveckling i en del av ekonomin inte sprider sig till hela samhället, vilket skapar stora klyftor inom landet, arbetslöshet, fattigdom och underutveckling. Periferierna tenderar att producera råvaror, jordbruksprodukter eller enklare industriprodukter för export i första hand.

Politisk ekonomi

Ett begrepp som i många länder istället för begreppet nationalekonomi. Avser i marxistisk mening något vidare är bara nationalekonomi eller ekonomisk politik, nämligen vilka produktions- och reproduktionsförhållanden som råder, hur sociala och ekonomiska aktiviteter och relationer är organiserade i stort, vilket skiljer sig åt mellan olika historiska system, som feodalism/tributära samhällen och kapitalism (se ovan under dessa begrepp samt exkurs om historiematerialism samt del 2 av ideologiskolan om politisk ekonomi, kapitalism, klass och könsmaktsordningen).

Postmodernism

En reaktion på modernitet (se ovan) och modernism som växte fram successivt under efterkrigstiden och fick stort genomslag från 1980-talet. Postmodernismen tenderar att betona att hur något upplevs är subjektivt utifrån

vilken ståndpunkt och position man har. Detta är en likhet med marxistiska, feministiska och antirasistiska ingångar, men postmoderna ingångar brukar till skillnad från dessa av detta bli skeptiska till möjligheten att uttala sig om objektiva sanningar i sociala och kulturella frågor, och så vidare.

Reifikation

När människor reduceras till de sociala relationer de ingår i, eller omvänt, när ting/varor tillskrivs det innehåll som egentligen springer ur de sociala relationer de är en produkt av. Varufetischism (se ovan) är en form av reifikation och reifikation är en form av varufetischism.

Socialism

Socialism är namn på såväl en ideologi som en rörelse som strävar mot ett socialistiskt samhällssystem, där den ekonomiska styrande logiken demokratiserats och kommit att utgå från sociala hänsyn, exempelvis jämlikhet och för de flesta socialister idag, ekologisk hållbarhet. I denna kurs ges flera exempel på hur socialistiska lösningar som går åt detta håll redan införts i Sverige och många andra länder. Ofta anses socialismen kräva att de viktigaste produktionsmedlen socialiserats (på ett eller annat sätt), men till skillnad från i ett kommunistiskt samhälle så existerar dock staten fortfarande under socialismen. Även de så kallade realsocialistiska länderna (som Sovjetunionen) kallade sig socialistiska, och hade också en annan politisk-ekonomisk logik än kapitalismen. Dessa samhällen var/är dock auktoritära snarare än demokratiska, även om de ofta hade omfattande sociala rättigheter, som rätt till arbete, bostad och mat, som normalt saknas i kapitalistiska samhällen.

Tributär

Ett politiskt, socialt och ekonomiskt samhällssystem där adeln/ägare av jord/kungen/kejsaren innehar våldsmonopol och exploaterar brukarna av jorden (formellt i utbyte mot skydd från våld) genom dagsverken och/eller skatt. Alla förkapitalistiska civilisationer (till skillnad från lösare sammansatta stamsamhällen) kan sägas ha utgjort olika slag av tributära samhällen. Tributära samhällen har ofta även betydande inslag av handel och handelskapitalister samt enklare industri, men den ekonomiska makten och logiken är tydligt underordnad den politiska. Detta var det som började förändras först i den europeiska världsekonomin mellan ca 1500 och 1800.